

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00752919 (X)

2012

„ВСЕСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“
№ 4/6.

АЛЕКСАНДЕР С. ПУШКІН.

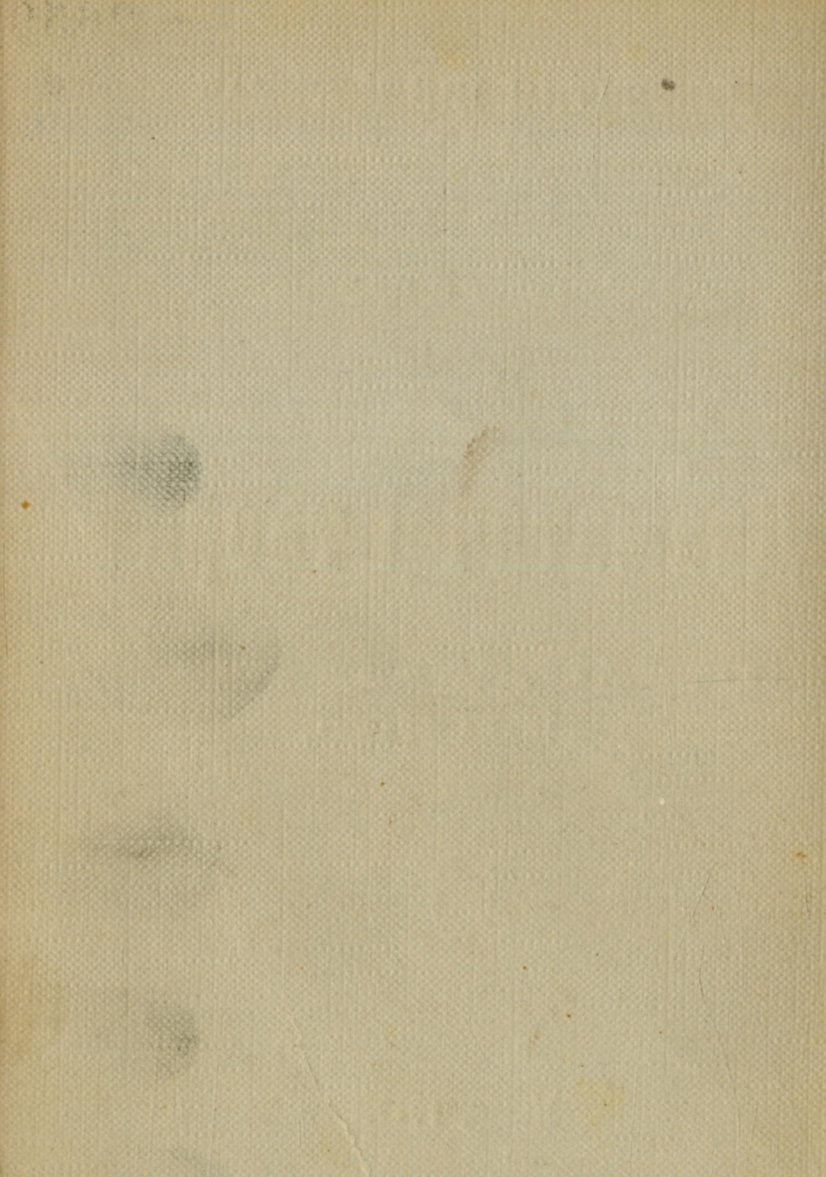
Драматичні твори

в перекладі, з передмовою та поясненнями

Д-ра ІВАНА ФРАНКА.

Львів, 1917.

0. 2659

АЛЕКСАНДЕР С. ПУШКІН.

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

В ПЕРЕКЛАДІ, З ПЕРЕДМОВОЮ ТА ПОЯСНЕННЯМИ

ДР-А ІВАНА ФРАНКА.

ЛЬВІВ, 1914.

Накладом „Всесвітньої Бібліотеки.“

Із Загальної Друкарні у Львові, вул. Пекарська № 32.

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

Львівська бібліотека
АН УРСР

№ И-36 321

М. 34490

А. Мушкетеръ

4p

Александр Сергієвич Пушкін.

А. С. Пушкін, загально признаний як найбільший російський поет, уродився дня 26 мая 1799 р. у Москві в домі своїх родичів. Сімя Пушкінів відома в історії Росії ще від часів Александра Невського, хоч і не відіграла особливо визначної ролі. Один із Пушкінів, стольник Федор Матвієвич, був покараний смертю при Петрі Великім за участь у змові проти царя. Прадід поета Александер Петрович ожнив ся з дочкою графа Головіна, та вмер у молодім віці зарізавши свою жінку в часі породу в нападї божевілля. Син його Лев Александрович служив у артилерії і за якусь провину просидів два роки в кріпости. Його перша жінка з дому Воєйкових умерла на соломі, заперта в домашню тюрму наслідком підозріння мужа, що мала зносини з Франнузом, учителем його синів, якого тут-же велів він повісити на подвірю свого дому. Друга його жінка була з дому Чічеріна, і від неї вродився отець поета, Сергій Львович. Був се чоловік на свій час високо освічений, писав по французьки віршами й прозою, був незвичайно дотепний у товариських розмовах, а за те нездібний до ніякого практичного діла. Від молоду він служив при війську, але оженивши ся в 1796 подав ся у від-

ставку і жив свобідно від усякої служби, з разу в Петербурзі, а від р. 1797 у Москві, або недалеко від Москви в селі своєї тещі, в Захарівці.

Мати поета Надія Осиповна Ганнібаль (1775—1836) була чотирма роками молодша від мужа і походила з роду абіссинського князя Абрама Ганнібала, що при Петрі Великім був генералом і високим достойником, та полишив семеро дітей і маєтності 1400 душ. Бабка поета по матері була дуже добра жінка та хозяйка, але свою доньку Надію виховала в пестошах за її незвичайну красу, що привчило її до примховатости, впертости та завзятого самолюбства. Свого мужа вона твердо держала в руках, а з дітьми бувала нераз дуже строга; так приміром із сином Александром раз не розмовляла майже цілий рік. Господарством не займала ся так само як її муж, але за те пристрасно любила забави та розривки.

У поета була старша сестра Ольга і молодший брат Лев. Сам він у дитячих літах був мовчазливий та неповоротний, через що мати не любила його. В ті часи його найліпшою опікункою була бабка, від якої він також учив ся руської мови, бо від наймолодших літ його виховували по французьки тодішною модою. Поет зразу вчив ся лихо, а гувернери та гувернантки поводили ся з ним досить ворожо. Маючи девять літ він почав пристрасно зачитувати ся французькими книжками, особливо перекладами Гомера, Плотарха та писаннями французьких клясиків XVII й XVIII в. Коли йому було 12 літ, родичі задумали віддати його в єзуїтську колегію в Петербурзі, де тоді виховувано дітей визначних родин, але коли з днем 11 січня 1811 р. отворено ліцей у Царськім селі, то

за вставленем деяких впливових осіб Пушкіна прийняли до того ліцея. Програма наук у тім ліцеї була досить широка, бо крім початків знання в різних предметах звичайних шкіл наука обіймала також філософію та юридично-соціальні науки. Число вихованців було обмежене, а жите їм досить вигідне відповідно до їх аристократичного походження; не було ніяких понижаючих кар, кождий мав окрему кімнатку, де міг жити та вчити ся зовсім вільно. Ліцей мав дуже корисний вплив на духовий розвій Пушкіна. Він читав дуже багато, головно з французької та російської літератури й історії, хоча обовязкових лекцій учив ся не дуже пильно. Один учитель ось як схарактеризував його: „Він здібний тільки до таких предметів, що вимагають малого напруження; тому й успіхи його дуже невеликі, особливо в льогіці.“ Маючи 15 літ і ще не вийшовши з ліцея він опублікував свій перший вірш „Другу стихотворцу“ в тодішнім журналі „Вѣстникъ Европы“ без свого підпису. В тім віршу не слідно патріотичного почуття, розбудженого подіями 1812—14 р., а за те видно наслідуване Горація з французькою закраскою. Важною хвилию в його житю був публичний екзамен д. 8 січня 1815 р., на яким був присутний найбільший тоді в Росії поет Державін. На екзамені Пушкін віддеклямував власний вірш „Воспоминаніе въ Царскомъ Селѣ“, який так подобав ся Державіну, що сей хотів обняти молодого поета, а коли той утік, признав його гідним своїм наступником. Від того часу появляють ся його поезії вже з його підписом. На нього звернули увагу старші поети, як Жуковский, Батюшков, а навіть професори ліцея почали глядіти на нього як на буюдучу славу Росії.

Дня 9 червня 1817 р. Пушкін скінчив науки в ліцеї, а на публичнім екзамені прочитав свій вірш „Безв'їріє“, за який одержав від царя Александра I., що був присутний на екзамені, надгороду 700 рублів. У тому віршу представляє поет долю безвірного чоловіка, який через розвиток розуму втратив віру в Бога, і не знаходячи потіхи ані в красоті природи, ані в релігійних практиках простаків, нарікає, що:

Даремно він довкола сумні зори водить;
Ум божества шукає, серце не знаходить.

Поет проречисто представляє сумний стан такого чоловіка, та все таки вірний раціоналістичному духови XVIII в., в яким і сам був вихований, кінчить вірш ось якими безутішними рядками:

Понури́в голову, тремти́ть він і біжи́ть,
Спіши́ть чим дуж, та в слід за ним і сум спіши́ть.
У храм Всеви́шнього з юрбо́ю входи́ть він,
Та перед ві́втарем не вкло́нить і колі́н,
А голо́с пасти́ря, солодкі́ хору́ зву́ки,
В душі́ безві́рного лиш родя́ть стра́х і му́ки.
Він Бо́га тайно́го ніде не може догляди́ть,
З душею́ змеркло́ю перед свя́тим стои́ть.
Холодний до всього́, незруше́ний леда́чим,
З досадо́ю мольба́м прислу́хувався́ горя́чим.
І думав: „Що-ж, вони́ щасли́ві. Та мені́
Нія́к перемсги́ти того́, що в ти́шині́
Бунтуе́ть ся, з умом сим немі́чним та стро́гим,
Само́ю віро́ю припа́сти перед Бо́гом.“
Даремний се́рця кри́к. Нія́к не судже́но
Проникну́ть тайну́ сю. Безві́ре лиш одно́

По шляху, яким він ішов сумний, похилий,
Біднягу проведе до вічних брам могили. ¹⁾

Чотири дні пізнійше царським указом його приділено до колегії заграничних справ.

Зараз по виході з ліцея Пушкін одержав вакаційну відпустку та виїхав з початку липня до Псковської губернії в село Михайлівське, де його рідня проводила літо. Село зробило на нього досить приємне вражінє, яке пізнійше він передав у славній вірші „Д е р е в н я“ (Село), але не видержав там довго і вже два тижні перед кінцем відпустки був у Петербурзі. Перші роки урядової служби були для нього роками оживленої духової праці, пильної лектури, особливо французьких історичних творів, серед яких головне місце займали писаня про французьку революцію з кінця XVIII в. Під впливом тої лектури більше, ніж під впливом окруження, в нього зароджуєть ся політичний та соціяльний радикалізм, якому він дав досить яркий вислов у своїх поезіях „Вольность“ і „Деревня“, написаних у році 1819. Подаю тут оба ті твори в перекладі на нашу мову не тільки задля їх поетичної та політичної вартости, але також тому, що їх написанє мало значний вплив на дальше жите поета. Ось переклад стиха „Вольность“:

Тїкай, щезай з моїх очий,
Китере втїшняя царице!
Де ти, де ти, царів погрозо,
Свободи непідкупна жрице?
Зірви з моєї голови вінок,

---

¹⁾ Переклад писано д. 7 марта 1914.

Розбий розпещеную лїру!
Хочу співать свободу миру,
На тронї поразить порок.

Відкрий мені спасенний слід
Того високого душею Галла, ¹⁾
Якому серед лютих бід
Ти смілі гимни піддавала!
Любимці змінної судьби,
Тирани світа, о здригайтесь!
А ви мужайтесь, підіймайтесь,
Вставайте гноблені раби!

О горе, де лиш кину оком,
Скрізь батоги, кайдани та погрози,
Закон потоптаний пороком,
Неволі немічної сльози.
Скрізь власть в неправедних руках,
Пересудів густі тумани,
Скрізь гнет неволі, смерти страх,
До слави пристрасть та обмани.

Лиш там у вільнім краю тім ²⁾
Не чути стогону людського,
Бо в звязку з вільністю святім
Стоїть закона власть міцного;
Хоронить всіх твердий закона щит,
А взятий вірними руками

---

¹⁾ Вольтера, якого твори читав Пушкін іще в ліцеї.
(І. Ф.)

²⁾ Очевидно натяк на Францію, що тоді вважала ся
пристановищем і колискою свободи. (І. Ф.)

Свобідних горожан над всіма головами
Меч правосудія блищить.

Усякий злочин з висока
Разить він праведним розмахом,
Бо непідкупная рука
Нї жадністю не звязана, нї страхом.
Тебе на свідка кличу я,
Ти мучениче помилок безславних;
За предків в шумі бур недавних
Скотилась царська голова твоя.

На ешафот вступає Людовік
При виді мовчазливого потомства;
Чолом розвінчаним приник
На ту криваву дошку віроломства...
Мовчить народ, закон мовчить,
Паде злочинная сокира,
І самовладная порфіра
На Галлах скованих лежить. ¹⁾

В першій строфі сего поетичного твору бачимо прощанє поета з любовною, т. зв. тоді анакреонтичною поезію, а перехід на небезпечне поле політичної поезії. Нема сумніву, що також основна думка вірші „Деревня“ навіяна була більше французькою визвольною літературою XVIII в., ніж живою дійсністю російського села, в якого тайники Пушкін усе таки встиг проникнути досить глибоко. Ось сей вірш у перекладі на нашу мову:

Привіт тобі, куточку мій пустинний,
Спокійний захисте для праці й почутя,

---

¹⁾ Переклад писано д. 4 марта 1914.

Де моїх днів потік пливе незримий
На лоні щастя й забутя!

Я твій. Я проміняв зопсутий царський двір,
Роскішні бенкети, забави й розривки
На мирний шум дібров, на тихих піль простір,
На свободу, що шевелить думки.

Я твій. Люблю сей темний сад
З його затінками холодними й цвітами,
Той луг усіяний пахучими стиртами,
Де чисті струмочки між корчами шумлять.

Тут бачу двох озер рівнини лазурові,
Де парус рибака біліє одалік;
За ними ряд горбів і ниви мов стяжки,
А одалік розсипані хатки,
На берегах вохких воли скрізь та корови,
Зажурені стоги й крилаті вітряки, —
Скрізь трудить ся й жиє в достатку чоловік.

Тут я свобідний від пустої суєти,
Учу ся в правді радість знаходити,
Душею вільною закон боготворити,
Не слухать капосних незнайків клевети,
К несмілій ласкаво схиляти ся мольбі,
Та не завидіти судьбі
Злочинця чи глупця в величності неправій.

Оракули віків, тут я і вас витаю,
Коли весною в холодку дерев
У самоті тій величавій
Відрадний голос ваш яснійше почуваю.

Він гонить лінощів понурий сон,
До праці родить пориви у мні,
І ваші творчі помисли та думи
В душевній дозрівають глибині.

Та думка тут страшна морочить душу,
Хоч ниви в зелені та у цвітах сади, —
Приятель людськості — завважити я мушу
Скрізь пагубної темноти сліди.

Не бачить сліз ні стогону не чує
На згубу людям вибране судьбою
Тут панство дике, без чутя, без права,
Що тільки силою палок, різок панує,

Загарбавши труди, час, власність хлібороба,
Що похиливши ся над плуг чужий,
Лиш батогам покірний, мов худоба,
По бороздах плететь ся раб худий
Немолистивого володаря людей.

Важке ярмо тут тягнуть всі до гробу,
Надій, бажань в душі не сміючи ховать.
Дівчата молоді цвітуть, аби втішати
Розпусного злочинця та неробу.

Підпора любая вітців старих,
Синове молоді, підмога в праці їх
Із хати рідної йдуть множити собою
Двірню, що довкола панів кишить юрбою.

О, як-би голос мій умів серця трівожить!
Чого в душі моїй горить безплідний жар?
Чому не давсь мені грізний пророка дар?

І чи побачу я народ свій бідний
Від тиску вільний волею царя?
І чи зійде колись тобі, мій краю рідний
Свободи й просвітку прекрасная зоря? ¹⁾

Розуміть ся, такі поезії в ту пору ненада вали ся до друку, та про те вони серед свободолюбної молодіжи розходили ся в відписах та підігривали те свобідне чутє, що в душах многих тисячів мусіло повстати в часі Наполеонівських війн та численних походів російського війська по ріжних європейських краях, у тім числі також до Франції і аж до її серця Парижа.

Роки 1717 — 1820 Пушкін провів у Петербурзі в домі родичів, більше числячи ся в службі, ніж справді служачи. Дома крім звичайних забав він займав ся поетичною творчістю. Тоді повсталала перша його більша поема „Русланъ и Людмила“, наскрізь романтична казка, переплетена одначе яркими картинами дійсного житя. Про сю поему, якої жерелам присвячено немало дослідів у історії російської літератури, досить буде передати слова одного з найновіших дослідників, що вона „без порівняня висша від усього того, що було в російській літературі написано перед нею в подібнім роді. Національний елемент у ній дуже слабкий, але за те добродушний, розумний гумор поета, сміла сумішка фантастики з реалізмом, житерадісний світогляд поета, яким вільно чи невільно проникаєть ся кождий читач, ясно показали, що від хвилі її появи російське писменство на завсїгди увільняєть ся від формалізму, ша-

---

¹⁾ Переклад написано дня 3 марта 1914.

бльоновости та фальшивого патосу, робить ся свобідним і щирим висловом людської душі“.

В початку 20-их років у Петербурзі набрало ся досить молодих людей із російської аристократії, перенятих ліберальним духом, що почали думати про перемену політичних відносин у Росії в дусі що найменше конституційнім. Власть духом чуючи новий рух почала підозрівати всіх, хто тільки чим будь проявляв свобідні думки. В те число підозрених попав також Пушкін за свої поезії „Вольность“, „Деревня“ та за деякі епіграми. З наказу царя його покликлав до себе тодішній генерал-губернатор Петербурга гр. Милорадович, а рівночасно велів у його квартирі зробити ревізію. Пушкін зразу не признавав ся до авторства вільнодумних віршів, та йому предложено їх оригінали. Йому грозила тяжка кара, що найменше висилка в Сибір, та за вставленем ріжних високих достойників висилку перемінено на примусову поїздку до Криму на 5 місяців. Як доказ особливої ласки царя він одержав на дорогу 1000 рублів, хоч про те його в дорозі та на місцях його побуту держали під острим поліційним доглядом. Се стало ся в початку 1821 р. Перші два тижні він провів у Катеринославі, де купаючи ся передчасно в Дніпрі заслаб на тяжку горячку. Відси з синами ген. Раєвского поїхав на Кавказ, а відтам переплив до Керчі в Криму. З Керчі поплив далі до Теодосії (давньої Кафи), а відтам до Юрзуфи, маєтности кн. Рішельє, де тоді жила сім'я Раєвского. Тим часом із Петербурга наспів наказ вислати його на службу до Кишенева. Служба була військова, але не тяжка. Пушкін жив у домі генерала Інзова, де по при часті забави та розривки мав час займати ся читанем

та поетичною творчістю. Протягом півтретя року він написав тут коло 40 віршів, у тім числі поеми „Кавказській плѣнникъ“, „Братья разбойники“ і „Бахчисарайській фонтанъ“. Крім того він порозпочинав багато інших праць, яких пізнійше не подокінчував, у тім числі драму, де мали бути змальовані страховища кріпацтва, поеми „Вадимъ“ та „Владимиръ“ із староруської традиції, а надто жартобливу поему „Гавриліяда“, написану в душі богохульних поем Парні, французького поета XVIII в. Найважнішим із тих творів треба вважати „Кавказського плѣнника“, написаного по части під впливом особистих вражінь автора з побуту на Кавказі, а по части під впливом Байрона, якого твори він читав у Кишеневі. Ся поема видана в Петербурзі в серпні 1822 р. зробила велике вражінє серед російської публіки, яка від тепер починає вважати Пушкіна великим поетом. Там-же в маю 1823 р. він розпочав свою найбільшу поему „Евгеній Онѣгінъ“, яку докінчити йому довелося значно пізнійше. В серпні 1823 р. він переїхав із Кишенева до Одесси. Його побут у тім місті, з разу дуже приємний, швидко зробив ся дуже прикрим тому, що тамошне начальство вимагало від нього пильної урядової служби, до якої він зовсім не мав охоти. Про те він не переставав займатися наукою та поезією, довчив ся тут англійської мови, навчив ся італійської, почав збирати книжки, з яких пізнійше зібрав величезну бібліотеку, та виробив значно свій літературний смак, що довело його до того, що почав англійську, а по части також німецьку літературу ставити вище від французької. Між його поетичними робо-

тами того часу головне місце займають поеми „Цыганы“ та продовжене „Евгенія Онїгина“. Та тут трафив ся йому знов нещасливий випадок. На почті перенято його лист до якогось знайомого в Москві, в яким він писав, що „бере тут лекції чистого атеїзму, системи не так приємної, як звичайно думають, але на нещасте далеко правдоподібнійшої“. Пушкіна зараз видалено зі служби й вислано до Псковської губернії в його родове село, при чім йому заборонено по дорозі туди вступати до Київа. Дня 30 липня 1824 р. він виїхав із Одесси, а дня 9 серпня був уже в селі Михайлівське-Зуєво, де жила його рідня. Його прийняли з разу радо, але незабаром родичі почали боятися за себе держучи в себе сина підозреного за політичний злочин. Між вітцем і сином прийшло до прикрої сцени, після якої отець і мати відїхали до Петербурга. Самота, в якій опинив ся Пушкін, тепер була корисна для його дальших студій і праць. Він читає Шекспіра, а рівночасно з тим записує народні пісні та казки, і загалом робить ся, як писав тоді про нього один знайомий, „поважнішим, простїйшим, розсуднійшим“. Про те він чує живо невігоди свого сільського житя, укладає плян утекти з Росії, а рівночасно просить у властий дозволу задля аневрізму виїхати до котрої будь столиці або за границю. Розумієть ся, ані плян утеки не був виконаний, ані власти не позволили йому на виїзд.

Під зиму 1825 р. він сидить у селі, де продовжає працю над поемою „Евгеній Онїгинъ“, пише драму „Борисъ Годуновъ“ та поему „Графъ Нулинъ“. Відомість про події дня 14 грудня в Петербурзі (вибух військового повстаня придав-

лений новим царем Николаєм I.) переняла його страхом. Він зразу хотів їхати до Петербурга, а потім попавши свої записки, які могли скомпромітувати його.

Бажаючи вирвати ся з сільської самоти на волю він у липні 1826 р. написав через губернатора письмо до царя, в яким каєть ся свого минулого і заявляє твердий намір не противити ся своїми думками загально прийнятим порядкам. Незабаром після коронації царя в Москві його представлено туди та представлено цариці, який по довгій розмові дозволив йому жити, де йому захочеть ся, крім на разі Петербурга, при чім цар заявив намір сам бути його цензором.

Від р. 1825 Пушкін крім поезій почав писати й друкувати також прозові праці. З написаного в Михайлівськім він друкує дуже мало. І так у р. 1827 вийшла поема „Цигани“, в якій автор під іменем героя Алєко змалював самого себе в хвилях романтичного настрою, під безсумнівним впливом Байрона. Під тим самим впливом стоїть також поема „Граф Нулін“, якої тема нав'яна Шекспіровою поемою „Тарквіній і Люкреція“, але з поважного тону переведеною на гумористично-сатиричний. „Читаючи досить слабу поему Шекспіра“, — писав про се сам Пушкін, — я подумав: „А що, як би Люкреції прийшла в голову думка дати поличника Тарквінієви? Се певно було-б охолодило його запал, і він із соромом мусів би був відступити від свого наміру“. Се в Пушкіновій поемі й робить героїня поеми графови Нулінови.

В маю 1827 р. йому дозволено було їхати в Петербург, але під осінь він затужив за селом і поїхав у Михайлівське. Там почав писати істо-

ричну повість „Арапъ Петра Великаго“ про свого предка по матері, і виявив у тім новім для нього роді письменства незвичайний талант, головню серіозним та об'єктивним тоном оповідання та тверезістю й природністю в мальованю старовини.

Ще того самого року зимою він вернув до Петербурга, відси їздив кілька разів до Москви, та його чим раз більше трівожив внутрішній неспокій головню задля відносин до нього низших органів влади, що часто чіпали ся до нього задля його друкованих і недрукованих творів. Весною 1828 р. він просив, аби його прийняли до армії, але йому відмовлено враз із заявою немилости царя для нього. Так само відмовлено його просьбі о дозвіл виїхати за границю. В осени 1828 р. він протягом місяця написав поему „Полтава“ на основі історичного оповідання Бантиша Каменського. Поема вийшла в р. 1829 і розчарувала публіку, яка не знайшла в ній того блиску та яркости красок, якими визначали ся давнійші твори поета, а надто не могла симпатизувати любовній історії старого чоловіка з молододою дівчиною.

Весною 1829 р., живучи в Москві він почув охоту оженити ся і освідчив ся о руку красуні Наталії Гончарової, але одержавши майже відмовну відповідь виїхав у маю, на Кавказ, прожив три тижні в Тіфлісі, а відси зі своїм братом узяв участь у поході російського війська на Єрзерум, столицю Арменії. Вернувши до Москви він зайшов знов до Гончарових, але там прийняли його так холодно, що він зараз виїхав на село, а потім поїхав до Петербурга. В початку 1830 р. він почув себе таким нещасливим, що знов просив дозволу виїхати за границю. Але почувши, що в Мо-

скеї панна Гончарова робить велике вражінє на балях і про нього відзиваєть ся не так уже неко-рисно, як перед тим, поїхав до Москви, освідчив ся ї одержав її згоду. Після заручин, що відбули ся дня 6 мая 1830 р. він поїхав у своє село Болдіно, виділене йому віцем для основаня його самостійного господарства в жонатім стані, і там пробув три місяці, змушений до повної самоти холерою. В тім часі він скінчив свою головну поему „Евгеній Онєгін“, написав драматичні сцени „Скупий лицар“, „Мозарт і Салїєрі“, „Пир у часі чуми“ і „Дон Жуан“, а надто пять прозових оповідань.

Аж д. 18 лютого 1831 р. Пушкін оженив ся, в маю поїхав до Петербурга, а відси переїхав на літо до Царського Села, де прожив без виїзду аж до кінця жовтня. Тут він написав декілька віршованих казок, у яких чудово потрафив у тон народної казки. Там-же дня 2 серпня була написана політична інвектіва „Клеветникамъ Россіи“ з проводу відзивів французьких послів у парляменті про польське повстанє та відносини до нього російського уряду. В тім-же році його прийняли знов до державної служби з річною платою 5.000 рублів, без означеня занятя і з правом користувати ся всіми архівами. Працюючи в архівах над збиранєм матеріялів до історії Петра Великого, він незабаром покинув сей плян і взяв ся до скромнішого — історії бунту Пугачова, а рівночасно в Москві написав повість „Дубровскій“ на основі процесу якогось Островського, якому багатий сусід відібрав маєтність. „Дубровскій“ не зважаючи на те, що кінець його написаний поспішно без відповідного викінченя, „один із найбільших його

творів, що розпочав нову епоху в російській літературі. Се соціальний роман з докладним змальованем панського самодурства, продажности чиновників та явного безправства судів.“ Літом 1833 він об'їхав надволжські міста Казань, Сімбірск, а потім Оренбург і Уральск, аби оглянути місцевости, де відбув ся бунт Пугачова. В осени того-ж року він написав поему „Мѣднѣй Всадникъ“ про статую Петра Великого в Петербурзі, яку цензура не допустила до друку, хоча Пушкін мав намір, як сам признав ся до того, „зробити зі статуї Фальконета Паллядіюм Петербурга.“ В тім-же 1833 р. написав він також поему „Анжело“, перерібку Шекспірової драми „Міра за міру“, а також недокінчену поему „Галубъ“, задуману ще на Кавказі в р. 1829. Від тепер живе він переважно в Петербурзі, до якого прив'язує його урядове становище, що змушувало його бувати майже на всіх торжествах та парадах царського двора. Свої річні видатки він обчисляє на 30.000 рублів, коли тимчасом його доходи, включаючи сюди доходи з розпродажі його творів, були дуже неозначені. Тому вже літом 1834 р. він подає просьбу о відставку, але зараз-же бере її назад, коли цар закинув йому невдячність. За те як доказ ласки царя йому видано з урядової каси 30.000 рублів позички для впорядкованя його маєткових відносин. Та се не поправило їх, але не вважаючи на те Пушкін від р. 1836 разом із Плетневим починає видавати давно задуманий місячник „Современникъ“. У тім місячнику він друкує деякі свої вірші, а також повість „Капитанская дочка“, що мала великий вплив на дальший розвій російської повісти. Положене Пушкіна та його жінки в найвищим

товаристві російської імперії ставало чим раз незноснішим. Він мусів удавати багатшого, ніж був справді; се дразнило ненастанно його високо розвинутою самолюбністю, а до того причиняли ся незлічені закулісові сплетні та наговори, спричинені острими висловами Пушкіна про різних високо поставлених людей. Діло дійшло до поєдинку з кавалерійським поручником гвардії, бароном Дантесом, у яким дня 27 січня 1837 р. Пушкін одержав смертельну рану, від якої серед тяжких мук умер 29 січня 1837 р.

На закінчене подаю тут деякі загальні думки про поезію Пушкіна та його заслуги для російської літератури, зі статі А Кірпічнїкова¹⁾, на якій оперта в головному отся біографія. „Поезія Пушкіна на стілько правдива, що про неї не можна мати ясного понятя не пізнавши його як чоловіка. Обдарований незвичайними здібностями, вразливістю та енергією Пушкін від самого початку жив у дуже некорисних обставинах і все його жите було героїчною боротьбою з ріжнородними перешкодами (скажу від себе, головно з прикметами власної душі та власного темпераменту). Він усе був збентежений, усе нервовий і різкий, самолюбний, часто певний себе, частійше сердитий, але в душі безконечно добрий, і все готов віддати цілого себе на користь діла або інших. Його відвага та цїнізм на словах часто переходили границі дозволеного, але також діяльна любов до людей, захована від світа, та його сміла правдивість далеко полишали

---

¹⁾ Энциклопедическій словарь (Брокгауза і Эфрона), т. XXV. Петербург, 1898, статя А. С. Пушкинъ (стор. 826—847).

за собою границі буденного. Його розум незвичайно сильний і чисто російський відвертав ся від усього туманного та неясного, простий характер ненавидів усяку облуду та фразу, а енергія нагадувала Петра Великого та Ломоносова. Все те він віддав ділу — службі рідній літературі, і сотворив її клясичний період, зробив її повним виразом основ національного духа та великою вчителькою суспільности. Пушкін довершив свого подвигу з безпримірною трудолюбністю та безпримірною любовю до діла. Перекоаний, що без праці нема нічого великого, він учить ся все житє, вчить ся від усіх своїх попередників і сучасників та від усіх літературних шкіл, із кожної беручи те, що в ній було ліпше, правдиве та вічне, а відкидаючи те, що було слабе та дочасне. Горяче національне чутє, що все тліло в душі Пушкіна, скріплене ідеєю відродження народности, початою в західній Європі, довело його не до квасного патріотизму, не до китайського самозадоволення, а до зглублення рідної старовини та народньої поезії. Пушкін став у повні європейським поетом саме від тоді, коли зробив ся руським народнім поетом. Глибоко щира поезія Пушкіна все була реальна, вірна природі, все являла ся живим і впливовим протестом проти академічної манєри та проти сентиментальної облуди. Пушкін реаліст, що всесторонно малює житє. Але в нього, як у правдивого художника, навіть буденна дійсність являєть ся гарною, проникаєть ся внутрішнім світлом люблящої людської душі. Глибока правдивість його чутя та здоровий склад ума підносять його понад усі літературні школи. До того Пушкін довершив велике діло, розпочате Ломоносовим і продовжене Карамзіним — сотворене

російського літературного язика. Він заглиблюєть ся у вивченє язика простого народа, не пропускаючи навіть говорів, зглиблює пам'ятки старої літератури, які тільки міг дістати, і доходить до таких основ, які діждали ся загального признаня аж два покоління пізнійше. Ще й тепер, сто літ по його вродженю, його вірші й проза лишають ся для Росіян ідеалом чистоти, сили та художности.“

До тої характеристики додаю ще переклади деяких віршів Пушкіна, які на мою думку можуть подекуди доповнити її. Поперед усього ось переклад сонета, в яким Пушкін викладає своє розумінє задач та значіня поета.

Поет, не дорожи любовію народньою!
Похвал і захватів минуть хвилеві бурі;
Почуєш дурня суд і сміх юрби холодної,
А ти лишись твердий, спокійний і понурий!

Ти цар, то жий-же сам! Дорогою свобідною
Йди там, куди тебе веде свобідний ум!
Довершуй виплодилюбимих твоїх дум,
А надгород не жди за твори хвали гіднії.

Вони в тобі самім. Ти сам собі найвисший суд,
Острійше від усіх зумієш оцінить свій труд.
Чи задоволений ти тим, що не трудив ся всує?

Як так, нехай юрба хоч злить ся, хоч ганьбить,
Плює на вівтар той, де твій огонь горить,
Або мов дїтвора твій педестал штурмує! ¹⁾

---

¹⁾ Вірш написаний у р. 1830, переклад дня 6 марта 1914 р.

Для характеристики Пушкінової поезії як учительки російської суспільности мені видають ся особливо важними його політичні поезії, звязані з пам'ятними подіями 1825 і 1831 р. Незабаром по здушенню свободолюбного руху та покараню т. зв. декабрістів, по коронації царя Николая в Москві та по милости оказаній царем Пушкінови він написав ось які „Станси“:

В надії слави і добра
Вперед дивлюсь я без тривоги.
Зачатки славних днів Петра
І бунти тьмили й кари строгі.

Та правдою він притягнув серця,
Змягчив обичаї насіянем науки,
І був від буйного стрільця
Відзначений у нього Довгорукий.

Самодержавною рукою
Просвіту сміло сїяв він;
Не гордував рідною стороною,
І шлях її він укріпив без змін.

То академік, то герой,
То мореплавець, то дривітник,
Все обіймаючи душею
На троні вічний був робітник.

На схожість родову й ти будь гордий,
У всім до свого прадіда подібний!
Як він невтомний та твердий,
Як він зло памятає нездібний.¹⁾

---

1) Вірш написаний у р. 1826, переклад д. 6 марта 1914.

Отсе делікатне порівнанє молодого ще тоді царя Николая з Петром Великим певно не приснилось-би ніякому історикови, що глибоше розуміє значіне історичних подій та аналогій. Мабуть і сам Пушкін почував невідповідність сього порівняня, коли два роки пізнійше на уваги деяких приятелів із приводу сього вірша відповів ось яким віршем:

Нї, не підхлібник я, коли царю
Свобідну похвалу складаю,
Чутя я сміло висловляю,
І серця язиком лиш говорю.

Його я справді полюбив.
Він сильно, чесно править нами.
Росію все-ж він оживив
Війною і надіями й трудами.

Хоч і киплять в нїм сили молоді,
Дух не жорстокий в нїм державний;
Тим, кого він карає явно,
Він в тайні ласку робить иноді.

На вигнаню мій вік ішов,
Терпів я з милими розлуку,
Аж поки царську не подав він руку
Мені, — і ось я з вами знов!

В мні він ушанував вітхненне,
Освободив думки мої опять, —
То чи в зворушеню сердечнім
Не мушу-ж я хвалу йому співать?

Підхлібник я? Нї, братчики! Лукавий
Бува підхлібник; на царя хиба
Накличе горе, з прав його держави
Обмежить лиш прихильність до раба.

Він скаже: „Май в погорді всі народи!
Здуси природи голос вільний!“
Він скаже, що просвіти плоди —
Розпуста й дух до бунту схильний.

Біда краєви, де підхлібники й раби
Самі лиш близькі до престолу,
А небом вибраний співець
Мовчить схиливши зір до долу. ¹⁾

Рік перед тим поет уважав відповідним згадати мучеників російської свободи, що каралися в сибірських рудниках, і написав „Послання в Сибір“, яке очевидно ані не було вислане, ані не було тоді друковане та не дійшло до адресатів. Ось сей лист:

У глибині сибірських руд
Гордее хороніть терпінне!
Не пропаде ваш скорбний труд
І дум високеє стремління.

Нещастя вірная сестра,
Надія в темнім підземеллі
Бадьорість збудить, дні веселі
Прийдуть, пожадана пора.

Любов і приязнь і до вас
Дійдуть крізь сумрачні запори,
Як в ваші каторжні нори
Доходить вільний голос мій сейчас.

Окови тяжкії спадуть,
Темниці грянуть, і свободу

---

¹⁾ Вірш написаний у р. 1828, переклад д. 6 марта 1914.

Ви радо приймете після важкого ходу,
І меч брати вам віддадуть. ¹⁾

Як бачимо, Пушкін хоч щиро спочував увязненим, не міг окрім марної надії подати їм ніякої потіхи, ані не вмів піддержати їх духа ні одним теплим і справді високим словом, яке могло би дійти до них.

Найцікавіші для характеристики Пушкінової політичної поезії в остатніх роках його життя, а власне в р. 1831, його поетичні маніфести проти європейських, а головню французьких голосів, прилюдно піднятих у обороні згнобленої Росією Польщі. Перший із тих маніфестів має наголовок „Клеветникам Росії“:

Чого так шумите, народнії вітії?
Чом анатемою ви грозите Росії?
Що так бентежить вас? Чи розрухи Литви?
Покиньте! Звада се Славян поміж собою,
Старий домашній спір, вже рішений судьбою,
Питанє, що його не розберете ви.

Від давна вже поміж собою
Ті ворогують племена;
Нераз клонилась у нерівнім бою
То їх, то наша сторона.

Хто встоїть ся у тім нерівнім бою?
Хвастливий Лях? чи вірна Русь велика?
Чи річечки Славян зіллють ся в руськім морі,
Чи висохне воно, — ось закавіка.

---

¹⁾ Вірш написаний у р. 1827, переклад д. 6 марта 1914.

Лишіть нас! Та-ж ви не читали
Оті кровавії скрижали,
Незрозуміла вам, далека
Ота сімейна ворожнеча.

Для вас німі і Кремль і Прага;
Безумно лиш чарує вас
Борні розпучної відвага,
І ви зненавиділи нас.

За що-ж? Признайте ся, чи не за те,
Що на розвалинах горючої Москви
Ми не признали того за святе,
Під чим тоді дрожали ви?

Чи не за те, що ми в безодню повалили
Той, що над царствами всіма тяжив кумир,
І кровю нашою купили
Європі волю, честь і мир?

Грізні ви на словах, та спробуйте на ділі!
Чи ветеран старий, що спочива в постелі,
Не здужа причепить свій ізмаїльський штик?
Чи руського царя уже безсильне слово?

Чи сперечать ся нам з Європою на ново,
І чи Росіянин вже від побід відвик?
Чи може мало нас? Від Перми до Тавріди,
Від фінських зимних скель до теплої Кольхіди,

Від потрясеного Кремля
До стін недвижного Китаю
Сталевою щітиною блискуча
Вся встане руськая земля.

То-ж висилайте нам, вітії,
Своїх озлоблених синів!

Доволі місця їм в полях Росії
Посеред нечужих для них гробів. ¹⁾

Ту саму думку про фізичну перевагу Росії над рештою культурної Європи розвинув Пушкін у вірші „Роковини Бородіна“:

„Великий день Бородіна
Ми братнім пиром споминали,
Та згадували: „Йшли чужії племена,
Росії знай бідою угрожали.
І чи-ж не вся Європа тут була?
Та станули напротив твердо ми,
І напір прийняли грудьми
Племен послушних гордій воли тій, —
І рівним став нерівний бій.

„І що-ж? Свою нерадісну втеку
Хвастаючись вони забули нині,
Забули руський штик, сніжну небезпеку,
Що погребла їх славу всю в пустині.
Знайомий пир їх вабить знов,
Хмільна для них славянська кров,
Та буде їм важке похмілля,
І довгий буде гостий сон.
Під наметами північних сосон,
Коли скінчить ся їх весілля.

„Тож приходіть до нас! Русь вас спокійно жде.
Та знайте, прошені гості,
Вже Польща вас не поведе!

---

¹⁾ Вірш написаний 1831 р. переклад д. 6—7 марта 1914.

„Через її перейдете ви кости,
Скінчила ся війна і в день Бородіна
Знов наші вдерлись знамена
В проломи знов здобутої Варшави,
І Польща як в утеці полк
У порох кидає свій стяг кровавий,
І бунт роздавлений замовк.

„Того, хто в бою впав, щадять.
І ворогів ми в порох не топтали.
Не будем і сьогодні споминать
Те, що старі події записали
На таблицях переказів німих,
Не спалимо Варшави їх.
Вони народів Немезіда
Не вздрять сердитого лица,
І не почуєть ся їм спів обиди
Від ліри руського співця.

„Та ви, мучителі палат,
Легкоязичнії вітії,
Що черні на біду знай клепете в набат¹⁾,
Клеветники та вороги Росії, —
Що зискуєте ви? Чи ще вам Рос —
Недужий, глиняний кольос?
Чи ще для вас північна слава —
Пуста мана, брехливий сон?
Скажіть, чи скоро вам Варшава
Пропише гордий свій закон?

---

1) Набат — вічевий дзвін або зелізне клепало.

„Куди відсунути нам ряд твердинь,
За Буг, до Ворскли, до Лимана?
За ким полишить ся Волинь,
За ким вся спадщина Богдана?
Признавши бунтівницькії права
Чи теж від нас відірветь ся Литва?
Наш Київ давній, златоглавий,
Прамати руських городів,
Чи має прилучить до буйної Варшави
Всі святощі старих своїх гробів?

„Ваш лютий шум і хриплий крик
Чи затрівожив руського владику?
Скажіть, чи головою він поник?
І чи першенство для меча, чи крику?
Чи сильна Русь? Війна й помір¹⁾
І бунт і заграничних бур напір
Її немов шалені потрясали, —
І гляньте, вся стоїть вона,
А розрухи довкола неї впали,
І доля Польщі рішена.

„Побіда! Для сердець солодкий час!
Росіє, встань і звеличай ся!
Нехай гримить грім радощів у нас!
Але тихійш, тихійше роззягай ся
Коло постелі, де лежить
Могутній местник злих обид,
Що покорив вершини Тавра,
Котрим і Ерівань усмирена,
Котрому із Суварівського лавра
Вінок сплела потрійная війна²⁾).

---

¹⁾ Натяк на пошесть холери з р. 1831.

²⁾ Мова про графа Паскевича, побідителя польського повстаня в р. 1831, що тоді лежав хорий.

„Уставши з гробу свого,
Суваров бачить упокорене Варшави,
І затремтіла тїнь його
Від блиску ним насїяної слави.
Благословить він, о герою,
Твоє терпїне в супокою,
Твоїх сподвижників відвагу
І вість тріумфу твогого,
З якою ось летить за Прагу
Сам молоденький внук його“¹⁾.

Для характеристики поетичної вдачі Пушкіна не зайвим буде подати зразок його трактованя релігійних тем. Вихований у дусі раціоналізму XVIII в. Пушкін був, можна сказати, наскрізь безрелігійним поетом, хоча досить часто з природи самого поетичного таланту відчував релігійний дух поезії та відкликав ся на нього своєрідними, не все консеквентно видержаними тонами. До таких релігійних поезій належать вірші: „Безвѣріє“, „Пророкъ“, „Молитва“, „Сѣятель“, по части також „Мицкевичь“. Подаю з них у перекладі дві остатні. Перша з них — перерібка відомої євангельської притчі про сївача, яка у Пушкіна виглядає ось як:

Сївач свободи із пустинї
Я вийшов рано до звїзди,
І руки чистїї, невинні
На поневоленїї борозди
Кидали животворне сїмя раз у раз.

---

¹⁾ Внук Суварова був тим гонцем, що перший занїс вість про здобуте Варшави в осени 1831 р. до царя. Вірш написаний у кінці 1831 р. переклад д. 8 марта 1914.

Та дармо лиш я стратив час
І добрі наміри й труди.
Пасіть ся, сумирні народи!
Вас не пробудить чести клич.
На що отарам дар свободи?
Їх різать або стригти треба лиш.
Насліде їх від роду в роди
Ярмо з дзвіночками та бич¹⁾.

Про Міцкевича, з яким Пушкін познайомив ся ще в Москві 1825 р., а потім троха ближше в Петербурзі 1828 — 1829, він уважав потрібним відізнати ся поетично аж у р. 1834, коли в Парижі виходили деякі його політичні твори, надихані духом польської еміграції та ворожнечею до Росії. Ті твори були недоступні Пушкінови і заборонені в Росії, та російському поетови досить було знати, що вони надихані ненавистю до Росії. Супроти того він нагадує Міцкевичеві дружні відносини многих Росіян до нього в часі його примусового побуту в столицях Росії, Одесі, Москві та Петербурзі.

. . . . . Він тут між нами жив
Посеред племені йому чужого.
В душі своїй до нас не мав він злоби,
А ми його любили. Супокійний,
До всіх прихильний, він учасником
Бував і дружніх розговорів наших.
З ним поділяли ся ми й мріями
Й піснями нашими, а він вітхнений

---

¹⁾ Вірш написаний дня 1 грудня 1823, переклад дня 8 марта 1914.

Був з висока, і з висоти глядів
На людськеє жите. Не рідко говорив
Він про будущий час, коли народи,
Забувши свари та незгоди,
В одну сімю велику з'єднають ся, —
І з зацікавленєм ми слухали поета.
Та ось він виїхав на Захід. Ми його
З благословенствами випровожали.
Та ось тепер колишній мирний гість наш
Став нашим ворогом і для догоди
Буйної черні в своїх віршах він
Співа ненависть. З далека до нас
Доходить злобного поета голос
Знайомий. Боже, поверни свій мир
У злобою наповненую душу! ¹⁾

Кінцеві рядки сего вірша виглядають як по-
божне зітханє невіруючого чоловіка, котрому бай-
дуже, чи озлоблений поет мав причину до злоби,
або чи в його віршах справді була сама тільки
злоба, а не образ страшної, кровавої дійсности.

Яке хитке було в Пушкіна розумінє призваня
поета, можна бачити з його перерібки євангель-
ської притчі, наведеної висше, а ще ліпше з вірші
п. з. „Чернь“, із якої наводжу тут кінцевий уступ
у оригіналі. Поет відзиваєть ся тут до „черні“,
себ-то до простого народа:

Подите прочь! Какое дѣло
Поэту мирному до васъ?
В развратѣ каменѣйте смѣло!
Не оживитъ васъ лиры гласъ.

---

¹⁾ Вірш написаний у р. 1834, переклад д. 8 марта 1914.

Душѣ противны вы, какъ гробы.
Для вашей глупости и злобы
Имѣли вы до сей поры
Бичи, темницы, топоры;
Довольно съ васъ, рабовъ безумныхъ!
Во градахъ вашихъ съ улицъ шумныхъ
Сметають соръ — полезный трудъ! —

Но, позабывъ свое служенье,
Алтарь и жертвоприношенье,
Жрецы-ль у васъ метлу берутъ?
Не для житейскаго волненья,
Не для корысти, не для битвъ:
Мы рождены для вдохновенья,
Для звуковъ сладкихъ и молитвъ.

Сей гордий аристократизм духа, що запізнає властивий характер поезії і з всенароднього добра робить її якоюсь містерєю призначеною тільки для нечисленних вибранців, не перешкодив Пушкінови в вірші наслідуваній за одою Горация „*Exegi monumentum aere perennius*“ написати собі щось у роді надгробного пам'ятника, а власне ось які слова:

Я пам'ятник здвигнув собі нерукотворний;
До нього народня не заросте тропа;
Підняв ся висше він гордою головою
Від славного александрійського стовпа.

Ні, я не весь умру! Душа в моїх піснях
Мій прах переживе й зотліня убіжить,
І славний буду я, поки на сьому світі
Хоч би один поет ще буде жить.

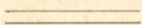
Про мене слух пройде по всій Русі великій,
Назве імя моє в ній кожний теж язик,
І гордий внук Славян і Фін і нині дикий
Тунгуз і друг степів Камлик.

І довго буду я тим дорогий народу,
Що добрі почутя в людий я пробуджав,
Що в мій жорстокий вік я прославляв свободу,
І милосерде до упавших призивав.

О Музо, волі божій будь послушна!
Зневаги не лякайся, не жди собі вінця,
Хвалу та клевету приймай усе байдужно,
І не переч словам гупця! ¹⁾

Писано дня 1—10 марта 1914.

Др. Іван Франко.

---

¹⁾ Вірш написаний у остатнім році життя поета 1836,
переклад д. 10 марта 1914.

1.

БОРИС ГОДУНОВ.

Історична драма.

(1825).

БОРИС ГОДУНОВ.

І. ПАЛАТА НА КРЕМЛІ.

(1598 р. д. 20 лютого).

Князі: Шуйський і Воротинський.

Воротинський.

Наставлені оба ми берегти
Москву, та бачть ся, ні за ким тут
І наглядать. Москва пуста. Ураз
Із патріярхом до монастиря
Пішов і весь народ. Як думаєш,
Чим скінчить ся тривога?

Шуйський.

Чим скінчить ся?

Не штука знать. Народ ще покричить,
Поплаче, ще Борис поморщить ся крихітку,
Немов п'яниця перед чаркою вина,
І на кінці по своїй милости
Покірно згодить ся принять корону.
А там — а там він буде нами править
По давньому.

Воротинський.

Та вже ось місяць,
Як у монастирі заперши ся з сестрою

Він, бачить ся покинув увесь світ.
Ні патріарх, анї думні бояри
Його склонити доси не могли.
Не слухає він анї слізних намов,
Ані їх просьб, ні крику Москвичів,
Ні голосу великого собора.
Його сестру даремно вже благали
Благословить Бориса на державу.
Зажурена цариця монахиня,
Тверда як він, як він і невмолима.
Мабуть Борис сам в неї влив той дух.
А що, як управителю й на правду
Державні надоїли клопоти,
І він не вступить на престол безвладний?
Що скажеш ти?

Шуйський.

Скажу, що надаремно
Пролито кров царевича-дитини,
Що коли так, Димитрій міг би жить.

Воротинський.

Страшений злочин! Та чи справді лиш
Царевича згубив Борис?

Шуйський.

Хто-ж инший?
Хто підкупив на дармо Чепчугова?
Хто підіслав обоє Битяговських
З Качаловим? Я в Углич висланий
Був дослідить на місці теє діло,
І ще напав на свіжії сліди.
Весь город був ще свідком злочину,

Всі горожани згідно посвідчили,
І повернувши міг я одним словом
Відкрити скритого злочинника.

Воротинський.

І чом-же ти не знївечив його?

Шуйський.

Признаюсь, він тоді змішав мене
Спокоєм несподіваним, безстидним.
Глядїв мені у очи як невинний,
Розпитував, в подробиці входив,
І перед ним я повторив дурницю,
Яку він сам мабуть піддав мені.

Воротинський.

Нечесно, княже!

Шуйський.

Що-ж було робити?

Все обявити Хведору? Та цар
На все глядїв очима Годунова,
Все чув лише ушима Годунова.
Хоч я-б у всім впевнив його і зараз,
Борис за хвилю запевнив його
В противному, й мене би вислали
На засланє, або під добру хвилю,
Як мого дядька у глухій тюрмі
Тихенько задусили. Не хвалю ся,
А в час потреби певно жадна кара
Мене не встрашить. Я бо сам не трус,
Але й не дурень, і за дармо в петлю
Не згоджусь лїзти.

Воротинський.

Ах страшний був злочин!
Я думаю, губителя трівожить
Розкаяне. Мабуть невинна кров
Убитої дитини не пускає
Його вступити на престол.

Шуйський.

А вступить!
Борис не так плохий. І що за честь
Для нас, для всеї Руси! Учорашній
Слуга, Татарин, зять Малюти, зять
Страшного ката й сам душею кат
Візьме корону й барми Мономаха.

Воротинський.

Він родом не значний, бач! Ми значнійші.

Шуйський.

Здаєть ся, так.

Воротинський.

Та-ж Шуйський, Воротинський —
Не жарт сказати, князі ми родовиті.

Шуйський.

І родовиті й Рурикова кров.

Воротинський.

А слухай, княже! Та-ж ми мали-б право
Наступства по Теодорі.

Шуйський.

Так, більше,
Ніж Годунов.

Воротинський.

Тай справді!

Шуйський.

Ну і що-ж?

Коли Борис хитрить не перестане,
Попробуймо народ підбурить штучно,
Нехай би він покинув Годунова.
Адже своїх князів досить; нехай
Кого захочуть, виберуть царем.

Воротинський.

Не мало нас, наступників Варяга,
Та трудно нам зрівнять ся з Годуновим.
Народ відвик в нас бачить давно парість
Своїх володарів війнолюбивих;
Давно вже стратили ми уділи,
Давно царям підручні служимо,
А він зумів і страхом і любовю
І славою народ очарувать.

Шуйський (глядить у вікно).

Він смілий, ось і все! А ми... Ну, годі!
Гляди, народ у розсипці вертає.
Ходім, дізнаємось, чи діло рішене.

II. ЧЕРВОНА ПЛОЩА.

Народ.

Один.

Він невмолимий! Відігнав від себе
Священників, бояр і патріярха.

Даремно перед ним упали ниць
Вони; йому страшний престола блиск.

Другий.

О Боже мій! Хто-ж буде править нами?
О горе нам!

Третій.

А ось верховний дяк
Виходить нам сказати ухвалу думи.

Народ.

Мовчіть! Мовчіть! Хай думний дяк говорить!
Ш ш, слухайте!

Щелкалов (із Червоного балькона).

Собором ухвалили
Останній раз поспробувати просьби
На скорбну душу управителя.
І завтра знов свягійший патріярх
У Кремлі празничний молебен відспіває,
І походом з святими хоругвами,
З іконами Владимирською й Донською
Подвигнеть ся, а з ним синкліт, бояри
І збір дворян і вибранії люди
І весь народ московський православний,
Усі підем молити знов царицю,
Хай змилуєть ся над Москвою-сиротою,
І на престіл благословить Бориса.
Ідїть же з Богом кождий у свій дім,
Молїть ся, хай у небо підійметь ся
Зусильная молитва православних!

(Народ розходить ся).

III. ДІВИЧЕ ПОЛЕ.

Новодівичий монастир. Народ.

Один.

Тепер пішли у келью до цариці.
Туди ввійшли Борис і патріярх
З бояр юрбою.

Другий.

Що чувати?

Третій.

Упертий він, та є таки надія. Все ще

Баба (до дитини).

Цить-цить! Не плач! Ось вова, вова,
Візьме тебе. Цить-цить! Не плач, не плач!

Один.

А чи не можна би вийти за огорожу?

Другий.

Не можна. Бач, і в полі навіть тісно,
Не тільки там. Не диво, вся Мєсква
Тут сперла ся. Гляди, дахи, огради,
Поверхи всі соборної дзвінниці,
Церковні бані, навіть і хрести
Унизані народом.

Перший.

Любо глянуть!

Один.

Що там за шум?

Другий.

Послухай! Справді шум.
Народ реве. Там падають мов хвилі
Ряд за рядом. Іще, іще! Ну, братця,
Дійшло й до нас! Давайте на коліна!

Народ (на колінах).

Ах, змилуй ся, татунцю, властвуй нами!
Будь нам отець, будь цар!

Один (тихо).

Чого там плачуть?

Другий.

Нам звідки знать? Се знають лиш бояри,
Не пара нам.

Баба (з дитиною).

Ну, що-ж? Як треба плакати,
Він і затих! Ось я тобі! Ось вова!
Плач, ти пустію! (*Хлопець плаче*).

Ну, от так то й є!

Один.

Всі плачуть, то заплачмо й ми, братухо!

Другий.

Та сліз нема. Що там іще?

Перший.

Та хто їх знає?

Народ.

Несуть коронуі Он-де цар! Згодив ся.
Борис — наш цар! Борис! Многая літа!

IV. ПАЛАТА В КРЕМЛІ.

Борис, Патріярх, Бояри.

Борис.

Ти, отче патріярх, ви всі бояри!
Душа моя ось гола перед вами.
Ви бачили, велику сюю власть
Приймаю я зі страхом і покірно.
Які тяжкі повинности мої!
Наступник я могучих Іванів,
Наступник також ангела-царя.
О праведнику, отче мій державний,
Глянь із небес на сльози вірних слуг,
І в низ зішли тому, кого любив ти,
Кого ти тут так дивно звеличав,
Своє святе на власть благословенство,
Аби я в славі правив свій народ
І був благий і праведний, як ти!
Від вас я жду співділання, бояри!
Служіть мені, як ви йому служили,
Коли я ваші труди поділяв
Не вибраний ще волею народа.

Бояри.

Не зломимо присяги, що зложили.

Борис.

Ходім тепер, поклонимось гробам
Покійних володітелів Росії,
А потім кличте весь народ на пир,
Всіх від вельмож до бідного сліпця, —
Всім вільний вхід, всі гості дорогі нам.
(*Відходить, за ним і бояри.*)

Воротинський (зупиняючи *Шуйського*).
А ти вгадав.

Шуйський.

А що?

Воротинський.

Тут, оногда,

Ти тямиш?

Шуйський.

Ні не тямлю я нічого...

Воротинський.

Коли народ ходив в Дівиче поле,
Ти говорив —

Шуйський.

Тепер не час і тямить.
Тобі те-ж раджу дещо забувати.
А в тім лихим, облудним словом я
Тоді бажав тебе лиш спробувати,
Пізнати ліпше тайні замисли.
Та ось народ витає вже царя —
Завважить може хтось мою відсутність.
Іду за ним. (*Відходить*).

Воротинський.

Лукавий царедворець!

V. НІЧ. КЕЛІЯ В ЧУДОВІМ МАНАСТИРІ.

(1603 р.)

Отець Пімен. Григорій (у сні).

Пімен.

Ще один, останній переказ,
І літопис мій до кінця дійд',
Сповню свій довг завіщаний мені
Від Бога грішному. Недармо много літ
Дав мені Бог наочним свідком бути
І в книжній штуці розум дарував.
Колись якийсь чернець трудолюбивий
Знайде моє безіменне писанє,
Засвітить лямпу, як і я свічу,
І пил віків обтрусить із карток,
Правдиві повісти він перепише,
Аби потомки православних знали
Минулі дії краю рідного,
Своїх царів великих споминали
За праці їх, за славу та добро,
А за гріхи, за темні їх діла
Спасителя покірно умоляли.
На старість я жию новим житєм;
Минуле переходить перед мною . . .
Чи то давно неслоь воно мов вихор,
Що хвилі підійма на морі-океані?
Тепер воно безмовне та спокійне.
Осіб немного заховала пам'ять,
І слів дійшло до мене небогато,
А решта щезла вся без вороття.
Та близько день і лямпа догарає —
Ще один останній переказ. (Пише).

Григорій (будить ся зі сну).

Все той сам сон! Чи справді? Третій раз
Проклятий сон! А перед лямпою
Старий усе сидить і пише, і всю ніч
Йому мабуть сон не стуляв очий.
Як люблю я його спокійний вид,
Коли душею тонучи в минулім
Він літопис свій тягне! Часто я
Вгадать бажаю, про що се він пише:
Чи про страшне панованє Татар,
Чи про грізне катованє Івана,
Чи про бурливе новгородське віче?
Чи то про славу вітчини? Даремно!
Нї на чолі високім, нї в очах
Не можна прочитати скритих дум.
Все той сам вид, покірний і величній,
Як думний дяк, що в приказах посивів,
Глядить спокійно він на правих і виновних,
На зло й добро він дивить ся байдужньо,
Не знаючи нї жалю нї гніву.

Пімен.

Збудив ся, брате?

Григорій.

Поблагослови
Мене, мій чесний отче!

Пімен.

Хай Господь
Благословить тебе і нині й присно
І до віку!

Григорій.

Ти все писав, а я
І сном не покріпив ся. Мій спокій
Тривожили бісовські сновидіня,
І ворог спокушав мене. В сні бачив я:
Крутії сходи десь ведуть на вежу;
З вершка її побачив я Москву,
Мов муравлисько, а в низу народ
Кипів на площі та показував
На мене з реготом. І стидно й страшно
Мені робило ся, і впав я стрімголов,
І тут проснув ся. І три рази снів ся
Мені той самий сон. Чи не дивниця?

Пімен.

Се молода у тебе грає кров.
Смирйяй себе молитвою і постом,
І сні твої воздушних привидів
Сповнять ся. Й доси ще, коли
Я мимовільною дрімотою послабну
І довгої молитви не відправлю,
Під ніч, мій сон старечий і не тихий
Буває й не безгрішний. То мені
Ввижають ся шумні пири, то табор
Воєнний, то напасти боєві,
Безумнії потіхи юних літ.

Григорій.

Як весело провів ти молодість!
Ти воював під брамами Казані,
Під Шуйським напад відбивав Литви,
Ти бачив двір і роскоші Івана.
Щасливий! А я від дитячих літ

По келіях блукаю, бідний монах.
Чому й мені не тішити ся в битвах,
Не пирувать за царськими столами?
Зумів би я, як ти, у старости
Від суєти житейської відстати,
Зложити заповіт монашества
І в тихій пристани замкнути ся.

Пімен.

Не жалуй, брате, що той грішний світ
Покинув вчасно та й покус не много
Тобі послав Господь. Повір мені,
З далека нас чарують слава, розкіш
Або жінок лукавее коханє.
Я довго жив і многим любував ся,
Та від тоді лише блаженство знаю,
Як Бог привів мене у монастир.
Подумай, сину, про царів великих!
Хто висше всіх? Один Бог. І хто сміє
Стать проти них? Ніхто. І що-ж? Нераз
Їм затяжила золота корона,
Вони її міняли на клобук.
І цар Іван шукав нераз спокою
В подобенстві монашеських трудів;
Його дворець любимців гордих повен,
Робивсь подібним до монастиря.
Опричники у чорних ризах вовняних
Послушними являли ся черцями,
А цар грізний ігумном богомільним.
Я бачив тут ось у тій самій кельї
(В ній жив тоді Кирил многотрадальний,
Муж праведний; тоді те-ж і мене
Бог сподобив порозуміть нікчемність
Всіх світових суєт) — тут бачив я царя.

Утомлений від дум грізних і кар
В задумі тихо він сидів між нами.
Ми перед ним стояли всі недвижно,
А з нами тихо він розмову вів.
Ігумну та всій братії він мовив:
„Отці мої, прийде бажаний день,
Явлю ся тут голодний ласки Бога —
Ти Никодиме, Сергію й Кириле,
Ви всі духовну заповідь мою
Прийміть! Прийду до вас як переступник
Покаяний і схиму чесную
Прийму ось тут і припаду до твоїх
Ніг чесних, отче!“ Так нам говорив
Державний цар, і солодко лили ся
Із уст його слова, і плакав він.
А ми в слезах молили ся, аби
Зіслав йому Господь любов і мир
Його душі терплячій та бурливій.
А син його Теодор? На престолі
Все він зітхав за мирним тим житєм
Мовчальника, і царскії покої
Перемінив на молитовну келью;
Там лиш важкі державнії турботи
Його святую душу не мутили.
Бог полюбив покірного царя,
І Русь при нім у славі безтурботній
Втішала ся, а в хвилю його смерти
Зробило ся нечуванеє чудо.
До його постелі, одному лиш царю
Видний явив ся муж у незвичайнім світлі,
І з ним розмову розпочав Теодор
І називав його великим патріярхом.
Усіх довкола страх обняв, бо всі
Порозуміли привид той небесний.

Бо той святий владика в царському
Покою в хвилі тій не був присутний.
А як умер він, то палата вся
Сповнилася пахощами святими,
Лице-ж його як сонце зясніло.
Вже не видати нам царя такого!
Страшне, страшне, невиданеє горе!
Прогнівали ми Бога, согрішили,
Бо царевбійцю ми володарем
Собі назвали.

Григорій.

Вже давно, мій отче,
Хотів я розпитать тебе про смерть
Димитрія царевича. В ту пору,
Говорять, був ти в Угличі.

Пімен.

О, тямлю!
Привів мене Бог бачить зле те діло,
Кровавий гріх. Тоді в далекий Углич
На час мене там вислано на послух.
Прибув я нічю. В ранці в час обідній
Враз чую дзвін. Ударили в набат...
Крик, шум.. Біжать у двір цариці. Я
Спішу туди-ж, а там уже весь город.
Гляджу — лежить зарізаний царевич.
Цариця мати тут при нім безтямна,
І нянька, що волосє рве в розпуці,
А тут народ мов ошалілий тягне
Безбожну зрадницю, що мамкою була.
Між ними враз страшний, блідий від злости
Являєть ся Іюда Битяговський.
„Ось-ось злочинець!“ — чути крик загальний.
І він в тій хвили щез. І тут народ

Весь кинув ся на здогін трьох убійців,
Що почали втікати і заховались.
Їх виловили зараз, привели
Всіх перед теплий іще труп дитини,
І чудо — враз дитина затремтіла.
„Покайте ся!“ — їм закричав народ.
В перестрахи під сокирами ті
Злочинці всі признали ся й назвали —
Бориса.

Григорій.

А в яких літах царевич
Убитий був?

Пімен.

Йому було сім літ.
Минуло десять літ уже — ні, більше,
Дванацять — він ровесник був би твій
І царствував би. Але Бог не те судив.
Сим оповіданєм страшним я закінчу
Свій літопис. Від того часу мало
Я додивляв ся до діл світових.
Брате Григоре, ти писменний добре,
Тобі передаю свій труд. У хвилі
Свобідні від духовних подвигів
Описуй не мудруючи лукаво
Все те, чого в життю ти будеш свідком:
Війну й спокій, панованє царів,
Угодників святії чудеса,
Пророцтва та знаки на небі. А мені
Час на спокій, заснути час на віки
Та лямпу погасить. Ось задзвонили
До утрені... Благослови слуг своїх,
О Господи! Подай костур, Григоре!
(*Відходить*).

Григорій.

Борис, Борис! Всі перед ним тремтять,
Ніхто йому не сміє й нагадати
Про замордоване нещасної дитини.
А ось чернець отсей у темній кельї
Донос на нього написав страшний.
І не мине він суду світового,
Як не мине і суду божого.

VI. МАНАСТИРСЬКИЙ ОГОРОД.

(Пропущена сцена).

Григорій і чернець.

Григорій.

Яка нуда! Яке нещасне наше
Те біднеє жите! Приходить день,
Минає день, а видно й чути все лиш
Одно й те саме. Бачиш чорні ряси
І чуєш дзвони. В день зїваєш, ходиш
І бродиш і робить нема чого.
Заснеш, та ніч довжезна і до світа
Не спить ся монахови. А як і засне,
То мучать душу чорні сновидїня.
Рад, як у дзвін ударять, або як
Наставник збудить палицею. Ні,
Не витерплю! Не має сили в мене!
Ось через огорожу — і на втеки!
Великий світ, дорога вільна скрізь
На штири сторони, і споминай, як звали.

Чернець.

Се правда, що гірке у вас жите,
Гулящі ви, завзяті, молоді
Черці!

Григорій.

Хоч би напав нас кримський хан!
Хоч би Литва на нас повстала знов!
То я пішов би з ними побороть ся
Мечем. Що, як би наш царевич з гробу
Воскрес і закричав: „А де ви, діти?
А де ви, слуги вірнії мої?
Вставайте на Бориса, вбійцю мого!
Зловіте ворога та приведіть до мене!“

Чернець.

Ну, годі! Не балакай тих дурниць!
Адже мертвого нам не воскресити.
Царевича, як бачимо, не та
Судьба чекала. Але слухай лиш, —
Як починати що, то починати...

Григорій.

А що таке?

Чернець.

Як би я молодий
Був так як ти, як би на бороді
Мені не пробивав ся сивий волос —
Чи розумієш?

Григорій.

Ні, ані крихітки.

Чернець.

Так слухай-же. Народ наш страх дурний
І легковірний, радо подаєть ся
На всякі чудасії та новини.
Бояри в Годунові памятають
Ще рівного собі, а племя давніх
Князів варяжських доси миле всім.
Ти вбитого царевича ровесник.
Коли ти хитрий і твердий душею...
Ну, розумієш?

Григорій.

Розумію.

Чернець.

Що-ж

Сказав би ти?

Григорій.

Сказав би: „Рішено!

Я — Дмитрій! Я — царевич!“

Чернець.

Дай-же руку!

Тобі віщую: Будеш ти царем!

VII. ПАЛАТА ПАТРІЯРХА.

Патріярх. Ігумен Чудового монастиря.

Патріярх.

І він утік, отче ігумене?

Ігумен.

Утік, святий владико, ось уже
Тому три дні.

Патріярх.

Шалений, окаянний!
А хто він родом?

Ігумен.

Рід Отрепєвих,
Дітий боярських з Галича. Постриг ся
Він з молоду — не знаю де. Та відтам
Уйшов, блукав по ріжних він монастирях,
Нарешті приблукав і до моєї
Чудівської обителі. Я бачучи,
Що він ще молодий і нерозумний,
Віддав його в батьківську опіку
Отцеви Пімену, старцеви тихому
Та смирному. І був він дуже
Писменний, залюбки читав
Літописи, вмів навіть списувать
Канони для святих, та видно, що письмо
Йому дало ся не від Бога.

Патріярх.

От уже мені
Ті грамотні! І що він видумав!
Буду царем в Москві! Ось ще чортівська
Посудина! Та я не думаю
Про се повідомлять царя. По що
Тривожити государя? Досить
Із нас, коли про його втеку
Сповістимо дяка Смірнова або
Дяка Єфімія. От іще єресь!
Буду царем в Москві! Спіймать, спіймать
Вороже кодло те та вислати

У Соловецький монастир на вічну
Покуту. Ад-же єресь се, неправда,
Отче ігумене?

Ігумен.

І справді єресь,
Ще й не аби-яка, святий владико.

VIII. ЦАРСЬКА ПАЛАТА.

Два стольники.

Перший.

Де государ?

Другий.

У своїй спочивальні.
Запер ся він з якимсь чарівником.

Перший.

Так, се його любимі розговори —
Кудесники, ворожбити, чарівники.
Ворожить все, як панна молода.
Рад би я знать, про що він промишляє?

Другий.

Ось він іде! Ну, може запитаєш?

Перший.

Який понурий! (*Відходять*).

Цар (входить).

Ось найвисшу власть
Я осягнув і шестий уже рік

Паную супокійно, та в душі
Не має в мене щастя. Чи не так
Ми за-молоду закохаєм ся,
Бажаємо любовної утіхи,
А як лиш заспокоїмо сердечний голод
Хвилевим опанованєм, то зараз
Настане прохолода, нудно нам,
І втома! Дармо ті ворожбити
Мені заповідають довгий вік,
Дні безтурботного панованя, —
Ні власть, ані жите мене не веселять.
Мені вчуваєть ся небесний грім і горе.
Не маю щастя! Думав я народ свій
Заспокоїть у славі й задоволеню,
Щедротами любов його здобути, —
Тай геть відкинув те пuste змаганє.
Живий володар для юрби ненависний;
Вона любить уміє лиш мертвих.
Безумні ми, коли народній крик
Або стогнанє серце нам трівожить.
Бог насилав на нашу землю голод;
Стогнав народ згибаючи у муках;
Я вітворив їм житниці, розсипав
їм золото, давав їм заробітки,
Вони-ж, шалені, все мене кляли!
Огонь пожежі нищив їх доми, —
Вони мені огнем тим докоряли!
Ось суд юрби! Шукай її любови!
В сім'ї своїй я надіявсь знайти
Відраду, ущасливити дочку свою
Подружем, — і мов буря, смерть
Уносить жениха! І тут юрба
Лукаво нарікає, та мене, вітця
Нещасного вчиняє винуватим

За доччине вдівство. Хто будь умре,
Я всіх убійця потаємний. Я
Смерть прискорив царя Теодора,
Я отроїв сестру свою царицю,
Черницю смирною... Все я, все я!
Ах, почуваю, що ніщо не може
Нас заспокоїти серед турбот життя —
Ніщо, ніщо... хиба одно сумління
Здорове, чисте — ось була-б перемога
Над злобою й брудною клеветою.
Та як на тім сумлінню хоч о на
Маленька, випадкова пляма — ах!
Тоді біда. Мов морова зараза
Горить душа, отрути серце повне,
Мов молотки стучать в ушах докори,
І млісно робить ся, і голова
Йде ходором, і хлопчики кроваві
Перед очима... Рад би я втекти,
Та нікуди! І страшно, страшно, страшно!
О жаль ся Боже того, у кого
Нечиста совість!

ІХ. КОРШМА НА ЛИТОВСЬКИЙ ГРАНИЦІ.

Мисаїл і Варлаам, волоцюги перебрані за черців.
Григорій Отрепєв у світському одязі. Господиня.

Господиня.

І чим же маю погостити вас,
Отчики чесні?

Варлаам.

Що вам Бог післав,
Газдинечко! Не маєте вина?

Господиня.

Та як не мати, отчики мої!
Ось зараз винесу. (*Відходить*).

Мисаїл.

Чого засумував, товаришу?
Ось і границя вже литовська,
Що ти дібрати ся бажав до неї.

Григорій.

Поки в Литві не стану, супокою
Не мати-му.

Варлаам.

І чим-же та Литва
Тобі так люба? Ось ми грішники,
Я й Мисаїл, як із монастиря
Втекли, то й ні про що не думаєм.
Литва чи Русь, дудар нам чи гусяр,
Усе одно, коб лиш було вино.
Та ось воно!

Мисаїл.

А складно сказано,
Панотче Варлааме!

Господиня (входить).

Ось вам се,
Отці мої, і пийте на здоровля!

Мисаїл.

Спасибі, матінко! І Бог тебе
Благослови! (*Путь. Варлаам затягає пісню:*
„Як у ґороді бувало у Казані.“ До Григорія):

Чому не підтягнеш?

Григорій.

Не хочу.

Мисаїл.

Вольному воля...

Варлаам.

А п'яному рай, отче Мисаїле!
Випємо-ж чарочку за шинкарочку. (Пє).
Про теє, отче Мисаїле, як я п'ю,
Тверезих не люблю.
Інше діло п'янство, а інше чванство.
Хочеш жить, як ми — милости просимо,
А як ні, то забирай ся й пропадай!
Скоморех попови не товариш.

Григорій.

Пий, та про себе розумій,
Панотче Варлааме! Бачиш, я
Те-ж деколи сказати вмію складно.

Варлаам (до Григорія).

А що-ж мені про тебе розуміти?

Мисаїл.

Лиши його в спокою, Варлааме!

Варлаам.

Та чом-же він такий пісний? До нас
Сам у товариші він навязав ся,
Невідомо, хто він такий і звідки,

Та ще й гордує! (*Пє й співає: „Молодий чернець потрап ся“*).

Григорій (до господині).

Огсе дорога? А куди веде?

Господиня.

В Литву, мій любий, у Луєві гори.

Григорій.

А ще далеко до тих гір?

Господиня.

Ні, не далеко.

До вечера туди поспіти можна,
Як би не царськії застави та пристави
Сторожеві.

Григорій.

Застави? А се що?

Господиня.

Хтось із Москви втік, то наказано
Задержувати всіх та оглядати.

Григорій (до себе).

Ось тобі, бабонько, й святого Юря! (*голосно*).
Чого-ж їм треба? Хто там втік з Москви?

Господиня.

А Бог там знає, злодій чи розбійник!
Та через нього тут і добрим людям

Не має проходу. Що з того буде?
Мабуть ніщо. Ні чорта лисого
Не зловлять. Ніби то в Литву
Не має іншої дороги, як лише
Гостинець. Ось хоч би тобі і відси!
Зверни на ліво, в ліс та стежною
Йди до каплиці на Чеканському
Потоці, а там просто через багна
На Хлопино, а відси в Захарєво,
А там уже й мала дитина може
Довести аж до Луєвих тих гір.
А від приставів тільки й користи,
Що притісняють кожного, хто йде,
Та о дирають також бідних нас.

(Чути шум).

Що там іще? Ах, ось вони прокляті!
Дозорці йдуть.

Григорій.

Хозяйко, а нема
У твоїй хаті іншого кута?

Господиня.

Нема, любенький! Я й сама би рада
Сховати ся. Лише слава, що ходять
За дозором, а їм давай вина
І хліба, тай невідомо, за що.
А щоб вони подохли, окаянні!
Щоб їм... *(Входять пристави).*

Пристав.

Здорова, господине!

Господиня.

Й вам
Спасибі, гості дорогі, витайте!

Один пристав (до другого).

Тут, бачу, п'ятика! Буде чим
І нам потракувати ся. (*До монахів*).
Ви що за люди?

Варлаам.

Та ми старці божі,
Черці смиренні. Ходимо по селах
Збираючи від христ'ян що ласка
На монастир.

Пристав (до Григорія).

А ти?

Мисаїл.

Він наш товариш.

Григорій.

Міщанин
Із пригорода. Проводжу сих старців
Ось до границі, а відсіля верну
До дому.

Мисаїл.

Отже ти надумав ся инакше?

Григорій (тихо).

Мовчи!

Пристав.

Хозяйко, сип іще вина!
А ми тут зі старцями випемо
Та побалакаєм.

Другий пристав (тихо).

Той парубок,
Здаєть ся, голий, з нього не візьмеш
Нічого. Та за те старці —

Перший.

Мовчи!

Ми зараз тут до них доберемо ся.
Що, батюшки мої, як живете?

Варлаам.

Ой, не гаразд, мій сину, не гаразд!
Сьогодні христіяни поскупіли,
Лиш гроші люблять, грошики ховають.
На боже мало хто дає. Прийшов
Великий гріх на всі земнії роди.
Пустили ся всі на торги й митарства,
Все думають лиш про світське богатство,
Не про спасене душ. І ходиш, ходиш,
І просиш, просиш, — иноді й за три дні
Не випросиш і три полушки — гріх такий!
Мине так тиждень, другий, — у мошонку
Поглянеш, аж у ній так мало, що ні з чим
І показать ся в монастир. Що діять?
З біди та з горя й те мале пропеш.
Біда тай тільки! Не гаразд! Прийшли
Мабуть останнії часи на нас.

Господиня (плаче).

О Господи, помилуй і спаси!

*(Підчас Варлаамової промови перший пристав
значучо вдивляється в Мисаїла).*

Перший пристав.

Альоха, чи при тобі царський наказ?

Другий.

При мні.

Перший.

Подай сюди!

Мисаїл.

Ти що на мене
Вдивляєш ся, немов хотів би зїсти?

Перший пристав.

А ось що! Там з Москви утік один
Лихий еретик, на імя Грицько
Отрепєв. Ти чував про се?

Мисаїл.

Нї слова.

Пристав.

Не чув? Гаразд. А того втікача
Цар наказав зловити та повісить.
Ти знаєш се?

Мисаїл.

Не знаю.

Пристав (до Варлаама).

Вмієш ти

Читати?

Варлаам.

Знав колись, та вже забув.

Пристав (до Мисаїла).

А ти?

Мисаїл.

Не умудрив Господь.

Простав.

Так ось вам

І царський наказ.

Мисаїл.

А мені на що?

Простав.

Мені здаєть ся, що той утікач,
Єретик, злодій і мошенник — ти.

Мисаїл.

Я? Змилуй ся! Що се тобі?

Простав.

Постій!

Держи там двері! Ось ми з ними зараз
Лад зробимо.

Господиня (до приставів).

Ах ви мучителі,

Ви беззаконники! І старцям божим
Спокою не дасте!

Простав.

Хто тут письменний?

Григорій (виступає на перед).

Я.

Простав.

На тобі! А ти в кого навчив ся?

Григорій.

У нашого паламаря.

Простав (дає йому указ).

Читай-же голосно!

Григорій (читає).

„Чудова монастыря недостойный чернець Григорій изъ роду Отрепьевыхъ впалъ въ ересь и дерзнулъ, наученный діаволомъ возмущать святую братію всякими соблазнами і беззаконіями. А по справкамъ сказалось, отбѣжалъ онъ окаянный Гришка къ границѣ Литовской.“

Пристав (до Мисаіла).

Хиба не ти?

Григорій (читає далі).

„И царь повелѣлъ изловить его.“

Пристав.

И повіситъ.

Григорій.

Тут не сказано: повіситъ,

Пристав.

Брехня! Не кожде слово пишеть ся.

Читай: „Зловити і повісити!“

Григорій (читає).

„И повѣситъ. А лѣтъ ему, вору Гришкѣ, отъ роду (*дивить ся на Варлаама*) за 50, а росту онъ средняго, лобъ имѣеть плѣшивый, бороду сѣдую, брюхо толстое.“

(*Всі ззирають ся на Варлаама.*)

Перший пристав.

Хлопці! Ось Гришка! Сей! Держіть його! Вязіть! Ось я не думав, не гадав.

Варлаам (вириває папір у Григорія).

Чекайте, безуми! Що я за Гришка!
Як? 50 літ, сива борода,
Товстий живіт? Ні, бра, занадто ти
Ще молодий зо мною жартувати.
Давно я не читав, читаю плохо,
Та тут уже розчовпаю, коли
Доходить діло до висільниці (*читає по скла-*
дам): „А лѣтъ е-му отъ ро-ду 20.“
Що, брате, де тут 50? Не бачиш — 20?

Другий пристав.

Так, пригадую,
І нам так сказано було, що 20.

Перший пристав (до Григорія)

Та ти, браток, мабуть забавник.
(*Підчас читання Григорій стоїть понуривши
голову та держачи руку за пазухою*).

Варлаам (читає далі).

„А ростомъ онъ малъ, грудь широ-
кая, одна рука короче другой, глаза
голубые, волосы рыжіе, на щекѣ боро-
давка, на лбу другая.“ (*До Григорія*).

Се, братчику, мабуть чи не ти сам!
(*Григорій раптом виймає кинжал; усі перед
ним розступують ся, він вискакує крізь вікно*).

Пристави.

Держи! держи!

(*Всі розбігають ся безладно*).

Х. МОСКВА. ДІМ ШУЙСЬКОГО.

Шуйський. Богато гостей. Обід.

Шуйський.

Іще вина! (*Встає, за ним усї*).

Ну, гості дорогі!

Останню чарку! Прочитай молитву,
Малий!

Малий (читає).

„Царю небес, усе і скрізь присутний,
Своїх рабів благаня вислухай!
Помолимося за нашого царя,
Тобою вибраного, благочесного,
Всіх християн царя самодержавного.
Храни його в палатах, в полі битви,
І на шляхах і на нічній постелі!
Подай йому на ворогів побіду,
Щоб славний був від моря він до моря,
Щоб вся рідня його цвила здоровлєм,
Аби її безцінні порости
Всю землю вкрили! А до нас, своїх
Слуг вірних хай як доси буде він
Ласкавий, милостивий і терпливий.
Хай мудрости його бездонної
Все витікають жерела на нас!
На те сю царську підіймаєм чашу
І молимося тобі небесний, царю!“

Шуйський (випиває).

Нехай же здоров великий цар!
І прощайте гості дорогі!

Спасибі вам, що не погордували
На мій хліб-сіль! Прощайте! В добрий час!

*(Гості відходять, він проводить їх до
дверей).*

Пушкін.

Нарешті відійшли! Ну, княже любий,
Вже думав я, що нам не доведеться
Й перебалакати.

Шуйський (до слуг).

Ну, що ви тут
Роти пороззявляли? Все би вам
Лише панів підслухувать, Збирайте
Все зі стола та виходіть собі!

(Слуги відходять).

Ну, що там, Афанасію Михайлович?

Пушкін.

Та чудасії, тай усе. Братанич мій
Гаврило Пушкін з Кракова прислав
Мені гонця.

Шуйський.

З чим?

Пушкін.

Дивну новину
Мені братанич пише. Син Грізного...
Зажди! *(Надслухує при дверех).*

Царевич, той що з наказу
Бориса вбитий був...

Шуйський.

Се вже не новість.

Пушкін.

Зажди! Димитрій ще живий.

Шуйський.

Ось на!

Се справді новість! Ще живий царевич!
Ну, справді чудо! Чи лиш тільки всего?

Пушкін.

Дослухай до кінця! Хто-б там він був,
Чи виратований царевич, чи який
Злий дух в його подобі, чи лиш смілий
Обманщик та безстидний самозванець,
Досить, що там Димитрій появив ся.

Шуйський.

Не може бути.

Пушкін.

Пушкін сам його
На очи бачив, як у перве лиш
Приїхав він у королівський двір
І крізь ряди панів литовських просто
Йшов у покій таємний короля.

Шуйський.

Хто-ж він такий? І відки він?

Пушкін.

Не знають.

Се тільки відомо, що був слугою
У Вишневецького, і що в тяжкій хоробі

Відкрив ся він духовному вітцю.
А гордий пан прочувши тую тайну
Пішов до нього і підняв з постелі,
І з ним потім приїхав до Зигмунда.

Шуйський.

Що-ж близше там про нього повідають?

Пушкін.

Говорять, він розумний; ввічливий
Та зручний, до вподоби всім. Попів
Латинських він з'єднав собі й московських
Утікачів очарував собою.
У короля він в ласках, і говорять,
Що обіцяв король йому підмогу.

Шуйський.

Все, брате, се така закрутанина,
Що голову закрутить мимоволі.
Ніщо й казати, що самозванець се,
Та признаюсь, велика небезпека.
Се важна вість, і як лиш до народа
Дійде вона, буде великий розрух.

Пушкін.

Така зірветь ся буря, що ледви
Борис вдержить корону на своїй
Розумній голові. Та так йому
І слід! Він править нами, як Іван
Грізний — під ніч не згадувати його!
Яка користь, що явних кар нема,
Що під шафотами кровавими
Ми не співаємо всенародно

Канон Ісусови сладчайшому?
Що нас на площах не палять, а цар
Своєю палицею вугілля
Не підгрибає? Та чи певні ми
Свого житя нещасного? Всяк день
Нам грозить царський гнів, тюрма, Сибір,
Клобук або кайдани, а в глуші
Манастиря голодна смерть чи петля.
Де роди поміж нами найзначнійші?
Де князі Сицькі, де всі Шестунови,
Романови, надія вітчини?
Всі заслані, замучені в темницях.
Пожди, й тебе жде мабуть те саме.
І сам скажи: ми дома мов Литвою
Обсажені невірними рабами,
Все язики готові нас продать,
Правительством підкуплені злодії.
Залежимо від першого холопа,
Якого тільки схочем покарати.
Ось свято Юря знищить він задумав.
Тепер ми не пани в своїх маєтках.
Не смій прогнать неробу! Рад не рад
Годуй його! Не смій привабити
Робітника, — а то в приказ холопський.
Ну, чи чував хто при царю Івані
Такеє лихо? А чи лекше з того
Народови? Попробуй самозванець
Ім обіцять лиш давній Юря день,
Скрізь піде розрух.

Шуйський.

Правду кажеш, Пушкін.
Та знаєш, про се все обом нам
Мовчати треба до часу.

Пушкін.

Се звісно:
Знай сам собі! Ти чоловік розумний,
З тобою все я розмовляти рад,
А як мене щось иноді трівожить,
Не витерплю, щоб не сказати тобі.
До того ж мід твій та веселе пиво
Сьогодні так язик мій розв'язали...
Прощай-же, княже!

Шуйський.

Прощавай, мій любий,
І до побачення!

(Проводить Пушкіна).

XI. ЦАРСЬКА ПАЛАТА.

Царевич рисує географічну карту. Царівна Ксенія
та її мамка.

Ксенія (цілує портрет).

Мій любий суджений, мій королевич
Прегарний! Не мені дістав ся ти,
Не своїй нареченій, але темна
Могила прийняла тебе на чужині.
Ніколи я потіхи не знайду,
Все буду плакати за тобою.

Мамка.

І,
Царівнонько! Дівчина плаче, мов роса паде.
Підійде сонце й росу висушить.

Ось буде в тебе другий наречений,
І гарний і привітний. Покохаєш
Його, дитино наша ненаглядна,
Забудеш королевича Івана.

Ксенія.

Нї, мамочко, йому я вірна буду
І неживому! (*Входить Борис*).

Цар.

Що там, Ксеню? Що там,
Моя кохана? Ще лиш наречена,
А вже вдова сумна. Все плачеш ти
За мертвим женихом, моя дитино!
Знать не судила мені доля вам
Щасливеє жите угрунтувати.
Мабуть прогнівав я святого Бога,
Що щастя запевнить тобі не міг.
Невинна ти, чому-ж терпіти мушиш?
А ти, мій сину, чим заняв ся? Що се?

Хведір.

Землі московської чертіж. Ось наше царство
Від краю в край. Ось бачиш, тут Москва,
Тут Новгород, тут Астрахань. Ось море,
Ось Пермськії дрімучії ліси,
А ось Сибір!

Цар.

А осьде що таке
Змиєю веть ся?

Хведір.

А, се Волга.

Цар.

Гарно!

Ось і солодкіі плоди науки!
Немов із хмар оглянути ти можеш
Все царство з разу: межі, ріки, гори.
Учи ся, сину, бо наука нам
Скорочує минушого житя
Важкіі досліди. Колись, а може
Вже й незабаром всі ті області,
Котрі так хитро ти нарисував
Тут на папері, знай, дістануть ся
До твоїх рук. Учи ся, сину мій,
То лекше та яснійше будеш ти
Державну працю двигати.

(Входить Семен Годунов).

Що скажеш,

Семене Микитовичу?

Семен.

Сьогодні

До мене скоро світ дворецький від
Князя Василія та Пушкінів
Слуга прийшов з доносами.

Цар.

Ану!

Семен.

Слуга від Пушкіна доніс нам перший,
Що в ранці вчора з Кракова гонець
В їх дім приїхав; зараз за годину
Його без грамоти відіслано назад.

Цар.

Гонця спіймать!

Семен.

Вже вислано погоню.

Цар.

А Шуйський що?

Семен.

Гостив він вечером
Своїх приятелів, обоє Милославських,
Бутурліних, Михайла Салтикова,
Та Пушкіна, та ще декілька інших.
І розійшли ся пізно, тільки Пушкін
Сам-на-сам із хозіяном лишив ся,
І довго розмовляли ще оба.

Цар.

Як стій пішліть за Шуйським!

Семен.

Твоя воля,

Він тут уже.

Цар.

Поклич його сюди!

(Семен відходить).

З Литвою зносили! Се що таке?
Ненависні мені ті Пушкіни
До бунту схильні! Шуйському також
Не можна довіряти. Уступчивий він,
Та смілий і лукавий. *(Входить Шуйський)*
Треба, княже,
Мені з тобою побалакати.

Та ти, здається, сам прийшов за ділом,
То зразу хочу вислухати тебе.

Шуйський.

Так, царю, почуваю я повинність
Тобі сказати важну вість.

Цар.

Рад слухать.

Шуйський (тихо вказуючи на Хведора).
Але ласкавий царю...

Цар.

Мій царевич
Все може знати, що князь Шуйський знає.
Ну, говори!

Шуйський.

З Литви прийшла нам вість...

Цар.

Та може, яку Пушкінови вчора
Над вечером привіз гонець.

Шуйський (тихо).

Все знає! (*Голосно*)
Я думав, царю, що ти тайни сеї
Не знаєш ще.

Цар.

Нема потреби, княже!
Обміркують бажаю я звістки,
Инакше правди не дійду.

Шуйський.

Я знаю
Лиш те, що в Кракові явив ся самозванець,
І що король та всі пани за ним.

Цар.

Що-ж кажуть? Хто такий той самозванець?

Шуйський.

Не знаю.

Цар.

Але... чим він небезпечний?

Шуйський.

Міркую, царю, що твоя держава
Міцна, що ти прихильністю, любовю
Та щедротою слуг твоїх серця
До себе привязав. Та знаєш сам:
Юрба безмисна, змінна, бунтам рада,
І легковірна, легко подаєть ся
Пустим сподіваням та слухає
Хвилевої намови, а для правди
Байдужна та глуха, за те байок
Охочо слухає. Подобаєть ся їй
Безсоромна відвага. То-ж коли
Невідомий той волоцюга перейде
Литовськую границю, то імя
Димитрія, яке він воскресить,
Юрбу безумців може притягти
До нього.

Цар.

Що? Димитрія? Імя
Дитини тої?... (До царевича)
Сину, віддали ся!

Шуйський (до себе).

А, він почервонїв! Ну, буде буря.

Хведір.

А може цар дозволить...

Цар.

Нї, не можна!

Іди, мій сину! (*Царевич відходить*).

Га, Димитрія!

Шуйський (до себе).

Нїчого він не знав.

Цар.

Послухай, княже!

Запоряди ти зараз все що можна,
Аби Росію від границь Литви
Відгородить заставами, аби
Й жива душа не перейшла границі,
Нї заяць з Польщі не прибіг до нас,
Нї ворон з Кракова не прилетїв!
Іди!

Шуйський.

Іду.

Цар.

Чекай! Як думаєш?

Се відомість пуста? Чи ти чував
Коли, аби мерці з гробів вставали
Допитувать царів, царів законних,
Призначених та вибраних народом
І патріярхом коронованих?
Се смішно, правда? Чом-же не смієш ся?

Шуйський.

Мені не смішно, царю.

Цар.

Слухай княже!

Коли дізнав ся я, що хлопець той...
Що хлопця того хтось життя позбавив,
Тебе на слідство вислав я. Тепер
Тебе хрестом і Богом закликаю,
Сумлінно правду вияви мені:
Чи ти пізнав убитого хлопчину?
Чи не було підміни? Відповідж!

Шуйський.

Кленусь тобі...

Цар.

Ні, Шуйський, не клени ся,
Лиш відповідж: се справді був царевич?

Шуйський.

Був справді.

Цар.

Ще подумай, княже! Я
Свою любов обіцюю тобі,
Минулої брехні гнівом не покараю.
Але коли тепер хитриш зо мною,
То закликаюсь головою сина,
Що не мине тебе прелюта кара,
Така прелюта, що Іван Грізний
Від страху ще й у гробі затрясесь ся.

Шуйський.

Не кара нам страшна, страшна твоя
Немилість, — то чи-ж осмілю ся я
Лукавити перед тобою? І чи міг

Я так на сліпо ошукати ся,
Щоб не пізнав Дмитрія? Три дні
Я труп його відвідував у церкві,
Весь Углич там присутний був зо мною,
Довкола нього ще тринадцять трупів
Лежало порозриваних народом;
По них уже гнилизна замітно
Показувалась, та дитяче тіло
Царевича було нескверно ясне
І свіже й тихе, мов у сні лежав він.
Глибока рана ще не запекла ся,
А обриси лица були незмінні.
Ні, царю, сумніву нема: Дмитрій
У гробі спить.

Цар.

Досить! Іди тепер!

(Шуйський відходить).

Ох важко! Хай хоч дух переведу!
Я почував: вся кров мені в лице
Ударила та тяжко відпливала...
Так ось по що тринадцять літ рядом
Мені все снило ся дитя те вбите!
Так ось що! Все тепер я розумію.
Але хто-ж він, той ворог мій грізний?
Хто проти мене? Тінь, ім'я пусте!
Невже та тінь зірве порфиру з мене?
Чи звук пустий дітий моїх позбавить
Їх спадку? Я безумний! І чого
Лякаюсь я? На привид лиш дмухни,
І вже його нема. По сьому й бути!
Не покажу по собі страху, та
І маловажить нічого не треба.
Ой, тай тяжка-ж ти, шапко Мономаха!

XII. КРАКІВ. ДІМ ВИШНЕВЕЦЬКОГО.

Самозванець і патер Черніковський.

Самозванець.

Нї, отче мій, не буде трудности,
Я знаю дух народа свого; в нїм
Побожність ще жива без переміни.
Йому святий царя його примір,
До того-ж все терпимість і байдужність,
І ручу вам, два роки не минуть,
І весь мій люд і вся восточна церков
Признають власть намісника Петра.

Патер.

Допоможи тобі святий Ігнатій,
Коли прийде той час благословенний!
А поки що, царевичу, ховай
В душі своїй те сімя благодати.
Буває іноді, духовний обов'язок
Велить нам крити ся та удавати
Перед ворожим світом. Судять люди
Твої слова й діла, а наміри
Зна тільки Бог.

Самозванець.

Амінь! Хто там? (*Входить слуга*).
Скажи,

Що приймаємо.

(*Відчиняють ся двері, входить юрба Росіян і Поляків*).

Товариші, ми виступимо завтра
Із Кракова. Я, пане Мнішек, в тебе
Зупиню ся у Самборі на три дні.

Я знаю, що гостинний замок твій
Шляхетською пишнотою яснїє
Й хозяйкою він славний молодю.
Прекрасную Марину надїюсь
Побачить там. А ви, приятелї,
Литва і Русь, братерські знамена
Піднявши проти спільного врага,
Проти зрадливого мого ката,
Сини Славян, я швидко поведу
В бажаний бій грізні дружини ваші,
Та серед вас нові я бачу лица.

Гаврило Пушкін.

Вони прийшли до милости твоєї
Просить меча і служби.

Самозванець.

Рад вам, діти.
До мене, друзі! Але хто, скажи,
Отсей красун?

Пушкін.

Князь Курбський.

Самозванець (до Курбського).

Голосне
Імя! Чи ти свояк казанського
Героя?

Курбський.

Син його.

Самозванець.

А він жиє ще?

Курбський.

Ні, вмер.

Самозванець.

Великий муж до битв і до поради,
Та від коли як местник завзятуший
Кривд своїх він з Литовцями являв ся
Під стародавній Ольгин, слух про нього
Загиб.

Курбський.

Отець мій решту всю житя
Провів на Волині у добрах, що йому
Баторій дарував. Відлюдно, в тишині,
В науках він шукав собі відради.
Та не вгішала його мирна праця.
Ліг молодих батьківщину він тямив
І до кінця тужи за нею тяжко.

Самозванець.

Нещасний воєвода! Ярко блиснув
Його житя шумний, бурливий схід.
Я рад, великородний витязю,
Що кров його знов тягне в вітчину.
Вини батьків не треба споминати.
Мир їх гробам! Зближи ся, Курбський! Руку!
От диво, бач! Син Курбського веде
На трон — кого? — Іванового сина.
За мною всі! І люди і судьба.

(До одного з присутних).

Ти хто такий?

Поляк.

Собанський, вільний шляхтич.

Самозванець.

Хвала і честь тобі, свободи сину!
Вперед йому три чверти жолду дати!

А ті он хто? На них я пізнаю
Одежі краю рідного. Се наші.

Хрущов (паде ниць).

Так, государю, отче наш! Твої ми
Прихильні, переслідувані слуги.
Ми із Москви, в опалі і втекли
До тебе, царю, й голови готові
За тебе положить, хай наші трупи
Тобі за ступні стануть на трон царський.

Самозванець.

Держіть ся сильно, мученики чесні!
Лиш допоможіть мені дібрать ся до Москви,
А там Борис за все нам заплатить.
Ти хто?

Корела.

Козак, до тебе за Дону присланий
Від вільних військ, хоробрих атаманів,
Від козаків верхових і низових
Побачить ясні очи царські
І кланять ся тобі їх головами.

Самозванець.

Я Донців знав, не сумнівав ся бачить
В своїх рядах козацькі бунчуки.
Спасибі війську донському! Я знаю,
Що козаки неправедно тепер
Притиснені, переслідовані.
Та як поможе Бог мені вступити
На трон батьків, то я вже по старому
Помилую наш вірний, вільний Дон.
*Поет (наближаєть ся, кланяєть ся низько
й хапає самозванця за полу).*
Великий принце, ясний королевичу!

Самозванець.

Чого тобі?

Поет (подає йому папір).

Прійміте ласкаво
Сей бідний виплід праці духової!

Самозванець.

Що бачу! Се латинські вірші в тебе!
Стократ святий союз меча та ліри!
Один їх лавр обоє обвиває.
Під північним уроджений я небом,
Та Муз латинських мені звісний голос,
І я люблю парнаськії цвітки
Та вірю в пророкованя поетів.
Ні, не даремно в грудях їх огнистих
Клекоче запал. Все благословенне
Буває діло, що вони його
Прославили заздальгидь. Зближи ся,
Приятелю! Прийми сей дар на спомин
Від мене. (*Дає йому перстїнь*).

А як справдить ся на мні
Моєї долї заповіт, як я
Корону предків одержу, сподіюсь
Почути знов солодкий голос твій,
Вітхнений гимн.
Musa gloriam coronat, gloriaque Musam.
І так, приятелі, до завтра! Завтра знов
Побачимось.

Всі.

В похід, в похід! Нехай
Жиє многа літа Димитрій! Хай
Здоров бува великий князь московський!

XIII. ЗАМОК ВОЄВОДИ МНІШКА В САМБОРІ.

Марина, Рузя (*вбирає її*), служниці.

Марина (перед зеркалом).

Ну, що-ж, готово? Поспішить не можна?

Рузя.

Позвольте, наперед рішіть отсе
Трудне питанє, чи надїнете
Сю нитку перел, чи півмісяць той
Діяментовий?

Марина.

Так, вінець з брилянтів.

Рузя.

І гарно! Тямите, його ви брали,
Коли в гостину в королївський двір
Ви їздили. Говорять, на балю
Ясніли ви як сонце. Ахали
Мущини всі, шептали всі красуні.
Тоді, здаєть ся, перший раз вас бачив
Хоткевич молодий, що потім застрілив ся.
Говорять, що хто лиш на вас поглянув,
То зараз закохав ся.

Марина.

Чи не можна

Скорійше?

Рузя.

Зараз, зараз! Ваш отець
На вас поклав усю надїю нині.
Царевич бачив вас не дармо. Він
Не міг укрити свого захвату.

Ранили ви його, то треба з разу
Рішучим dokonать ударом. Справді,
Паннуньцю, в вас він закохав ся. Ось
Вже місяць як покинув Краків він,
Забув війну, забув московський трон,
Сидить у нас в гостині та балює,
До одуру доводить Поляків
І Москалів. Ах Боже мій, чи-ж я
Діжду ся того дня, коли Димитрій
Вас поведе в свою столицю
Як вибрану московськую царицю?
Я надіюсь, що ви не лишите мене.

Марина.

А думаєш, що буду я цариця?

Рузя.

Хто-ж, як не ви? Хто смів би красотою
Рівняти ся з панянкою моєю?
Рід Мнішків ще нікому не вступав,
І розумом ніхто йому не дорівняв.
Щасливий той, на кім ваш зір спочине,
До кого серця вашого любов прилине,
Чи був би він король чи королевич
Французський чи німецький цісаревич,
Не тільки бідний ваш царевич —
Бог зна який, Бог знає відки.

Марина.

Він справді царський син, і се признав весь світ.

Рузя.

А все-ж минулою зимою
Він був у Вишневецького слугою.

Марина.

Се він ховав ся.

Рузя.

Не перечу тому.
Але чи знаєте ви, що говорять
Про нього між народом, буцім він
Дячок, що втік з Москви, там відомий
Як ошуканець.

Марина.

Фу, які дурниці!

Рузя.

Та я не вірю їм, а тільки так говорю,
Що він повинен дякувати Богу,
Що ви на нього зглянулись поміж
Усіми іншими.

Служниця (вбігає).

Поприїздили гості!

Марина.

Ось бачиш, ти й весь день готува
Молоть пусте, а я не вбрана й доси.

Рузя.

Се буде зараз! Адже все готове.
(*Служниці порають ся*).

Марина (до себе).

А я все таки мушу все дізнати ся...

XIV. РЯД ОСВІТЛЕНИХ КІМНАТ. МУЗИКА.

Вишневецький і Мнішек.

Мнішек.

Він лиш з Мариною моєю розмовляє,
Марину лиш на думці має...

Виходить, що про шлюб гадає.
Ну, признавай ся, пане Вишневецький,
Чи думав ти, що донечка моя
Царицею зістане?

Вишневецький.

Чудо, чудо!
А ти хиба подумав, пане Мнішек,
Що мій слуга царем московським стане?

Мнішек.

А що ти скажеш про мою Марину?
Я тільки натякнув їй: „Ну, гляди!
Не випускай того Дмитра!“ — І ось
Усе в ладу, вже він у неї в сіти.

*(Музика грає польонеза. Самозванець виходить
із Мариною в першій парі).*

Марина (тихо до Димитрія).

Так, вечером о одинацятій
У липовій алеї — знаєте?
А завтра при фонтані.

(Розходять ся. Друга пара).

Кавалєр.

І що лиш
Знайшов у ній Димитрій?

Дама.

А то як?
Адже-ж вона красуня!

Кавалєр.

Що? Красуня?
От мarmурова нїмфа, без житя
В очах і без усмішки на устах. *(Нова пара).*

Дама.

Він не вродливий, та з виду приємний,
І царську породу видно в нім.

(Нова пара).

Дама.

Коли-ж похід?

Кавалер.

Коли звелить царевич.
Ми то готові, та знать панна Мнішек
З Дмитрієм держать нас у неволі.

Дама.

Приємна та неволя.

Кавалер.

Так, як тільки ви —
(Розходять ся. Кімнати пустіють).

Мнішек.

А ми старі тепер вже не танцюєм,
Музики гук не радує вже нас,
Прекрасних рук не тиснем, не цілуєм.
Ой, не забув я жартів молодечих!
Тепер не те, що тут колись бувало.
І молодіж тепер не так відважна,
І красаота не так уже весела.
Признай ся, друже, все вже посумніло.
Та ми лишімо їх, товаришу!
Венгерського, що мохом весь обріс,
Велімо відіткати плящину вікову,
Та в кутику потягнемо у двійку
Пахучий сок, струю мов мід густую!

А за той час подумаєм де-про-що.
Ходім-же, брате!

Вишневецький.

І гаразд! Ходімо!

XV. НІЧ. САД. ФОНТАНА.

Самозванець (входить).

Ось і фонтана! Тут вона явить ся.
Здаєть ся, з роду я не боязливий,
Перед собою близько смерть видав, —
І перед смертю тіло не тремтіло.
Мені грозила вічна неволя;
За мною гнали, — я не падав духом,
Відвагою з неволі слобонив ся.
Та що-ж тепер стісняє в мене дух?
І що значить отсе непереможне
Тремтіє? Чи се дрож напружених
Бажань, чи страх? Весь день я дожидав
Таємних сходи́н із Мариною,
Обдумував усе, що їй сказати,
Як гордий ум її до себе привязати,
Її московською царицею назвати?
Та ось та хвиля, і нічого я
Не тямлю. Все, що в пам'яті було,
Геть улетіло, лиш одна любов
Тривожить поневолену уяву.
Та що там мелькнуло?... Ось шелест! Тихо!
Ні, се зрадливий місячний лиш промінь,
А прошумів тут вітер весняний.

Марина (входить).

Царевичу!

Самозванець.

Вона! Вся кров у мні
Спинила ся.

Марина.

Димитрію, се ви?

Самозванець.

Чарівний, любий голос! (*Іде до неї*).
Ти нарешті?

Тебе я бачу сам на сам зі мною
У тіни ночі тихої? О як повільно
Плив день нудний! Як звільна погасала
Зоря вечірня! І як довго я
Чекав у сумороці тим нічним!

Марина.

Біжать години, час мій дорогий.
Тобі я назначила тут зустрічу
Не з тим, аби промови слухать ніжні
Коханця. Слів не треба тут. Я вірю,
Що любиш ти. Та слухай, зважилась
Я сполучити з долею твоєю
Бурливою й зовсім непевною
Й свою судьбу. Тому то в праві я
Жадаю, Димитрію, від тебе ось чого:
Жадаю, щоб душі своєї тайни
Відкрив мені отверто ти й надії
І наміри й побоювання навіть,
Аби рука в руці з тобою я
Могла пустити ся в жите — не насліпо,
Немов дитя, не як невільниця
Пожадань легких мужа, ані як
Наложниця безмовная твоя,
Але як гідная тебе подруга,
Помічниця московського царя.

Самозванець.

О, дай мені забуть хоч на хвилину
Моєї долі клопоти й тривоги!
Забудь сама, що бачиш коло себе
Царевича, Марино! Бач у мні
Коханця лиш, що вибрала для себе,
Щасливого єдиним поглядом
Твоїм. О вислухай любви благаня!
Дай висловить все те, чим серце повне!

Марина.

Не час на теє, княже. Гаїш час,
А твоїх слуг прихильність остиває.
День віді-дня положене твоє
Стає небезпечнійше та труднійше.
Вже носять ся зовсім сумнівні слухи,
І новина вже гонить новину,
А Годунов готувить ся до бою.

Самозванець.

Що Годунов? Хиба-ж у його власти
Твоя любов і щастє все моє?
Ні, ні! Тепер дивлю ся я байдужно
На трон його, на царську власть його.
Твоя любов — без неї що мені
Житє і слава й руськая держава?
В глухім степу, в землянці бідній ти
Мені заміниш царськую корону.
Твоя любов —

Марина.

Стидайсь! Ти забуваєш —
Високеє. святе призначене своє.
Твоє становище тобі повинно
Дорожшим бути від всіх радощів,

Від всіх покус життя. Його ні з чим
Не можеш ти зрівняти. Знай іще:
Не молодцеви, що кипить безумно
Моєю очарований красою,
Я віддаю свою вчисто руку,
А віддаю наступникови лиш
Московського престола, царському
Потомкови, спасеному судьбою.

Самозванець.

Не муч мене, прегарная Марино!
Не говори, що царство, не мене
Ти вибрала. Марино, ти не знаєш,
Як тяжко ти моє зранила серце!
А що, як би — о пристрашний сей сумнів! —
Скажи, як би не царський рід мені
Сліпа судьба в уділі надала,
Як би не був Івановим я сином,
А лиш тим поневіряним слугою, —
Тоді — чи ти любила би мене?

Марина.

Димитрію, ти й будь не можеш иншим,
І другого мені любити не можна.

Самозванець.

Ні, годі! Я не хочу із мерцем
Ділити ся любовю, що до нього
Належить. Годі притворяти ся!
Скажу всю правду. Знай же: твій Димитрій
Давно погіб, у гробі й не воскресне.
А хочеш знати, хто я такий? І овшім,
Скажу. Я бідний чорноризець, що
Занудив ся в неволі монастирській.
Під клобуком обдумав я відважний

Свій намір, світови зготовив чудо,
І в решті втік із келії своєї
До Українців в курені їх тихі.
Там я навчив ся шаблею й конем
Владати, там Димитрієм назвав ся —
І Поляків дурих я нетямучих.
Що скажеш, горда ти моя Марино?
Чи задоволена моїм признанєм?
Ну, що, мовчиш?

Марина.

О стид мені! О горе!

Самозванець (з тиха).

Куди зтяг мене досади порив!
З таким трудом леліянеє щасте
Я може на віки загубив.
Що я зробив, безумний! (*У голос*)
Бачу, бачу,
Що стид тобі нежняжої любови.
Так вимов же мені страшне те слово!
В твоїх руках тепер моя судьба.
Ріши! Я жду. (*Падає на коліна*).

Марина.

Встань, бідний самозванче!
Чи думаєш, що впавши на коліна
Змягчиш моє ти славолюбне серце,
Як в дівки легковірної й слабкої?
Ти помилив ся, друже! При своїх
Ногах видала я вже рицарів
І графів благородних, але їх
Благаня холодно я відкидала,
І не на те, щоб втікача-черця...

Самозванець (устає).

Не погордуй, хоч самозванець я!
Хоробрости багато в мене, може
Достойної московського престола
Та твоєї безцінної руки.

Марина.

Чи радше шибениці, хтїв сказати!

Самозванець.

Я винуватий. Гордістю обнятий
Дурив я довго Бога і царів,
Брехав перед усіми, та не ти,
Марино, мусиш бути моїм катом.
Перед тобою я неправди не сказав,
Тебе одну не міг дурити я.
Для мене ти одна була святая,
Перед якою кривити душею
Я не посмів. Любов сліпа, ревнива,
Одна любов заставила мене
Все виявить.

Марина.

Чим ти хвалиш ся, дурню?
І хто признання твого жадав?
А вже як ти, безіменний бродяга,
Міг осліпить чудесно два народи,
То мусїв ти бодай-би гідним бути
Успіха свого і свою ошуку
Відважну вбезпечити на віки
Упертим та глибоким мовчанєм.
Чи-ж можу я віддати ся тобі?
Чи можу рід і сором свій забувши
Свою з твоєю сполучити долю,
Коли ти сам з такою простотою,

Так легко свою ганьбу відкриваєш?
З любви до мене він у всім признав ся!
Дивую ся, як перед моїм батьком
Із приязни ти доси не відкрив ся,
З утіхи перед нашим королем,
Або ще перед паном Вишневецьким
Із вірности властивої слугі.

Самозванець.

Кленусь тобі, що з серця мойого
Одна ти вимусить могла признанє.
Клену ся, що ніколи та ніде,
Ані на бенкеті при п'яній чаші,
Ані в приятельській розмові щирій,
Ні під ножем, серед найтяжших мук,
Тих тайн тяжких не видасть мій язик.

Марина.

Кленеш ся ти, і так я маю вірять?
О, вірю! Але чи не можна знати,
Чим ти кленеш ся? Може імям Бога
Як препобожний приймич Єзуїтів?
Чи честю, як войовник благородний?
Чи може тим єдиним царським словом,
Що царський син ти? Так, чи ні? Скажи!

Самозванець (гордо).

Грозного тїнь мене усиновила,
Димитрієм з за гробу нарекла,
Довкола мене весь народ збудила,
Мене за местника Борису назначила.
Царевич — я! Досить! Мені вже стидно
Перед гордою Полькою хилять ся.
Прощай на віки! Гра кровавої війни,
Моєї долі клопоти широкі

Заглушать, надіюсь, любовну тугу.
О, як-же я зненавиджу тебе,
Коли мине отся соромна пристрасть! —
Тепер іду — загибіль, чи корона
На голову мою в Росії жде.
Чи смерть знайду як вояк в чесній битві,
Чи як злочинець десь на ешафоті,
Не будеш ти дружиною моєю,
Учасницею моєї судьби.
Та може ти пожалуєш іще
Тієї долі, що ось відкидаєш.

Марина.

А як я твій безсоромний обман
Заздалегідь відкрию перед всіми?

Самозванець.

Чи думаєш, що я тебе бою ся?
Що більш повірить світ весь польській панні,
Ніж руському царевичу? Та знай,
Що ні король, ні папа, ні магнати
Не думають про правду моїх слів.
Димитрій я, чи ні, їм се байдуже,
Аби лиш притик до роздорів та війни.
Їм того лиш потрібно, і тебе,
Як бунтівницю змусять замовчати.
Прощай!

Марина.

Чекай, царевичу! Нарешті
Почула я річ не молокососа,
А мужа. Се мене з тобою, княже,
Примирює. Безумний порив твій
Я забуваю, бачу в тобі знов
Димитрія. Та слухай, час вже, час!

Прокинь ся та не гай ся довше тут,
Веди війська чим борше до Москви,
Кремль увільни, на трон московський сядь, —
Тоді за мною шли послів весільних!
Та свідок Бог, — поки твоя нога
Не вступить на східці престола, поки
Із нього ти не зкинув Годунова,
Я про любов твою і слухати не хочу.
(*Відходить*).

Самозванець.

Ні, лекше воювати з Годуновим,
Або з двірським хитрити Єзуїтом,
Ніж з жінкою. Чорт з нею! Сил не стало.
І плугає і веть ся, і підлазить,
З рук виползає, і сичить і грозить,
Аж ужалить. Змия, змия! Не дармо
Я перед нею так дровав. Вона
Мене вже мало-що не погубила.
Та так і бути! Завтра з військом рушу.

XVI. ЛИТОВСЬКА ГРАНИЦЯ.

(Рік 1604, д. 14 жовтня).

Князь Курбський і Самозванець, оба верхом. Військо
наближаєть ся до границі.

Курбський (над'їздить перший).

Ось, ось вона, російська границя!
Свята Росіє, вітчино, я твій!
Чужини порох гордо отрясаю
З моїх чобіт, жадібно воздух пю
Новий, для мене рідний. О, тепер

Душа твоя, мій отче, втішить ся
І в гробі зраднують ся вигнанця
Кістки! Знов блиснув наш дідівський меч,
Той славний меч, гроза царів казанських,
Той добрий меч, слуга царів московських!
На бенкеті тепер він погуляє
За свого надійного царя.

Самозванець (іде з похиленою головою).

Щасливий він! Яка душа пречиста
В нїм радістю та славою зогріта!
Войовниче, як завиджу тобі!
Син Курбського, що виріс в чужині,
Забув всі кривди зроблені вітцю,
Його вину за гробом відкупивши
Ти кров пролить за Йванового сина
Готовиш ся та правого царя
Вернути вітчині. Ти правий в своїй вірі,
Душа твоя весела мусить бути.

Курбський.

А ти хіба не веселиш ся духом?
Ось наша Русь, царевичу! Вона твоя!
Там ждуть тебе серця твоїх людей,
Твоя Москва, твій Кремль, твоя держава.

Самозванець.

Російська кров, о Курбський, потече.
Ви за царя меч узяли, ви чисті.
А я веду вас на братів, Литву
Веду на Русь і в красную Москву
Шлях заповіданий покажу ворогам.
Та хай мій гріх упаде не на мене,
А на тебе, Борисе, царевбійце!
Вперед!

Курбський.

Вперед! І горе Годунову!
(*Ідуть. Полки переходять границю.*)

XVII. ЦАРСЬКА ДУМА.

Цар, патріярх і бояри.

Цар.

Чи се можливо? Утікач чернець,
Розстрига — і на нас веде злодійські
Дружини й нам писати важить ся
Погрози! Годі, час нам усмирити
Того безумця. Їдьте ви, Трубецький,
І ти Басманов! Треба помочи
Там моїм вірним воєводам. Чую,
Чернигів у облозі, то-ж ратуйте
І город той і горожан!

Басманов.

Мій царю,

Три місяці від нині не минуть,
А вже про самозванця й слух пропаде.
Його в Москву привеземо як звіря
Заморського в залізній клітці, Богом
Тобі клену ся. (*Відходить із Трубецьким.*)

Цар.

Шведський нам король
Через послів союз свій предкладає, —
Та непотрібна нам чужа підмога;
Своїх людий воєнних в нас доволі,
Щоб зрадників відперти та Ляхів.

Відмовив я. (*До дяка*). Щелканов, розіслати
На всі кінці укази воєводам,
Аби на коні брали ся й людий
Старим звичаєм в службу посилали.
З монастирів потрібно відібрати
Служителів із причту. В давній час,
Коли біда грозила вітчині,
Самітники самі на битву йшли.
Та нині ми не хочем їх тривожить, —
Хай молять ся за нас. Такий мій царський
Указ і всіх бояр така ухвала.
Тепер ще важне рішимо питанє.
Ви знаєте, зухвалий самозванець
Скрізь розпустив поганії чутки,
Скрізь розіслав свої листи клеветні,
Що сїють страх і сумнів між народом.
На площах клекотить тривожний гамір...
Уми киплять... Їх треба остудити.
Бажав би я нікого не карати, —
Та як зарадити? Рішим тепер.
Ти перший, отче патріярху, нам
Скажи, що думаєш?

Патріярх.

Благословен Всевишній,
Що поселив дух милости й терпіння
В душі твоїй, великий царю наш!
Ти грішному загибелі не хочеш,
А тихо ждеш, аж облуд промине.
Він промине і вічне сонце правди
Осьяє всіх. Твій вірний богомолець
Для світських діл не мудрий судія, —
Та важить ся тобі подать свій голос.
Чортівський син, розстрига окаянный

Себе Димитрієм прославив у народі.
Імям царевича, мов ризон
Украденою він безстидно одягнув ся.
Та треба лиш роздерти ризу ту,
І сам він у всій своїй наготі
Осоромить ся. Спосіб сей сам Бог
Шле нам. Знай, царю, тому вже шість літ,
У той сам рік, коли тебе Господь
Благословив на царську державу,
В вечірній час до мене раз прийшов
Пастух звичайний, вже в старих літах,
І ось яку сказав предивну тайну:
„В молодости — сказав він — я осліп
І від тоді не знав ні дня ні ночі
До старости. Даремно я лічив ся
І зіллям і нашіптуванем всяким,
Даремно я ходив на прощу в різні
Святі храми великих чудотворців.
Даремно із колодязів святих
Цілющу воду до сліпих очий
Я прикладав — не посилав Господь
Мені ліку. Нарешті стратив я
Усю надію і привик до пільми.
Навіть у снах не снили ся мені
Ті річи, що я їх давно видав,
А снились тільки звуки. Отже раз
В глибокім сні дитячий чую голос,
Що мовив: „Встань дідусю, та піди
У город Углич в храм святого Спаса!
Там помоли ся ти над моїм гробом!
Бог ласкав і поверне зір тобі.“
„Хто ж ти такий? — спитав я у дитини.
„Царевич я Димитрій. Цар небесний
Приняв мене в лик ангелів своїх,

І я тепер великий чудотворець.
Іди-ж, старий!“ Проснув ся я і думав:
„Що-ж, може й справді змилуєть ся Бог
І зір мені поверне в пізну старість.
Піду.“ — В далеку рушив я дорогу.
Ось Углича дійшов я і прихожу
У храм святий, прослухав службу божу.
В душі палає щось, і став я плакати
Так радісно, неначе сліпота
З очий моїх слезами витікала.
Коли народ став виходить, до внука
Сказав я: „Йвасю, поведи мене
Над гріб царевича Димитрія!“
Провів мене малий, і скоро лиш
Над гробом я тихенько помолив ся,
Провиділи у мене очи, я
Побачив божий світ і внука й гріб.“
Ось що сказав мені старий той, царю.

(Загальне замішанє. Протягом тої промови Борис кілька разів обтирає лице платком).

Я посилав тоді навмисно в Углич,
І дізнано, що дуже много хорих
Вздоровлених бувало в тих часах
Коло царевича могили. І тому
Ось моя рада: в Кремль святее тіло
Перенести, поставити в соборі
Архангельськім. Народ побачить ясно
Тоді обман безбожного злочинця,
Чортівська сила щезне наче порох.

(Мовчанка).

Князь Шуйський.

Святителю, хто знає замисли
Всевишнього? Не нам його судити.

Нетлінний сон і силу чудотворства
Він може дати дитинячому тілу.
Та треба нам народні поговори
Розсліджувати пильно та безстрасно.
А чи в часах бурливих бунтів можна
Нам думати про таке велике діло?
Чи всі не скажуть, що зухвало ми
Святе тіло рушаєм для своїх
Діл світових? Народ і так уже
Хитаєть ся безумно, й так уже
Богато гамору та поговорів.
Не час бентежити ще людські душі
Такою нежданою новиною.
Сам бачу, треба слух розсіянний
Розстригою сяк-так втихомирити,
Та мають ся на тее способи
Інакші та простійші. Ось я, царю,
Коли дозволиш, виступлю на площі
Перед народ, промовлю до юрби,
Усовіщу безумство та відкрию
Лихий обман отого волоцюги.

Цар.

Хай буде так! Владико патріярше,
Будь ласкав, заходи до мене в двір!
Мені з тобою ще поговорить потрібно.
(*Відходить, а за ним усі бояри*).

Один боярин (з тиха до другого)

А бачив ти, як страшно блід наш цар
І піт густий з лица його закапав?

Другий.

Признаюсь, я й не смів очий підняти,
Не смів зітхнути ані поворухнути ся.

Перший.

А виручив князь Шуйський нас гаразд!

XVIII. РІВНИНА КОЛО НОВГОРОДА
СІВЕРСЬКОГО.

(Р. 1604, д. 21 грудня).

Битва.

Вояки (тікають безладно).

Біда, біда! Царевич і Ляхи!
Ось, ось вони! Ось, ось вони!
(*Входять капітан Маржерет і Вальтер Розен*).

Маржерет.

Куди, куди? Allons! Махай назад!

Один із утікачів.

Махай ти сам, коли охота в тебе,
Проклятий басурман!

Маржерет.

Quoi, quoi?

Другий утікач.

Ква, ква! Тобі приємно, жабо ти
Заморська, на руського царевича
Тут квакати, а ми, знай, православні.

Маржерет.

Qu'est-ce à dire pravoslavni?... Sacrés
gueux, maudite canaille! Mordieu, mein Herr

j'enrage! On dirait que ça n'a pas de bras pour frapper, ça n'a que des jambes pour fuir. ¹⁾

Розен.

Es ist Schande.

Маржерет.

Ventre-saint gris! Je ne bouge plus d'un pas; puisque le vin est tiré, il faut le bore. Qu'en dites vous, mein Herr? ²⁾

Розен.

Sie haben Recht.

Маржерет.

Diable, il y fait chaud! Ce diable de Samozvanetz, comme ils s'appelle, est un bavea trois poils.

Розен.

Ja.

Маржерет.

He! voyez donc, voyez donc! L'action s'engage sur les derrières de l'ennemi. Ce doit être le brave Basmanoff, qui aurait fait une sortie. ⁴⁾

---

¹⁾ Що значить: православні?... Погана голота! Прокляті ледащо! (*До Розена*). Йй Богу, мій пане, я ошалію. Можна сказати, що в них нема рук до битя, а тільки ноги до втіканя.

²⁾ Кроть його мать! Я не вступлю ся ані кроком. Коли вино налито, треба його випити. Що скажете, мій пане?

³⁾ Чорт бери, тут горячо. той чорт самозванець, як він себе називає, все таки бравий козак.

⁴⁾ Ого, гляньте гляньте! Битва розпочала ся по заду неприятеля. Се певно бравий Бласманов ударив на нього.

Розен.

Ich glaube das. (*Входять Німці*).

Маржерет.

Ha, ha! Voici nos Allemands! Mein Herr, dites-leur donc de se railler et, sacrebleu, chargeons!¹⁾

Розен.

Sehr gut! Halt! (*Німці стають у ряд*). Marsch!

Німці (йдучи).

Hilf Gott! (*Битва. Росіяни знов утікають*).

Ляхи.

Побіда! Гай, побіда!
Слава царю Димитрію!

Димитрій (верхом).

Ударити відбій!
Ми побідили. Годі нам! Щадіть
Російську кров! Відбій, відбій!
(*Трублять і бють у барабани*).

XIX. ПЛОЩА ПЕРЕД СОБОРОМ У МОСКВІ.

Народ.

Один.

Чи скоро вийде цар наш із собора?

---

¹⁾ Га, га, ось наші Німці! Мій пане, скажіть їм, аби ставали в ряд, і, чорт бери, наперед!

Другий.

Скінчилась служба божа, а тепер
Іде молебен.

Перший.

Що, чи проклинали
Вже того?

Другий.

Я стояв у притворі
І чув, як дякон закричав що сили:
„Гришка Отрепів, анатема!“

Перший.

Хай проклинають! А царевичу
Немає діла до Отрепева.

Другий.

Царевичу тепер отсе співають
Вічную память.

Перший.

Ха, ха, ха! Живому
Вічную память! От уже їм буде,
Безбожникам!

Третій.

А гов! Чи чуєш шум?
Се може цар.

Четвертий.

Ні, се наш юродивий.

*(Входить юродивий у зелізній шапці, обвішаний кайданами,
в окруженю дітвори).*

Дітвора.

Зелізна шапка! Гей, зелізна шапка!
Туррр - туррр!...

Бабуся.

Та відступіть від нього, бісенята!
А ти, блаженненький, помолиш ся
За мене грішну?

Юродивий.

Дай копійочку!

Бабуся.

Ось на копійочку та спомяни мене!

Юродивий (сїдає на землю і співає).

Місяць їде,
Котик плаче.
Юродивий, уставай,
Богу помоли ся!

(Дітвора обступає його знов).

Один хлопець.

Здоров був, юродивий! А чому
Ти шапки не здіймаєш? *(Стукає його кулаком у залізну шапку).*

Ось, як дзвонить!

Юродивий.

А в мене ось копійочка!

Хлопець.

Неправда!

Ну, покажи! *(Вихапує копійку і втікає).*

Юродивий (плаче).

Узяв, узяв мою
Копійочку! Не поцурав ся скривдити
Убогого.

Народ.

Цар, цар іде!

(Цар виходить із собора. Боярин ідучи перед ним роздає вбогим милостню. Бояри).

Юродивий.

Борисе!

Борисику, хлопчища обижають
Убогого!

Цар.

Подайте милостиню
Йому! Чого він плаче?

Юродивий.

Ті хлопчища

Мене ось обижають. Накажи
Всіх їх порізати, як наказав
Зарізати царевича малого!

Бояри.

Геть забирай ся, дурню! Заберіть
Геть сего дурня!

Цар.

Ні, лишіть його
В спокою! Помолись за мене, юродивий!
(Відходить),

Юродивий (слідом за царем).

Ні, не годить ся нам молити ся
За Ірода царя! А то заплаче
Святая Богородиця в соборі.

XX. СІВСЬК.

Самозванець оточений своїми.

Самозванець.

Де бранець?

Лях.

Тут.

Самозванець.

Покликати до мене!

(Входить бранець Росіянин).

Хто ти?

Бранець.

Рожнов, московський дворянин.

Самозванець.

Давно ти в службі?

Рожнов.

Буде тому місяць.

Самозванець.

І чи не стид тобі, Рожнов, що ти

Підняв на мене меч?

Рожнов.

Не стид. Не наша воля.

Самозванець.

Був в битві ти під Сіверським?

Рожнов.

Прибув

Два тижні я по битві із Москви.

Самозванець.

Де Годунов?

Рожнов.

Стривожений був дуже
Пораженем у битві й раною
Мстиславського, та Шуйського післав
Над військом воеводою.

Самозванець.

Чому
Відкликав він Басманова в Москву?

Рожнов.

Надгородив його заслуги честю
Та золотом. Тепер у царській думі
Сидить Басманов.

Самозванець.

В війську потрібніший
Він був. А що в Москві?

Рожнов.

Все тихо, слава Богу.

Самозванець.

Що? Ждуть мене?

Рожнов.

Бог знає. Там про тебе
І згадують тепер не дуже сміють.
Кому язик відріжуть, а кому —
То й голову. Така там чудасія!
Що день, то кара смерти. Тюрми всі
Битком набиті. Де три чоловіки
Зійдуться враз на площі, глянь, уже,

Й шпiон візьметь ся. В кождiй вiльнiй хвили
Цар сам допитує донощикiв.
Отак i жди бiди. То лiпше вже
Мовчать.

Самозванець.

Позавидiти можна тому
Житю Борисових людей. А вiйсько що?

Рожнов.

Нiщо. Воно одiте, не голодне,
Всiм задоволене.

Самозванець.

Иого богато?

Рожнов.

Бог знає.

Самозванець.

Буде тисячiв хоч трицять?

Рожнов.

Та набереть ся може й пятьдесять.
(*Самозванець задумуєть ся. Всi глядять один
на одного*).

Самозванець.

А в вашiм таборi що думають про мене?

Рожнов.

А, поговорюють про твою милость,
Що ти — не в гнiв тобі — i злодiяка
I бравий хлопець.

Самозванець (смієть ся).

Справді я такий!

І докажу їм се. Приятелі,

Не будемо на Шуйського чекати.

Поздорозляю вас, а завтра битва. (*Відходить*).

Всі.

Нехай жиє Димитрій!

Лях.

Завтра битва!

Їх тисяч пятьдесять, а нас усього

Ледви п'ятнацять. Чи він збожеволів?

Другий.

Пусте, небоже! Лях один пятьсот

Тих Москалів потрафить визвати.

Рожнов.

Так, визвати, а як дійде до битви,

То й від од одного ти втечеш, хвастуне.

Лях.

Як би ти був при шаблі, безсоромний

Невільнику, то я-б тебе отсим (*показує свою*

Смирив. *шаблю*).

Рожнов.

Наш брат Русак обходить ся

Й без шаблі. Може хочеш скоштувати

Отсега, ти безмізкий?

(*Показує кулак. Лях гордо глядить на нього й мовчки відходить. Усі сміють ся*).

XXI. ЛІС.

Самозванець і Пушкін.

Одалік лежить кінь здихаючи.

Самозванець.

Мій бідний кінь! Так шпарко він скакав
Сьогодні на свою остатню битву,
І ранений так бистро ніс мене.
Мій бідний кінь!

Пушкін (сам до себе).

Ось чого жалує!
Коня! Коли все наше військо майже
До тла побите!

Самозванець (до Пушкіна).

А послухай, може
Від рани тільки кінь сей заморив ся
І відітхне?

Пушкін.

Та де там! Він здихає.

Самозванець (іде до коня).

Мій бідний кінь! Хиба здійму узду
Та відстібну попругу. Хай свобідний
Здыхає він. *(Розсідлує коня. Входять декілька
Здоровенькі, панове! Ляхів).*
Що-ж, Курбського не бачу поміж вами.
Я бачив, як сьогодні в гущу бою
Він врізав ся. Тьма шабель молодого
Немов хитке колосе обліпила,
Та меч його над всіми підіймав ся,

А крик грізний всі крики заглушав.
Де-ж мій юнак?

Лях.

Поляг на полі битви.

Самозванць.

Честь витязеви й мир душі його!
Як мало нас уйшло із тої битви!
О зрадники, злодії Запорожці,
Прокляті! Ви, ви погубили нас.
Не видержали й трьох мінут напору.
Та я вже їм!... Десятого повішу.
Розбійники!

Пушкін.

Хто винен, хто не винен,
А все таки розбиті ми на чисто,
Знівечені.

Самозванець.

А перемога близько
Була вже. Я передніх вів до штурму,
Та Німці нас порядно відразили.
От юнаки! Їй Богу, юнаки!
Люблю за се. Із них собі напевно
Я доберу прибічну дружину.

Пушкін.

А де то нам сьогодні ночувати?

Самозванець.

А тут у лісі. Чим тут не нічліг?
А скоро світ — в дорогу! До обіда
Дійдем до Рильська ми. Спокійна ніч!
(*Лягає, кладе сідло під голову й засипляє*).

Пушкін.

Приємно спи, царевичу! Рѳзбитий
До тла, ратуючи ся втекою
Безпечний він, мов та дурна дитина.
Його мабуть хоронить Провидіне,
А ми, приятелі, не тратьмо духа!

XXII. МОСКВА. ЦАРСЬКА ПАЛАТА.

Борис, Басманов.

Цар.

Побитий він, та що за користь нам?
Даремно нас побіда увінчала,
Він знов зібрав розсипані полки
І нам зі стін Путивля загрожає.
Що роблять за той час герої наші?
Стоять у Кромах, де юрба козацька
Смієть ся з них з під огорож гнилих.
Ось слава! Ні, я ними не довільний.
Пішлю тебе начальником над ними,
Не рід, а ум поставлю воєводою,
Хай гордість їх і злить ся на місництво.
Нарушить мушу ропіг тих вельмож
І знівечить сю згубную встанову.

Басманов.

О царю, сто разів благословенний
Той буде день, коли Розрядні книги
З роздорами та гордощами родовими
Пожре огонь.

Цар.

Сей день вже недалекий.
Нехай лише втихомирю вперед
Народа бунт.

Басманов.

Що на народ глядіти?
Народ усе до бунту тайно склонний.
Так бистрий кінь гризе свої вудила,
На власть вітця так нарікає син
І що-ж? Конем їздець спокійно править,
А синови розказує отець.

Цар.

Та иноді скидає кінь їздця,
І син в вітця не вічно в повній волі.
Лише невсипною суворістю
Ми вдержать можемо народ. Так думав
Смиритель бур Іван, розумний самодержець,
Так думав і його суворий внук.
Ні, милости народ не відчуває.
Роби йому добро — не скаже він спасибі;
Грабуй його й карай — тобі не буде гірше.
(*Входить боярин*).

Що?

Боярин.

Привели чужоплеменних гостей.

Цар.

Іду прийнят, а ти зажди, Басманов!
Лиши ся тут! Мені з тобою треба
Ще побалакати. (*Відходить*).

Басманов.

Високий дух державний!
Дай Бог йому з Отрепєвим проклятим

Зробити лад! Богато ще добра
Росії зробить він. Се важна думка
В умі його зародилась; не треба
Йї дати прохолонути. Яке для мене
Широке поле буде, коли він
Зломає роги родовим боярам!
Супірників у битвах я не знаю;
При царському престолї стану цершим,
А може навіть... Що за дивний шум?

(Тривога за сценою. Бояри, придводні слуги безладно біжать, стрічають ся та шепчуть).

Перший.

За лікарем!

Другий.

Чим дуж до патріярха!

Третій.

Царевича, царевича покличте!

Четвертий.

Духовника!

Басманов.

Що стало ся таке?

Пятий і шестий.

Цар занеміг! Цар, бачить ся, вмирає.

Басманов.

О Боже!

Пятий.

На престолї він сидів
І враз упав, булькнула кров із уст
Та з вух. *(Царя виносять у кріслі. Вся царська
родина і всі бояри),*

Цар.

Ідїть усї! Лишіть одного
Царевича зо мною! (*Всї відходять*).

Умираю.

Обіймемось. Прощай, мій сину! Зараз
Царем ти станеш.. Боже, Боже мій!
Ось зараз стану я перед тобою,
І душу ні-коли мені очистить
Покутою. Та чую, сину мій,
Що ти мені дорожший від душі
Спасенія... Та так і будь! Підданим
Родив ся я й підданим в сумерках
Було-б мені й умерти. Та достиг
Я власти царської. Яким шляхом?
О, не питай! Досить, що ти невинен.
Царем ти, сину, будеш по закону,
А я за все сам Богу відповім.
О любий сину, не дури себе,
Не осліпляй себе ти добровільно!
В бурливий час державу ти приймаєш.
Страшний мені сей дивний самозванець,
Бо іменем узброєний страшним.
Від давна вправний до панованя
Я вдержувати міг всі бунти й смути;
Передомною всі в страхі дрожали
І зрада голосу не сміла піднести.
Та ти, недосвідний, ще молодий володар,
Як будеш правити серед тих бур,
Гасить пожежі та дусити зраду?
Та Бог великий, умудря молодість
І слабости дарує силу. Слухай!
Дорадника найперше вибирай
Надійного, холодного, в віні
Дозрілим, любого народови.

Серед бояр шанованого задля
Породи або слави! Шуйського...
Для війська треба нині воеводи
Розумного; Басманова пішли,
І твердо витримай боярські наріканя!
Ти змалку в думі засідав зо мною
І знаєш хід державної управи.
Не відміняй-же ходу діл! Привичка —
Душа держав. Сьогодні мусів я
Опали відновить та смертні карі;
Ти можеш їх знести. Благословити муть
Тебе, як благословлять твого дядька,
Коли Грізного трон він переняв.
З часом по троха затягай на ново
Державнії вудила, та тепер
Їх попусти, та з рук не випускай.
Будь ласкавий, доступний чужоземцям,
З довірем їх услуги приймай.
Суворо бережи устав церковний.
Будь мовчазний, бо царський голос марно
В повітрі тратити ся не повинен;
Як дзвін святий він має віщувати лиш
Великий сум або великий празник.
О сину любий, входиш в ті літа,
Коли бентежить кров лице жіноче.
О, зберігай святую чистоту
Невинности та горду соромливість!
Хто в молодих літах чутем тонути
Привик в розпусті й розкошах змислових,
Той ставши мужем буде кровожадний,
Понурий, передчасно потемніє
У нього ум. В родині своїй будь
Все головою! Матір ушануй,
Пануй сам над собою, бо ти муж

І цар. Люби свою сестру, бо ти
Один лишаєш ся їй охорона.

Теодор (на колінах).

Нї, нї, жий отче й царствуй довговічно!
Народ і ми погинемо без тебе.

Цар.

Кінчить ся все. Темніють в мене очі,
І почуваю я могильний холод.

*(Входять патріярх і священники, за ними всі бояри.
Царицю ведуть попід руки, царівна плаче).*

Хто там? А, схима... так! Се святий постриг...
Прийшов мій час! Цар у черці вступає...
Труна мені за келію послужить.
Жди троха ще, владико патріярше!
Я цар іще... Послухайте, бояри! *(Вказує на сина).*
Се той, кому я полишаю царство.
Цїлуйте хрест Теодору! Басманов!
Приятелі мої — над гробом вас благаю,
Служіть йому всі вірно та правдиво!
Він ще так молодий і неповинний.
Чи заприсягнете?

Бояри.

Присягнемо.

Цар.

Досить мені.

Простіть-же всі мої гріхи й провини,
І вільні та таємнії зневаги!
Святі отці, зближіть ся, я готов.

*(Починаєть ся обряд постриження. Жінок виносять
зо млілих).*

XXIII. ПЕРЕСЛУХАНЄ.

Басманов вводить Пушкіна.

Басманов.

Війди сюди і говори свобідно!
І так тебе він посила до мене?

Пушкін.

Тобі свою він приязнь предлагає,
В московськїм царствї перший стан при собі.

Басманов.

Але-ж і так Теодор вже високо
Мене підніс: над військом я начальник.
Для мене він зломав розрядний ряд
І гнів бояр. Я присягав йому.

Пушкін.

Ти присягав наступникови трону
Законному. А як живе другий
Ще законнійший?

Басманов.

Годі, Пушкін, годі!
Не говори пuste мені! Я знаю,
Хто він такий.

Пушкін.

Росія і Литва
Його давно Димитрієм признали.
А в тім я не настоюю на се.
Можливо, що правдивий він Димитрій,
А може й самозванець. Тільки се
Я знаю, що скорійше чи пізнійше
Йому Москву відступить син Бориса.

Басманов.

Допоки я стою за молодого
Царя, допоти трону він не лишить.
Полків у нас досить ще, слава Богу!
Побідою я заохочу їх.
А ви кого пошлете проти мене?
Чи козака Корелу, або Мнішка?
Та й чи багато вас? Усього вісім тисяч!

Пушкін.

Ти помиливсь. Не наберем і стільки.
Я сам скажу, що військо наше — дранте,
Що козаки оселі лиш грабують,
Що Поляки хвалять ся лиш та пють,
А Росіяни... Та що й говорити?
Перед тобою я лукавити не буду.
Та знаєш, чим так сильні ми, Басманов?
Не військом, ні, не польською підмогою,
А вірою, що скрізь живе в народі.
Ти тямиш, як торжественно стрічали
Дмитра, як супокійно завойовував
Міста й оселі він без вистрілу,
Як кріпости йому давали ся,
А воевод упертих ч рнь вязала.
Ти бачив сам, чи радо ваше військо
Йшло в бій із ним. Коли ж? При Борисі!
А що тепер? Ні, пізно сперечать ся,
Басманов, пізно роздувать холодний
Военний попіл. З розумом твоїм
Усім і з волею твердою ти не встоїш.
Чи не волиш дати перший приклад ти
Благорозумний, Дмитрія царем
Оголосити й тим йому на віки
Зробить прислугу? Як міркуєш?

Басманов.

Завтра

Дізнаєш ся.

Пушкін.

Рішись!

Басманов.

Прощай!

Пушкін.

Подумай-же, Басманов!
(*Відходить*).

Басманов.

Се правда, правда! Зрада скрізь панує.
І що-ж мені чинить? Чи дождати,
Аби й мене бунтівники звязали
Та видали Отрепєву? Чи може ліпше
Упередить бурливий вал потопа
Й самому...? Та зломать присягу, заслужить
На вічну нечесьть з роду в рід, довіре
Монарха молодого відплатити
Страшною зрадою... Банїта, вигнанець
Обдумає спокійно бунт і зраду, —
Та я, царів любимець... Але смерть...
Авласть... Але бідованє народнє. (*Задумуєть ся*)
Сюди! Хто там? (*Свище*).

Коня! Трубїть на збір!

XXIV. ПЛОЩА, ДЕ ТРАТЯТЬ ЗЛОЧИНЦІВ.

Пушкін іде окружений народом.

Народ.

Царевич нам боярина післав.

Послухаєм, що скаже нам боярин.
Сюди! Сюди!

Пушкін (на підвисшеню).

Московські горожани!
Царевич приказав вам поклонить ся.

(Кланяється).

Ви знаєте, небесне Провидіне
Спасло царевича від рук убійців.
Ішов він свого вбійника скарати,
Та божий суд вже поразив Бориса.
Димитрію Росія піддала ся!
Басманов сам покаявши ся щиро
Свої полки привів йому до ніг.
Димитрій наближаєть ся до вас
З любовію й миром. Чи щоб догодити
Родині Годунових, руки ви
Підіймете на правого царя,
На внука Мономаха?

Народ.

Певно ні.

Пушкін.

Московські горожани! Знає світ,
Як багато ви терпіли під панованем
Жорстокого убійці. Скільки кар,
Вязниць, катовань та податків ви
Перенесли, терпіли труд і голод.
Димитрій думає любити вас,
Бояр, дворян, чиновників, вояків,
Купців і гостей і весь чесний люд.
Чи-ж будете ви вперті та безумні
І царську милість відкидать від себе?
Та він іде на царський трон своїх

Вітців у супроводі військ грізних.
Не гнівайте-ж царя, побійтесь Бога!
Цілуйте хрест законному владиці!
Піддайте ся і вишліть як найшвидше
Митрополіта до Дмитрія,
Бояр, дяків і вибраних людей,
Аби поклін дали вітцю й цареві.
(*Сходить із підвисшеня. Шум у народі*).

Народ.

Що й говорить? Боярин правду мовив.
Нехай жеє Дмитрій, наш отець!

Селянин (на підвисшеню).

Гей, люди, люди! В Кремль! В палати царські!
Біжіть, вяжіть Борисових щенят!

Народ (кидаєть ся юрбою).

Вязать! Топить! Нехай жеє Дмитрій!
Хай гине рід Бориса Годунова!

XXV. КРЕМЛЬ. ДІМ БОРИСА. СТОРОЖА НА ГАНКУ.

Теодор під вікном.

Убогий.

Подайте милостиню Христа ради!

Сторож.

А підеш геть? Тут заборонено
З увязненими розмовлять.

Теодор.

Іди,
Дідусю! Я біднійший, бач, від тебе.
Ти на свободі.

(Ксенія під серпанком приступає також до вікна).

Один (із народу).

Он брат і сестра!
Нещасні діти, мов пташата в клітці!

Другий.

Знайшов кого пожалувать! Еге,
Прокляте племя!

Перший.

Хоч отець злочинець,
А діти неповинні.

Другий.

Яблоко
Від яблоні, знай, не далеко впаде.

Ксенія.

Ой братчику, здаєть ся, йдуть до нас
Бояри!

Теодор.

Се Голіцин і Масальський.
Инших не знаю.

Ксенія.

Братчику мій милий!
Ах, серце завмирає!

*(Голіцин, Масальський, Молчанов і Шерефедінов,
а за ними три стрільці входять у двір).*

Народ.

Розступіть ся!
Гей, розступіть ся всі! Бояри йдуть.

Один (із народу).

Чого вони пішли?

Другий.

А певно будуть
Заприсягать Хведора Годунова.

Третій.

Тай справді! Слухай, в домі чути шум!
Тривога... Бють когось!...

Народ.

Ой слухай, вереск!
Се женський голосок. Ходім у двір!
Еге, заперті двері. Крик затих,
Та чути шум і стукіт. (*Двері відчиняють ся*).
Масальский являєть ся на банку.

Масальский.

Православний
Народе! Гудунова син Теодор
Та ще й дочка його Марія повмирали,
Самі собі отрутою зробивши
Смерть. Ми ось бачимо їх трупи.
(*Народ мовчить у перестрахи*).
Чого-ж ви мовчите? Кричіть: „Нехай жие
Наш цар Дмитро Іванович! Ура!“
(*Народ мовчить*).

Переклад писано в днях 8—27 марта 1914.

Історичне та літературне значічне
Пушкінової драми
„БОРИС ГОДУНОВ“.

Пушкінова драма „Борис Годунов“ була першою в російськiм письменствi драмою в новочаснiм значiню того слова, драмою, яка незалежно вiд усяких правил та естетичних формулок кладе собi одинокою метою — подати в драматичнiй формi образ людського житя в трагiчнiй, iсторичнiй чи iндивiдуальнiй хвили. Були в російськiм письменствi перед тим численнi драми, переважно iсторичнi, з клясичноi старовини та з iсторiї Росiї, таких письменникiв, як Сумарокова, Озерова й інших, але всi вони мали на собi печать наслiдуваня французьких псевдоклясичних драм; усi вони не вважаючи на бiльшi або меншi таланти їх авторiв хорували на невлiчиму шабльоновiсть та конвенцiональнiсть композицiї й представлення. Першiй Пушкiн завдяки генiяльностi своєї вдачi та широкому читанню в захiдноєвропейських письменствах i тут переступив границi конвенцiональностi i дав російському письменству драму не подiлену на акти та сцени, зложену тiлько з драматичних сцен, тiсно звязаних внутрiшнiм єдинством трагiчної подiї. Можна в тiй драмi бачити подекуди вплив Шекспiра та Байрона, а що до будови не звязаної пра-

вилами прийнятими в англійських драматургів, також вплив драми Гетого „Götz von Berlichingen“; та все таки Пушкінова драма лишаєть ся в високій мірі оригінальною, типово російською й історичною. Пушкін пишучи її не руководив ся ніякою тенденцією, але старав ся як можна докладніше вникнути в духа представленої ним історичної доби, і в тім також запорука великого значіння тої драми та її чисто людського інтересу, який вона ніколи не перестане збуджувати у всіх читачів та глядачів.

Основу своєї драми взяв Пушкін без сумніву з найважнішого історичного твору його часу, „Історіи государства російскаго“ Н. М. Карамзина, який у томах IX, X і XI своєї книги представив подрібно, на основі дуже совісного визискання всіх доступних йому жерел події з часів панованя царів Івана Васильевича Грізного, його сина Хведора Івановича та його наступника Бориса Годунова. Подіям представленим у Пушкіновій драмі відповідають у представленю Карамзіна уступи т. X, ст. 127 — 133 (перші дні по смерти царя Хведора Івановича, тимчасове правління його жінки Ірини, сестри Борисової, вагане Бориса прийати царську корону та остаточна його згода й коронація). До сего уступу, д. 12. лютого 1598 р., відносять ся чотири перші сцени Пушкінової драми. Пята сцена переносить нас від разу в рік 1603, отже перескакує 5 літ Борисового панованя. Перша згадка про Юрія Отрепєва, поміщена в книзі Карамзіна¹⁾ в т. XI, ст. 73, від котрої аж до ст. 106

---

¹⁾ Історія государства російскаго, сочиненіе Н. М. Карамзіна. Изданіе пятое въ трехъ книгахъ заключающихъ

тягнуть ся без перерви оповіданє про його побут у монастирі, втеку з Московщини, пригоди на Україні та в Польщі, похід у Росію й побіду над військами Годунова та про смерть сего царя. Варто навести тут початок сего оповіданя, „однаково правдивого, як і неправдоподібного“ по вислову Карамзіна. „Бідний син боярський, Галичанин (се зн. родом із Галича московського) Юрко Отрепєв, у молодих літах стративши вітця на імя Богдана-Якова, стрілецького сотника, якого в Москві зарізав паний Литвин, служив у домі Романових і кн. Бориса Черкаського, знав читати й писати, виявляв багато ума, але мало обережности, нуdiv ся своїм низьким станом і зважив ся шукати задоволеня та безтурботного житя без праці в чернечім стані, за прикладом свого діда Замятні-Отрепева, що вже давно був черцем у Чудівським монастирі. Пострижений вятським ігуменом Тріфоном і названий Григорієм сей молодий чернець волочив ся з місця на місце, жив якийсь час у Суздальї в монастирі св. Евфимія, в Галичі в монастирі св. Івана Предтечі і в інших, а нарешті в Чудовім монастирі в келії та під властю свого діда. Там пізнав його патріярх Іов, посвятив його на діякона і взяв до себе „для книжного діла“, бо Григорій не тільки вмів гарно переписувати, але також гарно складав канони святим, красше від многих старих книжників того часу. Користуючи ся прихильністю Іова він часто їздив із ним у царський двір, бачив його

въ себѣ двѣнадцать томовъ, съ полными примѣчаніями, украшенное портретомъ автора гравированнымъ на стали въ Лондонѣ, изданіе И. Эйнерлинга. Книга III (томы IX, X, XI и XII). Санктпетербургъ, въ типографіи Эдуарда Праца. 1843.

пишноту та був очарований нею. З зацікавленем слухав він розумних людей, особливо коли в довірених, таємних розмовах вони згадували імя царевича Димитрія. Де тільки міг, він розвідував обставини його нещасного життя й записував на папері. Дивоглядна думка зародилась і назривала в його душі, піддана йому, як запевняють, одним лихим черцем, — думка, що самозванець може покористувати ся легковірністю Росіян, яких зворушує память Димитрія, і в імя небесного правосудія покарати царевбійцю. Сімя впало на плодючу землю. Молодий діякон пильно читав російські літописи, і нескромно, хоч жаргом говорив іноді чудівським монахам: „Знаєте, я буду царем у Москві“. Одні сміяли ся, інші плювали йому в очи, як безличному брехунови. Ті й подібні розмови дійшли до ростовського митрополіта Йоана, який доніс патріярхови й самому царю, що „недостойний инок Григорій хоче буги сосудом діяволським“. Добродушний патріярх не звернув уваги на донос митрополіта, але цар велів своєму дякови Смірнову Васильєву вислати безумного Григорія в Соловки (відлюдний монастир на острові Білого моря) або в Білозерські пустині ніби-то за ересі на вічну покуту. Смірнов сказав про се другому дякови Евфімієву, та сей, свояк Отрепєвих, попросив його не спішити ся з виповненем царського указу і дав спосіб засудженому діяконови ратувати ся втекою. Юрко-Григорій справді втік у лютім 1602 р. разом із чудівськими черцями, священником Варлаамом і крилошанином Михаїлом Повадіним. За ними не вислано погоні й не повідомлено царя про їх утеку, що потім мало дуже важні наслідки“ (ор. cit. т. XI, гл. II, ст. 73—4).

Передаю коротко дальший хід подій. Утікачі свobodно дійшли до Новгородa Сіверського, де архімандрит монастиря св. Спаса прийняв їх гостинно і дав їм слугу з кіньми, аби відвіз їх до Путивля, але вони відправивши слугу удали ся в напрямі до Києва (ст. 74). Вони пішли через Стародуб у Луєві гори, пройшли темними лісами та дебрами під проводом черця Дніпрового монастиря Пімена і вийшли нарешті за російську границю коло литовського(?) села Слобідки. В Києві Григорій позискав собі прихильність воєводи кн. Василя Константиновича Острожського, жив якийсь час у Печерській монастирі, потім у Миколаєві і в Дермані, все асітуючи при службі божій як діякон, але ведучи загалом розпусне жите (ст. 75). В одній монастирі він познайомив ся з монахом Леонідом, намовив його назвати себе Григорієм Отрепєвим, а сам скинувши чернечу одєжу пішов у світ і пристав до Запорожців на Низу Дніпра, у яких учив ся поводити ся з конем і оружем у ватазі Гарасима Євангелика. Пробувши там короткий час він являєть ся в волинській місточку Гійшу в тамошній школі, де вчить ся польської та латинської мови. Відси він перейшов на службу до кн. Адама Вишневецького в Братині. Проживши тут скромно та спокійно якийсь час і здобувши собі довіре вельможного пана він удав хорого, зажадав священника і сказав йому на сповіди: „Умираю. Віддай моє тіло землі з почетом, з якою хоронять царських синів. Не виявлю своєї тайни до гробу, але коли замкну очи на віки, то в мене під ліжком знайдеш записку, з якої пізнаєш усе. Не оповідай про се нікому, бо Бог, видно, судив мені вмерти в недолі“. Духовний був Єзуїт і по-

спішив сповістити про все князя, а князь поспішив до хорого, знайшов і прочитав його записку, з якої довідав ся, що його слуга — російський царевич Дмитрій, уратований від убійства вірним лікарем, що вбійці прислані о Углича замордували одного попівського сина замість Дмитрія, якого сховали добрі вельможі та жінка дяка Щелканова, а потім вивели в Литву, сповняючи наказ царя Івана даний їм на сей випадок. Вишневецький здивував ся, зразу сумнівав ся, але хорий розкрив свої груди і показав йому золотий, дорогими камінцями усипаний хрест заявляючи, що се святість дарована йому хресним вітцем кн. Іваном Мстиславським (ст. 75-6).

Вишневецький постарав ся скоровилічити свого слугу з його недуги, справив йому богату одіж та відступив гарно уряджене помешканє, скрізь розпускаючи слухи про появу Іванового сина в Польщі. До секрету були допущені брат Адама Вишневецького Константин і сандомірський воєвода Юрій Мнішек. Переконані про оправдані претенсії Григорія, вони повідомили про се короля Зигмунта. Про се знав також іще перед королем папський нунцій Рангоні, який зі свого боку почав впливати на короля, аби допоміг Дмитрієви заняти московський трон, маючи від нього письменну обіцянку, що пристане до римської церкви й одержавши панованє в Москві постараєть ся прихилити до тої церкви всю Росію. В кінці 1603 або в початку 1604 р. самозванець явив ся в Кракові, був прийнятий нунцієм і королем, який розглянувши його свідоцтва та знаки (у нього була бородавка на лиці, одна рука коротша від другої, так само як мало бути у царевича Дмитрія), обіцяв йому 40.000 золотих річної запомоги, а надто дозволив

Йому для своїх намірів свобідно користувати ся підмогою польських магнатів. Самозванець тоді-ж у Кракові тайно прийняв римсько-католицький обряд, але сего не розголошували, аби пердчасно не дразнити православну Росію. Король готов був і сам дати йому воєнну підмогу, але старші тямучі політики такі, як гетьман Замоийський, Жолкевський та князь Острожський вірадили йому се, а князь Збаражський доказував, що самозванець справжній ошуканець, а не син московського царя. Король обмежив ся тим, що поручив панам Мнішкови й Вишневецькому приготувити воєнні сили для походу в Росію, призначив на ту ціль доходи сандомірського воєводства, й обдарувавши самозванця золотим ланцюхом відпустив його від себе з почетом.

Осередком, де збирала ся воєнна сила для походу в Росію, був Самбір, що належав до маєтностей Мнішка. У нього була молода, гарна дочка Марина. Мнимий царевич побачивши її та зрозумівши свій інтерес освідчив ся о її руку, а воєвода отець рад згодив ся на їх подруже; заручини відбули ся для 25. мая 1604 р.

В тодішній Польщі не трудно було зібрати воєнну силу невеликого розміру з свобідних людей, шляхти та свобідних селян і міщан, охочих до воєнних пригод та рабунків. До самозванця пристали також деякі московські емігранти, що змушені до втеки з Московщини жили досить свобідно в Польщі. Самозванець звернув ся надто з листом до Донських козаків, взиваючи їх, аби помогли йому скинути з царського престола „невільника та злочинцю“. За ним агітував на Україні остерський

староста Михайло Ратомський, який притягнув до нього також часть Запорожців.

Цар Борис Годунов уже в січні 1604 р. довідав ся з ріжних сторін про небезпеку, яка грозила йому від Польщі. Найважнійша з тих відомостей була та, що в початку того року Донські козаки над Волгою розбили окольничого Семена Годунова і зловивши деяких його стрільців пустили їх до Москви переказуючи цареві: „Заявіть Борисови, що ми незабаром будемо в нього з царевичем Димитрієм“ (ст. 83). Цар стрівожений тими звістками поперед усього вдав ся до монахині-цариці, матери Димитрія, домагаючи ся від неї потвердження, що її син справді був убитий. Її свідоцтво не могло заспокоїти його. Він велів покарати смертю дяка Смірнова, який заздальгідь не увязнив Отрепева, велів подвоїти сторожі на польській границі та перехапувати всякі звістки про самозванця, велів опублікувати всю історію життя та втеки того самозванця, нарешті вислав від імени своїх бояр Григорієвого діда Смірнова-Отрепева до короля Зигмунта та його панів, аби в їх присутности посвідчив походжене мнимого Димитрія. В тій самій ціли він вислав до Донських козаків дворянина Хрущова. Розумієть ся, що всі ті заходи були даремні та не могли усунути дійсної небезпеки, якою грозила особа самозванця. Сей уже дня 15. серпня стояв зі своїм військом у Сокольниках над Дніпром, і коли до нього привели Хрущова в кайданах, присланого від Донських козаків, сей побачивши самозванця залив ся слезами, впав на коліна й крикнув: „Бачу царя Івана в твоім лиці! Я твій слуга на віки!“ Його зараз увільнили з оков і він зробив ся завзятим прихильником но-

вого царя та подав йому багато правдивих та неправдивих звісток про настрій людности та воєнні приготування в Росії.

Про те сила, з якою самозванець вибирався воювати Росію, була дуже мала. Вона складалася ледво з 1500 правильно уоружених вояків і з досить значного числа слабо узброєних охотників. Недалеко Київ до них пристали 2000 Донських козаків, декілька ватаг київських та сіверських, узброєних Ратомським, і ця сила дня 16. жовтня вступила в Росію.

Вступаючи до Росії самозванець видав маніфест до російського народу, в якому заявляв, що незримою рукою Всевишнього він уйшов від ножа Борисового і довго ховавши ся в невідомості тою самою рукою виведений на світове позорище спішить тепер під знаками сильного та хороброго війська до Москви обняти спадщину своїх предків, корону та скипетр Володимира, та звертав ся до всіх урядників і горожан з упімненем, аби покинули грабіжника Бориса і вернули до служби законного володаря (ст. 87). Рівночасно з сим сандомірський воєвода іменем короля та знатних польських панів опублікував відозву, що вони переконані очевидними та безсумнівними знаками про правдивість царевича Димитрія дали йому свою поміч і готові дати ще сильнішу для відзискання батьківського престолу. Ті письма викликали велике вражінє не тільки на Україні, але також і в Московщині, куди вони доходили не вважаючи на всі зусилля власти. Самі російські чиновники хитали ся в своїх поглядах, а воєводи знаючи настрій народа бояли ся поступати з ним надто остро. Тому не диво, що зараз по переході

російської границі до мнимого Дмитрія почали переходити мешканці сіл, місточок та військові залоги. Самозванець поводив ся з тими новими прихильниками дуже ласкаво та людяно, і про се зараз пішла добра слава аж у гллуб Росії. Дня 26. жовтня йому піддав ся Чернигів, де йому видано московських воєвод, із яких один Іван Татев зараз зробив ся його горячим прихильником. Тут до його війська пристало 300 узброєних стрільців, а в Чернигівський твердині знайдено 12 гармат. Відси самозванець пішов до Новгороду Сіверського, над яким держав команду воєвода Петро Хведорович Басманов. Сей воєвода завдячував усе Борисови, який тепер вислав його ратувати Чернигів разом із своїм боярином князем Николою Романовичем Трубецьким. Оба вони не дійшовши до Чернигова дізнали ся, що там уже самозванець, і замкнули ся в Новгороді. У Басманова було всего 500 стрільців московських, тому він уоружив також волею й неволею значнійших мешканців Новгороду. Дня 11. падолиста самозванець підійшов до міста і тут перший раз Росіяни привитали його кулями. Басманов не хотів піддати ся добровільно і відбив напад польського війська. Стан самозванця міг від разу стати ся дуже лихим, як би не несподіваний зворот у Путивлі. Там командували два знатні воєводи, окольничий Михайло Салтиков і князь Василь Рубець-Масальський. Сей остатній разом із дяком Сутуновим станув на стороні мнимого царевича, збунтував міщан, звязав Салтикова і дня 18. падолиста віддав се важне місце самозванцеві. Зараз потім піддали ся йому многі менше важні міста, особливо Оскол, Вороніж, Кроми та Єлець. Уся південна часть Мо-

сковщини закипіла бунтом. Скрізь вязали царських чиновників і відсилали до Димитрія, який зараз увільнював їх і приймав у свою службу. До його війська приставали купи охочих. Вони переловили богату касу, яку везли московські купці в медових бочках для начальників війська в Сіверщині. Самозванець одержавши ту касу післав зараз значну її часть до Польщі князеві Вишневецькому та пану Рожинському, аби набирали нові відділи тяжного війська. Сам він тимчасом облягав Новгород, стріляв із великих гармат та валив мури. Басманов бачучи се та надіючися на поміч царського війська почав переговори. Та цар Борис у рішучій хвили не показав себе героєм. Замість вислати сильне військо на загрожене місце та силою здавити бунт, він уважав за відповідне далі впливати на настрої народа і велів князеві Василю Шуйському торжественно на площі траченя в Москві заявити перед народом своє очевидне свідоцтво про замордоване царевича Димитрія. Розумієть ся, що така заява, чим торжественніша, тим більше мусіла відновляти память про страшний злочин царя та підкопувати прихильність народа до нього. Не помогла також анатема, яку московська єрархія за наказом царя мусіла кинути на самозванця Грицька Отрепєва, бо народ очевидно думав, що нехай собі Грацько Отрепєв буде анатема, але многа літа царевичу Димитрію! Необережним показав себе цар Борис і тому, що надіючися на свою силу відкинув предложене шведського короля, який на знак своєї прихильности готов був прислати йому своє військо на поміч. Тимчасом у Брянску, найближшій твердині перед Новгородом, зібрало ся 50.000 царського війська

під проводом воєводи кн. Хведора Івановича Мстиславського. Дня 21. грудня прийшло до битви, в якій царське військо стратило 4000 убитих. Ся страта була так несподівана для прихильників царя, що деякі чужоземці в його службі говорили: „Росіяни не мають ані носів ані рук, тільки ноги“ (ст. 95—6).

Зараз другого дня по битві до самозванця пристало 4000 Запорожців, а військо Борисове відступило до Стародуба Сіверського. Одначе побіда не тішила Поляків, які надіяли ся провести Димитрія до Москви без добутя меча. Найбільша часть польських нанів покинула його по першій битві, в тім числі також його будучий тесть воєвода Мнішек, стративши надію на здобуте московського престола та царської корони для своєї дочки.

Царські воєводи були так змішані своєю стичкою з військом самозванця, що навіть не повідомили царя про свою програу. Дізнавши ся про се від інших Борис дня 1. січня вислав кн. Василя Шуйського на начальника армії, а Басманова покликав до себе до Москви, обдарував його щедро подавши йому власними руками золоту миску насипану 2000 червінців та іншими дарами і задержав його при собі для наради. Сим зробив нову помилку, відкликавши з поля війни найздібнійшого воєводу. Шуйський висланий на його місце, зовсім не дорівнював йому здібностями. Він застав царське військо недалеко Стародуба в лісах і засіках, немов сховане від ворога, в трівозі та безчинности, з хорим начальником. Він вивів військо до Сівська на стрічу самозванцеви і настиг його коло села Добринич. Тут дня 21. січня прий-

шло до битви, в якій самозванець з разу виконав смілий та успішний напад на московську армію, але піхота й гармати поразили його кінноту і задали йому великі страти. Вбито 6000 його війська, взято 13 гармат і 15 стягів та не мало полонянників. Російські воєводи думали, що між убитими був також самозванець і спішно повідомили про це царя. Та самозванець уйшов живий, зібрав до себе решту війська, з якого перші прийшли до нього Запорожці, що мало потерпіли в битві, але самозванець не допустив їх до себе за те, що вони буцім-то з трусоти втекли з битви, і вони розсердивши ся пішли геть. Царські воєводи не визискали одначе своєї побіди як слід, а замість Запорожців до самозванця прибуло до Путивля 4000 Донських козаків. Він видав новий зазив до російського народа, де помішано правду з вигадками і де автор запевняв, що Бог не покинув його, не покинули й вірні слуги признаючи, в нім правдивого царевича Дмитрія.

Царські воєводи по довгій стоянці на місці своєї побіди рушили нарешті під Рильск, та тамошні воєводи привитали їх гарматніми вистрілами й заявою: „Служимо цареві Дмитрові“. Тут вони знов простояли два тижні, відступили в зад і донесли цареві, що задумали дождити весни в безпечних стоянках. Цар знов затривожений звісткою про те, що самозванець живий, вислав до них окольничого Петра Шереметєва та свого думного дяка з грізним упімненєм та докорами за те, що випустили самозванця й дали війську причину до обуреня. Воєводи перелякані знов дали доказ своєї нездібности та почали облягати непотрібне їм містечко Кроми, в яким за деревляною огорожею

крім немногих місцевих мешканців було тільки 600 хоробрих Донців із їх атаманом Корелою. Царська армія даремно силувала ся серед зими здобути те деревляне гніздо. Вона почала облягати його надіючи ся виморити обляжених голодом, а тимчасом у війську, що стояло в снігах без захисту, почала ся сильна пошесть. Безрадность обляжників була така велика, що одного дня 100 возів хліба і 500 козаків висланих самозванцем із Путивля без перешкоди ввійшли до обляженого міста (ст. 99—102).

Так тягло ся се діло до цвітня 1605 р. Дня 13 того місяця цар Борис рано відбув нараду з вельможами в Думі, приймав визначних чужоземців, обідав із ними в Золотій палаті і ледво вставши від стола почув себе недобре, кров бухнула у нього з носа, вух та рота й лила ся рікою. Лікарі, яких він дуже любив, не могли спинити її. Він тратив память, але встиг благословити сина на російське царство, прийняти т. зв. ангельський образ, себ-то чернечу рясу з іменем Боголіпа, і по двох годинах спустив дух у тій самій палаті, де тільки що бенкетував із боярами та чужоземцями. (Карамзин, оп. сіт. ст. 104). Він мав тоді ще лише 53 роки.

Зараз по його смерті московський патріарх Іов, висше духовенство, бояри та міщани присягли на вірність цариці Марії та її дітям, цареві Теодору та Ксенії. Молодий цар Теодор мав тоді 16 літ і мав як на ті часи значний засіб знання, живо розвитий розум, та був вихований у чесноті й невинности. Карамзін називає його „першим щасливим плодом європейського виховання в Росії“ (ст. 107). Прибічна рада царська зараз відкликала не-

здібних воєвод Мстиславського та обох Шуйських із поля битви, а головним воєводою вибрала Басманова. Молодий цар у присутності своєї матери сказав до нього: „Служи нам, як служив мойому вітцю!“ Його вислали до війська в супроводі новгородського митрополіта Ізідора, аби додати йому більшої поваги. Дня 17. цвітня Басманов прибув до табору й не застав там уже ані Мстиславського ані Шуйських. Військо без супротивлення присягло на вірність новому цареві і з тим митрополіт вернув до Москви. Тут стало ся щось несподіване. Замість ударити всіми силами на самозванця Басманов простояв бездільно до 7. мая, і того дня, коли в війську зчинила ся тривога, сівши на коня громовим голосом об'явив Дмитрія царем московським. Тисячі вояків відгукнули ся на сей крик окликами: „Най жиє наш отець цар Дмитрій Іванович!“ Лиш деякі воєводи вірні родині Годунових мовчки втекли з табору до Москви; одного з них, Івана Годунова, зловили в дорозі і привели звязаного до табору, а князь Василь Голіцин, бажаючи відвернути від себе всяке підозріне в прихильности до Годунових, сам велів звязати себе. (ор. cit., ст. 110—112).

Так скінчила ся війна. Облогу Кром зараз знято, а князь Голіцин поспішив до Путивля поздоровити нового царя від імени всего війська. Новий цар зараз розпустив усе військо на місяць для відпочинку, тільки часть здорових вислав до Москви, а сам із найвірнішими своїми прихильниками рушив помалу туди-ж. Він зупинив ся якийсь час у Тулі, відки вислав своїх довірених Плещеева та Пушкіна до Москви для навертання народа на його бік і Басманова з добірною дружиною для доко

наня державного перевороту. Молодий цар Теодор Годунов сидів у царській палаті зі своєю матір'ю та сестрою не знаючи ні про що. Збунтований народ поперед усього скинув патріярха Іова, зневажив його в церкві та вивіз із Москви до Старицького монастиря. Потім бунтівники вдерли ся до царської палати дня 3. червня, стягли Теодора з престолу і разом із матір'ю та сестрою відвели їх у їх власний дім, де їх до дня 10. червня держали під сторожею. Того дня князі Голіцин і Масальський, чиновники Молчанов і Шерефедінов, узявши з собою трьох силачів-стрільців вийшли до дому Годунових і там зараз задусили царицю Марію та її сина, а дочку лишили живою. Народови, що обступив дім Годунових, оголосили, що цариця й її син самі позбавили себе життя отрутою.

Самозванець усе ще сидів тоді в Тулі та робив старання привернути до себе народ та достойників цілої Росії. Аж дня 20. червня він в'їхав до Москви. Між першими його розпорядженнями було наставлене нового патріярха, яким зроблено Грека Ігнатія, буцім то архієпископа київського, який коронував його царською короною в Москві дня 21. липня. Шлюб із Мариною Мнішківною відбувся аж дня 29. падолиста в Кракові позаочно по латинському обряду в присутности короля, який заступав пана молодого, і по довершенім через краківського архієпископа обряді вінчання власноручно вложив руку панни молоді в руку московського посла. Не бракувало при тій незвичайній нагоді також поетичної гратуляції. Визначний польський поет того часу, кс. Станіслав Гроховський, уложив просторий вірш загально вживаним тоді сапфійським розміром на вінчане вельможної во-

єводянки Марини Мнішківни з російським царем Дмитром, із якого Нємцевич у своїй тритомовій книзі „Dzieje panowania Zygmunta III.“ (Варшава 1819) наводить отсі чотири строфи:

Phebie z wielkiego Jowisza córami,
Jeśliś się kiedy zabawiał śpiewami,
Dziś Samowładcy w Moskwie Dymitrowi,
Śpiewaj Carowi!

Yo tryumfie, niewysłowionemu
Śpiewaymy wszyscy Imieniu Pańskiemu!
Wydarte sobie Dymitr objął w dłonie mocne
Brzegi północne.

Sławny pod słońcem Słowiański narodzie,
Yo tryumfie, raduy się swey zgodzie!
Granice świata sława twa przenika
I nieba tyka.

O pełna wdzięków, szczęśliwa Mniszchówno,
Wyniosłaś dom twój z obłokami równo,
Błyszczysz, Maryno między Słowiańskiemu
Córy zacnemi.¹⁾

Отсе все, що треба було сказати про історичну основу Пушкінової драми. Порівнюючи історичне оповіданє Карамзіна з драмою бачимо, що поет не силкував ся невільничо йти за оповіданєм історика, пропускав багато важних та цікавих для історика подробиць, але за те докладнійше та ширше розвивав сцени цікаві з психольогічного боку. Найкрасшою між ними треба назвати сцену між самозванцем і Мариною Мнішківною, списану справді з гідним подиву майстерством. Характеристика староруського літописця в сцені Григорія

---

¹⁾ Друковано в Кракові у Яна Шелінга в р. 1606.

з Піменом також дуже гарна і вважається клясичною в російським письменстві, хоча думку про те, що староруські літописи переважно були списувані монахами, не можна вважати зовсім оправданою, особливо що до найстарших українських літописів, надиханих майже наскрізь рицарським, що правда християнським, але зовсім не чернечим духом. На одну подробицю треба ще звернути увагу. В своїм оповіданю Карамзін ідучи за своїми жерелами скрізь називає південно-та західно-руські землі литовськими і всю східню часть Польщі Литвою. Се відгукнуло ся і в Пушкіна в сцені переходу втікача Григорія через російську границу, хоча та сцена, як бачимо з історичного оповідання, відбула ся не на границі Литви, але на сіверській території за Дніпром, отже в краю, де українська людність стикається з великоруською. Взагалі треба сказати, що самозванець у своїх мандрівках по землях польської держави ніколи не був на Литві.

Драму „Борись Годуновъ“ почав Пушкін писати при кінці 1828 р. в часі свого побуту в селі Михайлівським. Він почав писати її по довгих і основних приготованях. „Вчитуючи ся в Шекспіра, Карамзіна та наших старих літописців, — писав він у ту пору — я заняв ся думкою оживити в драматичній формі одну з найдраматичнійших діб нашої історії. Шекспіра я наслідував у його свободнім та широкім мальованю характерів, за Карамзіном ішов у яснім розвою подій, а з літописів старав ся відгадати мову тодішнього часу. Жерела богаті, та чи я встиг визискати їх, не знаю“. Сам Пушкін називає Бориса Годунова романтичною драмою, чим він різко протиставить її псевдокля-

сичній школі. Мабуть із книжки А. В. Шлегеля „Vorlesungen über die dramatische Kunst“ він узяв ідею національної драми та неприхильність до псевдоклясичної штуки, а при тім униканє всего вузко романтичного, мрійного або містичного, так як і Карамзін виключав уже все сантіментальне. Пушкін був задоволений своєю роботою, але не спішив друкувати її і продержав її в рукописі цілих шість літ. Тільки випадково в р. 1827 він надрукував окремо сцену в келії між Піменом і Григорієм, яка загально подобала ся. Опублікована в р. 1831 цілість не задоволила тодішньої публіки ані критиків. Одні бачили в ній „правдиві малюнки звичайної природи“, а шукали блискучих сцен та сильних, високих почувань; були й такі, що вважали сю драму „виродом“, який не надаєть ся ні для сцени ні для читаня.¹⁾ Зі свого боку вчений російський історик літератури, цитований тут, твердить, що той „виродок“ явив ся вітцем усеї національної російської драми, а внутрішня, величня стрійність тих „обломків Карамзіна“ видна тепер кождому гімназіяльному ученикови. Жаль тільки, що та національна російська драма після Пушкіна доси якось не розвинула ся, і крім справді прегарних драм Алексія Толстого „Смерть Івана Грозного“ і „Цар Теодор Іванович“ та ряду драм Островського з історії царя Грізного та часу самозванців не видала майже нічого гідного близької уваги.

Писано в днях 28. марта до 3. цвітня 1914.

---

¹⁾ А. Кирпичниковъ, статья про Пушкіна в лексіоні Брокгауза й Ефрона т. XXV, ст. 838—9.

2.

СЦЕНА 3 „ФАВСТА“.

Фрагмент.

(1825).

СЦЕНА З ФАВСТА.

Беріг моря. Фавст і Мефістофель.

Фавст.

Я нуджусь, бісе.

Мефістофель.

Що робити, Фавсте?

Така вже нам положена границя,
Якої перейти ніхто не може.
Розумні твори нудять ся усі,
Один з лінивства, другий від роботи;
Один не вірить, інший стратив віру;
Один нажити ся не встиг,
Другий нажив ся понад міру,
І кожний з них зіває тай живе,
І всіх труна зіваючи чекає.
Зівай і ти!

Фавст.

Се жарт плиткий!
Придумай, як би чим мені
Забавить ся.

Мефістофель.

Будь задоволений
Міркованьями розуму! В своїм
Альбомі запиши: „Fastidium
Est quies“, се значить: нудьга,
Се відпочинок для душі.

Я психольог. І ось тобі наука!
Скажи, коли не нудивсь ти в життю?
Подумай, пошукай! Чи не тоді,
Як над Віргілієм дрімав,
А розум твій розбуджувала різка?
Чи не тоді, як рожами вінчав
Ти ласкавих дівчат весілля,
В шумних забавах присвячав
Ім пориви вечірнього похмілля?
Чи не тоді, як затопив ся ти
В високолетні мрії й міркування,
В безодню темної науки?
Та тямлю, що тоді з нудьги
Мов арлекіна з полумя та диму
Та врешті викликав мене.
Як біс проворний я звивав ся,
Розвеселить тебе старав ся,
Возив до духів, до відьом, —
І що-ж, усе те пусто-дурно.
Бажав ти слави — і добив ся,
Хтів закохать ся — закохався.
Взяв від житя все те, що дать воно могло, —
І що-ж, щасливеє воно було?

Фавст.

О, перестань і не розранюй ще
Мої перестарілі рани! У знаню
Глибокому нема житя. Прокляв я
Брехливе світелце науки.
А слава що? Проміне припадкове,
Якого хоть і як лови — не зловиш.
Честь світова — безмислиця, мов сон.
Та єсть же дійсне, праведне добро —
Двох душ збратане.

Мефістофель.

Й перше рандеву?
Чи так? Та чи не ласкав би сказати,
Кого тобі приємно споминати?
Чи може Гретхен?

Фавст.

О чудовий сон!
О чисте полумя любови! Там, о там,
Де дерева шуміли так тужливо,
Де на її прекрасних грудях
Я втомлену голову схиляв,
Я був щасливий.

Мефістофель.

Творче милостивий!
Маячиш ти на яві, Фавсте! Сам себе
Услужними згадками дуриш ти.
Та чи не я тобі своїми заходами
Доставив теє чудо краси,
І серед північної темноти
З тобою звів її? Тоді плодами
Свого заходу я забавляв ся
Сам одалік, як ви собі обоє....
Адже все бачив я, все памятаю!
Коли твоя красуня в захваті
Була, неначе п'яна, — ти душею
Тривожною в задуму поринив.
А доказали ми з тобою, що задума —
Нудьги насінне. І чи знаєш ти,
Фільософе премудрий, що ти думав
У хвилю ту, коли не думає ніхто?
Сказати тобі?

Фавст.

Ну, говори! Ну, що?

Мефістофель.

Ти думав: „Ангеле послушний мій,
Як горячо я забажав тебе!
Як хитро в простодушної дівчини
Я мрії серця роздував!
Любві невинній, безкорисній
Невинно віддалась вона.
Чому-ж тепер у мене в груди повно
Ненависної туги та нудьги?
На жертву мого забагу пустого
Дивлюсь, напившись роскоші марної,
З непереможною відразою!!“
Так нерозумний дурень з добра-дива
Наваживши ся на лихее діло
І в лісі жебрака зарізавши, над трупом
Знущаєть ся зневажними словами.
Так на продажну красоту розпуста,
Сквапливо нею наситивши ся
Глядить не то з обридженем, не то зі страхом.
Потім із усього того ти вивів
Одно заключене...

Фавст.

Та пропадай
Від мене, витворе пекольний ти!
Тікай, щоб я не бачив більш тебе!

Мефістофель.

І овшім. Та задай іще мені задачу!
Адже без діла відлучати ся від тебе
Мені ніяково, а дармо тратить час
Я не люблю.

Фавст (показуючи на море).

Що там білієть ся, скажи!

Мефістофель.

Се корабель еспанський тримаштовий,
Пристати до Голяндії готовий.
На нїм поганців триста, малпи дві,
Та бочка золота та чоколяди
Богатий груз і модна ще хороба,
Що й вам її недавно дарували.

Фавст.

Все затопи!

Мефістофель.

Я лиш того й чекав. (*Щезає*).

Переклад писано д. 10 цвітня 1914.

Інтелігентний чоловік, зайнятий духовою, а особливо науковою працею, не нудить ся ніколи. Нудьга являєть ся у нього хиба як признак банкрутства його наукової роботи, її методи та здобутків. Таким ученим являєть ся також Фавст у Гетевій трагедії, який у вступнім монольогу виказує мниму недостаточність усіх доступних йому наук і доходить до наміру самовбійства. Таким самим ученим, якого не задоволила його наука, являєть ся також Фавст у маленькій драматичній сцені Пушкіна, написаній очевидно під впливом трагедії Ге-

того. „Я нуджу ся, бісе!“ — такими словами починаєть ся та сцена. І Мефістофель, із яким розмовляє тут Фавст, із правдиво чортівським знанєм людської душі розкриває перед Фавстом тайники його власного житя, доказуючи йому, що він від наймолодших літ при всіх своїх занятях та забавах почував нудьгу та обридженє. Особливо вражає читача Мефістофелева аналіза Фавстової любови до Гретхен, у якій Фавст голословно вказує одиному святу згадку свого житя. У відповіди на те Мефістофель указує йому драстичними словами цілу безодню погані та зневіря. Фавст не має на се ніякої відповіди крім розпучливого викрику: „Пропадай ти, пекольний виплоде!“ Розумієть ся, Мефістофель не може пропасти від нього і вказує йому для розривки корабель, що пливе по морю, оповідає, що на нїм містить ся, — знєв таки з чортівською фантазією, — і Фавст наказує йому зараз затопити той корабель.

Ся драматична сцена написана в р. 1824 рівночасно з „Борисом Годуновим“ виявляє незвичайний драматичний талант Пушкіна, який немов у світлі блискавки вміє показати безодню горя та зопсутя в людській душі. Розумієть ся, для оцінки вартости науки та духової праці ся сцена не дає ніякого рішучого протидоказу, бо автор зовсім не входить у те, якою саме наукою і з якими вислідами займав ся Фавст. *Іван Франко.*

Писано дня 15 цвітня 1914 р.

3.

СКУПИЙ РИЦАР.

Трагедія.

(1830).

СКУПИЙ РИЦАР.

СЦЕНА ПЕРША.

(У вежі).

Альбер і Іван.

Альбер.

Що-б там не стало ся, а на турнірі
Я буду. Шолом дай мені, Іване!

(Іван подає йому шолом).

Попсований, на скрізь пробитий! Годі
Його надіти. Треба би нового.
Який удар! Проклятий граф Дельорж!

Іван.

Тай ви йому порядно відплатили!
Як із стремен ви вишибли його,
Він добу перележав наче труп,
І поледво, чи верне до здоровля.

Альбер.

А все таки нічого він не стратив.
Цілий його венецький той нагрудник,
А груди — ті йому й гроша не варті,
І інших він не буде купувати.
Чому я з нього й шолома не зняв?
А зняв би був, як би не соромив ся
І дам і герцога. Проклятий граф!
Волів мені він голову пробити,

Потрібна би й одежа. У останнє
Всі рицарі сидім у атласах
Та в адамашках, тільки я у бляхах
За герцогським столом. Відмовив ся
Я тим, що на турнір попав лиш випадково.
А що скажу сьогодні? Бідність, бідність!
Як унижає серце нам вона!
Коли Дельорж своїм тяжезним списом
Пробив мій шолом і повз мене скочив,
А я голіголов острогами
Коня свого шпигнувши наче вихор
Помчав ся й графа на дванацять кроків
Шпурнув немов малесенького пажу, —
Коли всі дами повставали з місць,
Коли сама Кльотільда по неволі
Лице закривши скрикнула, і всі
Герольди мій учинок прославляли, —
Тоді ніхто не думав про причину
Хоробрости та сили дивної
Моєї! А я мало не шалів
За шолом свій ушкоджений. Яка
Була причина мого геройства?
Лиш скупість. Так, не трудно заразить ся
Тут нею під одною кришею
З моім вітцем. А що мій бідний Емір?

Іван.

Все ще хромає. Виїхати вам
На нім не можна.

Альбер.

Нічого робити,
Куплю гнідого, — добре, що за нього
Не много просять.

Іван.

Хоч не много просять,
А гроший все-ж таки у вас нема.

Альбер.

Щож-ж каже манїхей той Соломон?

Іван.

Говорить, що не може більш давати
В позику вам гроша без заставу.

Альбер.

Без заставу! Де-ж той у чорта застав?

Іван.

Я те й казав.

Альбер.

Що-ж він?

Іван.

Стиснув плечима.

Альбер.

А ти-б йому сказав, що мій отець
Богатий сам як Жид, і скорше чи
Пізнійше я одержу все по нїм.

Іван.

Я говорив.

Альбер.

Що-ж він?

Іван.

Стиснув плечима.

Альбер.

От ще біда!

Іван.

Він сам хотів прийти.

Альбер.

Ну, слава Богу! Я без викупу
Не випущу його. (*Стук у двері*). Хто там?
(*Входить Соломон*).

Соломон.

Слуга покірний.

Альбер.

А, приятелю!
Жидюго клятий, любий Соломоне!
Прошу сюди! То ти, як зачуваю,
В мій довг не віриш?

Соломон.

Пане милостивий,
Клянусь вам, що рад би, та не можу.
Де взяти гроші? Весь я зруйнував ся,
Все рицарям допомагаючи, —
А жаден не платить. Я вас хотів
Отсе просить, чи не могли-б мені
Хоч часть віддати?

Альбер.

Ах, розбійнику!
Та як би в мене завели ся гроші,
Чи став би панькати ся я з тобою?
Та ну, не будь упертий, Соломоне
Премудрий, викладай тут червінці!
Сотчину висип, поки зараз тут
Тебе не скажу обшукать.

Соломон.

Сотчину!

Як би я мав сто червінців —

Альбер.

Та слухай!

Не стид тобі не виручити свого
Приятеля?

Соломон.

Клену ся вам —

Та годі, годі!

Тобі потрібно заставу? Дрібниця!
Що маю дати в застав? Чи свинячу
Сю шкіру? Як би міг її заставить,
Продав би вже давно. Чи слова
Рицарського тобі, собако, мало?

Соломон.

Поки живі ви, ваше слово, пане,
Значить багато. Наче таліzman
Воно вам відімкне всі скрині всіх
Флямандських богачів. Та як його
Передасте мені, Жидкови бідному,
А тим часом умрете — крий вас Боже! —
Тоді в моїх руках воно лиш буде
Як ключ від скриньки киненої в море.

Альбер.

Чи-ж мій отець переживе мене?

Соломон.

Хто зна? Днів наших ми числить не можем.
Ще рано цвив юнак, під ніч умер,

І ось його чотири старчики
Несуть на плечах згорблених до гробу.
Барон здоров. Дасть Бог, літ десять, двацять
І двацять п'ять і трицять проживе.

Альбер.

Та брешеш, Жиде! Та за трицять літ
Мені вже пятьдесят мине, тоді
На що мені й ті гроші?

Соломон.

Гроші! Гроші
Все, в кожному віці здадуть ся нам.
Та молодий у них шукає слуг
Проворних і не жалуючи їх
Шле їх сюди й туди, — але старий
В них бачить вірних другів і пильнує
їх наче ока в голові.

Альбер.

О, мій отець
Не бачить в них ні другів, ані слуг,
Лише панів, і сам він служить їм.
І як же служить! Як альжирський раб,
Як пес на ланцюсі. В нетопленій
Коморі він жиє, лиш воду п'є,
Їсть сухарі, всю ніч не спить, усе
Лиш бігає та лаєть ся, а там
У нього в скринях золото спокійно
Лежить собі. Мовчи! Колись таки
Воно мені послужить і лежать
Забуде.

Соломон.

Так, на погребі барона
Проллеть ся більше гроший, аніж сліз.
Дай Боже вам як найскорійше спадок!

Альбер.

Амінь.

Соломон.

А можна би? —

Альбер.

Що?

Соломон.

Що спосіб є такий... Тзк, я думав,

Альбер.

Який такий?

Соломон.

У мене тут знайомий старичок,
Жидок, аптикар бідний...

Альбер.

І лихвар,
Такий як ти, чи мо' чеснійший троха?

Соломон.

Ні, рицарю, Товій не тим торгує.
Він робить краплі — справді, чудеса
Вони справляють.

Альбер.

Що-ж мені до них?

Соломон.

У скляночку води долить... три краплі...
Ні смаку в них, ні барви не завважиш.
І чоловік без болю в животі,
Без різання й хороби умирає.

Альбер.

Значить, старий отрутою торгує.

Соломон.

Так, і отрутою.

Альбер.

То що-ж, замість позики
Ти подаси мені склянок отрути двісті,
За склянку червінець? Чи так, чи ні?

Соломон.

Пан зволять сміх собі робити з мене.
Ні, я хотів... Та може ви... Я думав,
Що вже баронови час умирать.

Альбер.

Що! Отроїть вітця! Ти смієш синови...
Іван, держи його! Ти смів мені...
А знаєш ти, жидівська душа,
Псе, змию, що тебе я зараз же
На брамі тут повішу!

Соломон.

Провинив ся!

Звиніть, я жартував.

Альбер.

Іване, шнура!

Соломон.

Я жартував. Я гроші вам приніс.

Альдер.

Геть, псе! (*Жид відходить*).

Ось до чого мене доводить

Отецька скупість! Ось що смів Жидюга
Мені нараять! Дай вина склянчину!
Я весь дрожу... Іване, але гроші
Мені потрібні. Побіжи за Жидом
Проклятим і візьми у нього червінці!
Та принеси сюди лиш каламар, —
Я квіт напишу. І не приводи
Сюди того Іюду! Або ні, зажди!
Отрутою запахнуть червінці,
Як срібняки колись Іскаріота.
Я зажадав вина.

Іван.

Та в нас вина
Нема ні краплі.

Альбер.

А де ж те, що в дарі
Мені прислав з Еспанії Рамон?

Іван.

Я вечером заніс останню пляшку
Слабому ковалеві.

Альбер.

А, згадав!
То дай води! Ось прокляте жите!
Ні, так і будь, піду шукати справи
У герцога. Нехай присилують вітця
Держать мене як сина, не як миш
Уроджену в дірі.

СЦЕНА ДРУГА.

(Підземелле).

Барон.

Як молодий гультай жде баченя
З лукавою розпусницею десь

Або з дурною, що її підмовив,
Так я весь день на ту хвилину ждав,
Коли зійду сюди у підземелле,
В безпечну скритку моїх вірних скринь.
Щасливий день! Сегодня можу я
У шесту скриню — скриня ще не повна —
Досипать жменю золота. Не много,
Здаєть ся, та по троха скарб росте.
Читав я десь, що цар одного разу
Велів своїм воякам наносить
Землі по жмені в купу, і могила
Горда зросла, а цар із висоти
Міг радісно долину оглядять
Покриту білими наметами,
І море, де роїлись кораблі.
Так я по жмінці скупю зносячи
Звичайну дань свою в те підземелле,
Здвигнув отсю могилу й з висоти
Її глядіти можу на все те,
Що підляга мені. А що-ж мені
Не підляга? Як дух якийсь я можу
Із сего льоху управляти світом.
Як лиш захочу, здвигнуть ся будівлі,
В мої сади препишні збігнуть ся
Прегарні німфи барвною юрбою
І Музи дар свій принесуть мені,
Свободи геній стане в мене в службу,
І чеснота й безсонна праця смирно
Чекати будуть в мене надгороди.
Я свисну — і до мене, хоч несміло,
Але послушно влізе гріх кровавий,
Лизатиме у мене руку, в очи
Глядіти, в них моєї волі знак
Читаючи. Послушне все мені,

А я нікому, висший над усі
Бажаня. Я спокійний в почуттю
Своєї сили, і досить мені
Отсего почутя. (*Глядить на своє золото*).

Здаєть ся, не богато,
А скільки то людських турбот, ошук,
Сліз, благань і проклять вміщає
У собі сей важкий тягар! Ось нині
Вдова мені се віддала, та перш:
З трьома дітьми пів дня перед вікном
Клячала на колінах плачучи.
Йшов дощ і перестав і знов пішов.
Комедіянтка та й не ворухнулась.
Я міг би буз прогнать її, та щось
Мені шептало, що за мужа довг
Вона для мене принесла й не схоче
В тюрмі сидіти завтра. А отсей?
Сей червонець приніс мені Тібо!
І де він взяв його, ліниве те ледащо?
Украв мабуть, а може там на шляху
В ночі в діброві... Так, як би всі сльози
І кров і піт проліті за все те,
Що тут хоронить ся, з земного лона
На мене виступили враз, була-б потопа,
І захлиснув ся-б я в тім підземеллю.
Та час мені — (*хоче відімкнути скриню*)
Тьфу! Кождий раз, коли
Захочу тільки відімкнути скриню,
Мене кидає в жар або в мороз.
Не страх — о, ні! Кого мені боять ся?
При мні мій меч, і золота боронить
Та чесна сталь; та серце в мене тисне
Якесь невідоме почутє.
Впевняють лікарі: бувають люди,

Яким приємно інших мордувать.
Мені вчуваєть ся, що мусять чути
Вони встромляючи свій ніж у жертву.
Приємно й страшно за одним разом.

(Відмикає скриню).

Ось рай мій! *(Всипає гроші).*

Йдїть туди! Доволї вам
Блукать по світу, пристрастям служити
Й людським потребам! Тут заснїть собі
Сном сили й супокою, як боги,
Шо сплять в глибоких небесах. А я
Сьогодні хочу бенкет справити
Собі. Засвічу свічку перед кожною
З тих скринь і всі повідмикаю й стану
Сам серед них та знай глядїти-му
На ті блискучі купи золота.

(Запалює свічки й відмикає скрині одну за другою).

Я цар!... Який-же се чарівний блиск!
Мені послужна сильна ся держава,
В нїй щастє, в нїй і честь моя і слава!
Я цар! Та хто у спадку після мене
Прийме над нею власть? Мій син, наступник?
Безумець, марнотратник молодий!
Розпусників товариш та гуляк?
Як тільки вмру, він зараз тут вїйде
Під ті спокійні та німі склепіня
З юрбою прихвостнів та ласої двірні.
У мого трупа він вкраде ключі,
Зі смїхом скрині ті повідчиняє, —
І потечуть ті скарби дорогїї
В кишені атласові та діраві.
Він розібє посудини святїї,
Єлеєм царським він напоїть грязь,
Змарнує все... А по якому праву?

Хиба мені все те дісталось даром,
Чи жартом, як грачеви, що кістками
Постукує і купи загібає?
Хто знає, скільки все те коштувало
Гірких відречень, пристрастий унятих
І дум важких, щоденних клопотів,
Безсонних ночий? Може скаже син,
Що в мене серце мохом поросло,
Що я не знав бажань, що в мене совість
Не рушалась ніколи — совість, звір
Кігтястий, лютий, що скребе за серце,
Совість, непрошений, докучний гість,
Віритель невмолимий, відьма злая,
Що вміє місяць мороком покрити,
Мертвих із темної могили викликати!
Ні, витерпи спершу собі богатство,
А там побачимо, чи стане той бідняк
Те марнувать, що кровю нагромадив.
О, як би міг я від очий негідних
Те підземелле заховать! Як би
З могили міг прийти я й сторожем
Сидіть на скринях сих і від живих
Ті скарби хоронить так, як сьогодні!

СЦЕНА ТРЕТЯ.

(Князівська палата).

Альбер і Герцог.

Альбер.

Повірте, князю, довго я терпів
Стид бідности гіркої. Як би не
Ся крайність, ви би жалоби моєї
Ніколи не почувли.

Герцог.

Вірю, вірю,
Мій благородний рицарю! Такий,
Як ви, вітця не винуватить
Без крайности. Таких розпусних мало...
Вспокійте ся! Я вашого вітця
Усовіщу вже сам на сам, без шуму.
Я жду його. Давно ми не видались.
Він друг був діда мого. Памятаю,
Коли я ще малим був, він сажав
Мене на свого коня не раз
І своїм шоломом тяжким вкривав,
Неначе дзвоном. (*Глядить у вікно*).
А се хто? Чи він?

Альбер.

Так, князю, він.

Герцог.

Відійдіть же в сю
Кімнату, а як треба буде, я
Покличу вас. (*Альбер відходить, входить барон*).
Бароне, рад я вас
Побачити бадьорим і здоровим.

Барон.

А я щасливий, князю мій, що в силах
Був на ваш наказ тут явити ся.

Герцог.

Давно, бароне, не видались ми.
Чи тямите мене?

Барон.

Чи тямлю, князю?
Я мов тепер вас бачу. Ви були

Живенький хлопчик. Ваш покійний тато
Не раз казав мені: „Пилипе, (він
Все звав мене Пилипом) — що ти скажеш
На мого сина? Га? За двадцять літ
Ми будем дурні перед тим малим.“
Сказать би, перед вами.

Герцог.

Ми тепер
Обновимо знайомість. Ви забули
Мій двір.

Барон.

Вже дуже постарів я, князю.
А при дворі що можу я робити?
Ви молоді, вам любі празники,
Турніри, а до них я вже не здатний.
Дасть Бог війну, то я готов хоч би
Постогнуючи на коня знов сісти;
Ще стане сили меч старий за вас
Тремтячою рукою добувати.

Герцог.

Бароне, ваша щирість відома
Мені. Були ви діда мого другом,
Отець мій поважав вас, і я все
Вважав вас вільним, добрим рицарем.
Та сядьмо! (*Сідають*). Діти єсть у вас, бароне?

Барон.

Лиш син один.

Герцог.

Чому його при собі
Не бачу я? Вам надокучив двір мій,
Але йому в його літах і чині
Пристоїть бути при нас.

Барон.

Мій син
Не любить шуму світових забав.
Він дикої та сумрачної вдачі,
Довкола замку все блука лісами,
Як олень молодий.

Герцог.

А не гаразд
Йому дичити ся. Ми незабаром
Його тут привчимо до світових
Забав, балів, турнірів, лиш пришліть
Його мені та назначіть йому
До стану відповідне вдержанє.
Ви брови морщите? Мабуть з дороги
Втомили ся?...

Барон.

Я не втомив ся, княже!
Та ви ввели мене у клопіт. Перед вами
Хотів би я признать ся, та мене
Ви змушуєте висловить про сина
Те, що я хтів би скрити перед вами.
Він, князю, на біду мою негідний
Ні милости, ні висшої уваги.
Він молодість свою проводить у розпусті,
У низькім зопсутю.

Герцог.

Мабуть тому,
Бароне, що він сам. Бо самота
Й безчинність гублять молодих людей.
Пришліть його до нас, то він забуде
Всі привички породжені в глуші.

Барон.

Звиніть, мій князю, але справді я
Не можу з тим згодити ся.

Герцог.

Чому?

Барон.

Звільніть від відповіді!

Герцог.

Ні, жадаю.

Скажіть причину вашої відмови!

Барон.

На сина я в гніві.

Герцог.

За що?

Барон.

За гріх тяжкий.

Герцог.

Який же був той гріх, скажіть ласкаво!

Барон.

Звільніть, мій князю!

Герцог.

Ну, се дуже дивно!

Чи вам за нього сором?

Барон.

Так! І сором...

Герцог.

Що-ж він зробив вам?

Барон.

Він... він захотів

Убити мене.

Герцог.

Убити! То я до суду
Його завдам, як крайнього злочинця.

Барон.

Я доказу не дам, хоч певно знаю,
Що смерть моя пожадана йому.
Те тільки знаю, що він пробував
Мене...

Герцог.

Що?

Барон.

Обікрасти. (*Альбер впадає в кімнату*).

Альбер.

Бароне, брешете!

Герцог (до Альбера).

Як ви посміли?

Барон.

А, ти тут! Ти, ти смів...
Мені... Ти смів вітцєви висловить
Такеє слово? Брешу! Й перед ким?
Перед самим князем! Мені! Мені!
Хиба я вже не рицар?

Альбер.

Ви брехун.

Барон.

І грім іще не вдарив? Боже правий!
Так підійми-ж отсе! (*Кидає рукавичку*).
І нехай меч
Розсудить нас! (*Син скванно підіймає її*).

Альбер.

Спасибі вам! Ось перший дар вітця!

Герцог.

Що бачив я? Що тут передо мною?
Старого батька визов син приняв!
В який же час надів на себе я
Ланцюх князівський! Замовчіть оба!
Ви, старий дурню, й ти там, тигресе
Недолітку, покиньте зваду! (*До Альбера*).
Дай
Мені отсе! (*Відбирає від нього рукавичку*).

Альбер (стиха).

А жаль.

Герцог.

А так і впив ся
У неї нігтями! Йди геть і не посмій
Являти ся до мене, поки сам
Я не позву тебе! (*Альбер відходить*).
А ви, нещасний старче,
Чи вам не стидно?

Барон.

Вибачте, мій князю!

Стоять не можу я... Мої коліна
Ослабли... душно! Душно!... Де ключі?
Ключі, ключі мої! (*Паде до долу*).

Герцог (приступає до нього).

О Боже, він умер!
Страшний сей вік, страшні серця в людей!

Переклад писано в днях 3—7 цвітня 1914.

Сей незвичайно ефектовний драматичний образок написав Пушкін на основі англійської трагікомедії Ченстона „The caveteous Knighth“, написав, розуміється, зовсім свobodно, не перекладаючи ані переробляючи, тільки випрацювавши творчим духом трагічний конфлікт між вітцем скупарем і сином із благородною душею, але притисненим бідністю та недостатком задля скупости вітця. Характеристику скупаря, яку в тім образку дав Пушкін, можна вважати чудом поетичної творчости, яка проникає людську пристрасть доведено до манії, до її найкрайніших границь. Аби не ходити далеко, досить буде порівняти сей твір Пушкіна з п'ятиактовою комедією Молієра L'avare (скупар), який з'умів підглядіти скупість із її слабих та смішних боків і замість відстрашаючого прикладу дав зовсім плоску та пусту експіацію — задоволене скупаря зворотом украденої йому скринки з грішми, якою він при кінці комедії тішить ся як дитина забавкою.

І. Ф.

4.

МОЗАРТ і САЛІЄРІ.

(1830).

МОЗАРТ І САЛІЄРІ.

СЦЕНА ПЕРША.

(Кімната).

Салієрі.

Всі кажуть: „Нема правди на землі“,
Але нема й там у горі. Для мене
Се ясно так, неначе проста гама.
Прийшов я в світ з любовю до мистецтва.
Дитиною, коли високо в нашім
Старім костьолі грали на органах,
Я слухав і заслухував ся, сльози
Невільні та солодкії текли.
Покинув вчасно я пусті забави;
Науки, що від музики далекі,
Мені обридли; вперто й гордовито
Відрік ся я від них і музиці одній
Віддав ся весь. Важкі там перші кроки,
Нудна дорога, та я переміг
Ті перші недогоди. Ремесло
Поставив я як підніжок мистецтва.
Ремеснником зробив ся, своїм пальцям
Надав послушну, хоч суху ще вправу,
Та влучність слухови. Вмертвив я звуки
І музику порізав наче трупа,
Альгеброю гармонію провірив,
І аж тоді пройшовши всю науку,

Віддав ся повабови творчих мрій,
Почав творить, але в тиші, таємно,
Не сміючи ще й думати про славу.
Бувало в своїй келії самотній
Просидівши два, три дні, сон і страву
Забувши й розкошуючи самим
Лиш захватом вітхнення та слізми,
Палив я твір свій і глядів байдужно,
Як помисли та звуки мною сплоджені
Палаючи щезали з легким димом.
Та що й сказати? Коли великий глюк
Явив ся та нові відкрив нам тайни —
Глибокі, чародійні тайни — я
Все те відкинув, що вперед я знав,
Що так любив, у що так свято вірив,
І сміло вирушив його слідами,
Без каяття, як той, що заблудивши
Від стрічного про простий шлях дізнав ся.
Зусильним змаганем, трудом постійним
Нарешті я в мистецтві безграничнім
Високий ступінь осягнув, і слава
Мені всміхнула ся. В серцях людей
Знайшов я відгуки для своїх творів.
Я був щасливий, любував ся мирно
Своєю працею і славою й успіхом,
Та працями й успіхом своїх друзів,
Моїх товаришів у дивному мистецтві.
Ні, зависти ніколи я не знав!
Ніколи! Ні коли божественний Піччині
Заполонить зумів слух Парижан,
Ані коли я перший раз почув
Плачливі звуки Іфігенії.
Хто скаже, щоб Сальєрі гордий був
Коли погорди гідним, завидющим,

Змиєю, що розтоптана людьми,
Пісок і порох і ризучи здихає?
Ніхто! Та ось тепер я сам скажу:
„Я завидник!“ Завидую глибоко,
До болю лютого завидую. О небо!
Де-ж правда та, коли святий твій дар,
Коли безсмертний геній не в заплату
За самозреченє, любов горячу,
За працю, за зусилля й молитви,
А окружає голову безумця,
Гуляки легкодушного? О Мозарт, Мозарт!
(*Входить Мозарт*).

Мозарт.

Ага, побачив! А я ось хотів
Тебе нежданим жартом угостити.

Салієрі.

Ти тут? Давно?

Мозарт.

Ось що прийшов. Я йшов
До тебе, ніс тобі щось показати,
Та переходячи по при гостинницю
Почув гру скрипки. Ні, друже мій,
Мабуть смішнішого нічого з роду
Ти не чував. Сліпий скрипаль в шиночку
„Voi che sapete“ виграє! Чудово!
Я не втерпів, приводжу скрипаля,
Щоб штукою його тебе вгостити.

(*До дверей*)

Війди! (*Входить сліпий дід зі скрипкою*)

Заграй нам дещо з Мозарта!
(*Скрипаль грає арію з „Дон Жуана“, Мозарт смієть ся*).

Салїєрі.

І ти сміять ся можеш?

Мозарт.

Ах, Сальєрі!

Чи й сам ти не смієш ся?

Салїєрі.

Ні, мені

Не смішно, як маляр би негодящий
Мазюкать став Мадонну Рафаеля;
Не смішно, як би паяц безсоромний
Пародією став паскудить Данта.

(До скрипаля)

Геть відси, дїду!

Мозарт.

Та чекай! Ось на тобі!

(Дає йому монету)

Пий за моє здоровлє! *(Старий відходить)*

Ти Сальєрі

Сьогодні щось нерад. Прийду до тебе
У инший час.

Салїєрі.

Що-ж ти приніс мені?

Мозарт.

Нїчого, так, дрібницю. Вчора нічу
Не брав ся сон мене, як часто
Бува зо мною, і до голови
Прийшли дві-три мельодійки, а нині
Я їх списав. Бажало ся мені
Твій суд почути, та тепер тобі,
Здаєть ся, не до мене.

Салієрі.

Мозарт, Мозарт!
Чи-ж то мені коли будь не до тебе?
Сідай, послухаю.

Мозарт (сідає до фортепяна).

Представ собі — кого би?
Ну, хоч мене, лише молодшим троха,
Закоханого — не зовсім, а троха —
З красунею, чи з другом — хоч з тобою!
Я втішний... і нараз гробовий привид:
Померкне сонце, або щось подібне.
Ну, слухай же! (*Грає*).

Салієрі.

І з тим ти йшов до мене,
І міг спинити ся біля шиночка
І слухать скрипаля сліпого? Боже!
Ти, Мозарте, негідний сам себе.

Мозарт.

Що-ж, гарно?

Салієрі.

Ой, яка-ж тут глибина!
Яка тут смілість і яка тут стрійність!
Ти Бог, і сам мабуть не знаєш того.
Та знаю я.

Мозарт (усміхається).

Чи справді? Може й так,
Та божество моє голодне троха.

Салієрі.

Послухай, пообідаємо разом
В гостинній Золотого Льва.

Мозарт.

Гаразд!

Я рад. Та тільки збігаю до дому
І скажу жінці, щоб не дожидала
З обідом. (*Відходить*).

Салієрі.

Жду на тебе, памятай же!
Не могота мені противити ся далі
Судьбі моїй! Я вибраний на те,
Аби спинить його, а то ми всі пропали,
Ми всі, жерці й служителі музики,
Не сам я та моя глухая слава.
Всю ніч я думав: „Ну, хто-ж він такий?
Якої висоти ще він досягне?
І чи підійме він тим штуку? Ні,
Вона упаде знов, як він і щезне.
Наступника по собі він не лишить.
Що-ж за хосен нам? Наче херувим
Він кілька райських нам пісень приніс,
Аби збентеживши безкрилеє бажане
В нас, дітях пороху, знов відлетіти.
Так відлітай же! Чим хутчій, тим ліпше!
Ось тут отрута, дар мої Ізори!
Сімнацять літ ношу її з собою.
І часто від тоді жите мені
Було болюче, мов нестерпна рана.
І часто з ворогом тим безтурботним
Сидів я за одним столом. Ніколи
Не піддававсь я підшептам покуси,
Хоч я й не трус і хоч глибоко чую
Свою зневагу й мало важу се жите.
Все отягавсь я, хоч жадоба смерти
Все мучила мене... По що вмирать?

Ану-ж — гадало ся — жите мені
Ще принесє неждані, щедрі дари?
Ану ж у мене ще заграє запал
І творча сила та святе вітхненє?
Ану-ж новий якийсь великий Гайдєн
Сотворить щось велике, й полюбуюсь я?
І як із гостем тим ненависним
Сидів я за одним столом, мені
Все думалось: Ану-ж тепер знайду
В нїм свого найлютішого врага!
Ану-ж із гороїжної своєї
Він висоти на мене кине громом
Кровавої зневаги, — і тоді
Не дармо зберігав я дар Ізори.
І вийшло так! Нарешті я знайшов
Свого ворога, і новий Гайдєн
Чудовим захватом мене спянив.
Тепер пора! Мій давній дар любови
Хай перейде у чашу мого друга!

СЦЕНА ДРУГА.

(Окрема кімната в гостинниці, в ній фортеп'ян. Мозарт і Салієрі за столом).

Салієрі.

Щось ти понурий нині.

Мозарт.

Я? Ні троха.

Салієрі.

Мабуть тобі щось, Мозарте, не в лад?
Обід чудовий і вино предобре,
А ти мовчиш хмарний.

Мозарт.

Признаю ся,
Мій Requiem мене трівожить.

Салїєрі.

А,
Ти пишеш Requiem? Від давна?

Мозарт.

Давненько, тижні три. Та дивне диво...
Я не сказав тобі ще?

Салїєрі.

Ні.

Мозарт.

Послухай!

Три тижні тому пізно я до дому
Прийшов; мені сказали, що до мене
Хтось приходив — чого, не відомо.
Який хосен, чи Мозарт буде жить,
І що йому до мене? Другий день
Той сам зайшов до мене й не застав
Знов. Аж на третій день, коли з малим
Синком я забавляв ся на долівці,
Мене покликано. Я вийшов. Чоловік
Увесь у чорнім чемно поклонив ся,
Замовив Requiem у мене й геть пішов.
І зараз я до писаня засїв,
Та від тоді мій чорний чоловік
Не приходив до мене. А я й рад.
Мені було би жаль розстати ся
З тим моїм твором, а мій Requiem
Готов уже зовсім. А я тим часом —

Салїері.

Що ?

Мозарт.

Та ніяково мені признать ся...

Салїері.

До чого ?

Мозарт.

Бачиш, чорний чоловік
І день і ніч мені спокою не дає,
За мною скрізь він гонить ся як тїнь.
Ось і тепер мені здаєть ся, що
Сидить він з нами самотретїй.

Салїері.

Годї!

Який дитячий страх! Розвій пусу
Сю думку! Бомарше мовляв мені:
„Послухай, брате Салїері, скоро
На тебе напосядуть чорні думи,
Ти відкоркуй шампанського плящину,
Або читай „Фігарове весїлле“!

Мозарт.

Так, Бомарше був добрий твій приятель,
І написав для нього ти „Тарару“,
Прегарну штуку. Там один мотив —
Я все його тверджу в щасливу хвилю.
Ля, ля, ля, ля! А правда, Салїері,
Що Бомарше когось-то отроїв?

Салїері.

Не думаю. Для ремесла такого
Він був занадто сміховалець.

Мозарт.

Але-ж

Він геній був так само, як я й ти,
А геній, як і злочин, се дві річі
Несовмістимі. Правда?

Салієрі.

Так міркуєш?

(Кидає отруту в Мозартову чашу).

Ну, пий же!

Мозарт.

За твоє здоров'я, щирий
Мій друже, за братерський наш союз,
Що лучить Мозарта та Салієрі,
Обох синів гармонії! *(Випиває).*

Салієрі.

Стривай!

Стривай, стривай! Ти випив? І без мене?

Мозарт (кидає сервету на стіл).

Досить! Я ситий. *(Іде до фортепяна)*

Ну тепер послух ай

Мій Requiem! *(Грає).* Ти плачеш?

Салієрі.

Сльози ті

Я вперше ллю. Боляче і приємно,
Немов тяжку повинність я сповнив,
Немов лікарський ніж мені відрізав
Болючий сустав. Мозарте, мій друже!
Ті сльози — не вважай на них! Грай, грай
Спіши ще звуками твоїми золотими
Мою сповняти душу!

Мозарт.

Як би всі
Гармонії так відчували силу!
Та ні, тоді-б і світ не міг стояти,
Ніхто-б не захотів займати ся
Потребами буденного життя, —
Всі віддалились би вільному мистецтву.
Нас мало вибраних, щасливців нетрудащих,
Що користю ганебною гордують,
Єдиної краси жерців. Не правда?
Та я сьогодні троха нездоров,
І якось тяжко робить ся мені.
Піду, засну. Прощай же! (*Відходить*).

Салієрі.

Прощавай!
Заснеш, але на довго, Мозарте! Та чи
Сказав по правді він, і я — не геній?
Геній і злочин — річи несумісні?
Неправда! А Михайло Буонаротті?
Чи може й се лиш вигадка тупої,
Безмисної юрби, і творець Ватікана
Не був убійцею?

Переклад писано в днях 18—19 січня 1914.

Драматичний образок Пушкіна „Мозарт і Салієрі“ має дуже мало спільного з властивою біографією великого німецького музика. Йоган Хрізостом Вольфганг Амадей Мозарт уродив ся дня 27. січня 1756 у Зальцбурзі, а вмер д. 5. грудня

1791 в Відні проживши 36 літ. Він був незвичайний для всіх часів музикальний талант і написав протягом свого короткого життя 626 музикальних творів, у тім числі 68 духовних, 23 опери та театральні твори, 22 сонати для клявесіну, 45 сонат для скрипки й клявесіну, 32 квартети для струнних інструментів, 49 сімфоній і 55 концертів. Найважливіші його опери „Ідомей“, „Мітрідат“, „Сулля“, „Весілле Фігара“ та „Дон Жуан“ уважалися при кінці XVIII в. найкрасшими творами театральної музики. Із його особистого життя варто завважити хіба те, що він якийсь час був органістом у Зальцбурзі, а більшу часть життя провів у Відні при цісарськім дворі Йосифа II. як надворний капельмайстер. Він був жонатий і вмер природною смертю в досить скромних маєткових обставинах. Його остатнім визначним твором було справді „Requiem“. Пушкін у своїм прекраснім драматичнім образку представив Мозарта перед самою смертю значно молодшим, зовсім здоровим, веселим і безтурботним, коли натомість дійсне життя Мозарта, особливо в остатніх роках, було досить невеселе задля матеріяльних клопотів, які змусили його навіть на якийсь час покинути Відень. Його отроєне через завидючого Італійця музика Салієрі вдумав сам Пушкін. Сей Італієць, Антоніо Салієрі, роджений у р. 1780, жив справді в Відні, написав декілька опер і вмер у р. 1825. Він удержував у Відні школу музики, з якої вийшли такі майстри німецької музики, як Бетговен, Франц Шуберт і Ліст.

Написано д. 25. цвітня 1914.

5.

КАМЯНИЙ ГІСТЬ.

(1830).

КАМ'ЯНИЙ ГІСТЬ.

СЦЕНА ПЕРША.

Ніч. Кладовище ≈ облизу Мадріта.

Дон Жуан і Лепорелльо.

Дон Жуан.

Діждемо ночі тут. У-га, нарешті
Дійшли до брам Мадріта! Швидко
Я полечу по вулицях знайомих,
Плащем закривши вуса, а на брови
Натисши капелюх. Як думаєш,
Пізнає хто мене?

Лепорелльо.

Ніхто. Та-ж Дон Жуана
Пізнати важко, бо таких як він
Скрізь безліч.

Дон Жуан.

Чи жартуєш? Ну, та хто
Мене пізнає?

Лепорелльо.

Перший сторож чи гітана,
Музика п'яний або-ж і свій брат,
Безсоромний кавалер у плащі,
Зі шпadoю при боці й замаскований.

Дон Жуан.

Як ті пізнають — не біда. Як би лиш

Мені не пострічав ся сам король!
А з інших нікого в Мадріті не бою ся.

Лепорелльо.

Ану-ж доложать завтра королеви,
Що Дон Жуан з заслання самовільно
В Мадріт явив ся, — що тоді, скажіть,
Він зробить з вами?

Дон Жуан.

Що? Пішле назад,
Бо певно голову мені не відітнуть.
Адже я не державний переступник!
Мене він віддалив лише з любови,
Аби мене не дуже турбувала
Родина вбитого.

Лепорелльо.

Ну, то ж то й єсть!
Сиділи-б ви собі спокійно там!

Дон Жуан.

Слуга покірний! Я ледви-ледви
Не вмер там із нудьги! Які там люди!
Яка земля! А небо — чорний дим!
А вже жіноцтво! — Ні, не промінюю —
Ось бачиш ти, мій милий Лепорелльо —
У Андалюзії остатньої селянки
За перших тамошніх красунь, їй Богу!
Вони мені подобали ся зразу
Очима синіми та білим тілом
Та скромністю, найпаче-ж новиною.
Та слава Богу, швидко я дізнав ся,
Побачивши, що з ними й знать ся гріх.

Життя нема в них, воскові ляльки!
А наші!.. Ну, послухай, місце се
Знайоме нам. Чи пізнаєш його?

Лепорелльо.

Як не пізнати? Антонів монастир
У мене в тямці. їздили сюди ми,
А коні я держав у тій діброві.
Проклятий обов'язок, признаю ся.
Ви приємнійше час там проводили,
Ніж я, се певно.

Дон Жуан (у задумі).

Бідниця Інеза!

Її нема вже! Як же я любив
Її!

Лепорелльо.

Інезу чорнооку? Тямлю!
Три місяці ви волочили ся
За нею, та на силу допоміг вам
Лукавий.

Дон Жуан.

В липні!.. нічю... Як же любі
Були її мелянхолійні очи,
Її бліді уста! Се диво, диво!
Здаєть ся, ти не знаходив у ній
Ніякої краси. Тай справді мало
Було краси правдивої у неї.
Лиш очи, одні очи та той погляд...
Такого погляду я не стрічав ніколи.
А голос був у неї тихий та слабкий,
Мов у недужої. Та муж у неї
Ледащо був, суворий, — я за пізно
Пізнав се. Бідненька Інеза.

Лепорелльо.

Що-ж?
Слідом за нею інші в вас були.

Дон Жуан.

Се правда.

Лепорелльо.

А проживете, то знов
Ще інші будуть.

Дон Жуан.

І се правда.

Лепорелльо.

Ну,
Котру-ж тепер шукать мете в Мадріті?

Дон Жуан.

О, Лявру! Просто побіжу до неї.

Лепорелльо.

Гаразд.

Дон Жуан.

До неї я простісько в двері!
А як хто будь у неї вже в гостині,
То зараз прошу вискочить вікном.

Лепорелльо.

Та певно! Ну, веселі стали ми.
Ні раз покійники нас не лякають.
Хто йде до нас? (*Входить монах*).

Монах.

Вона приїде зараз
Сюди. Хто тут? Чи слуги Донни Анни?

Лепорелльо.

Ні, ми сами собі свої пани.
Ми тут гуляєм.

Дон Жуан.

А кого ждете?

Монах.

Приїхать має зараз Донна Анна
На мужову могилу.

Дон Жуан.

Донна Анна
Де Сольва? Що? Дружина командора,
Що вбив... не тямлю хто.

Монах.

Отой розпусник,
Безсовісний, безбожний Дон Жуан.

Лепорелльо.

Ага! Ось як! Про Дон Жуана слава
Дійшла і в сумирний сей монастир,
Черці йому співають похвалу.

Монах.

Він може ваш знайомий?

Лепорелльо.

Де він тепер?

Ні! Куди там!

Монах.

Нема його вже тут.
Далеко на заслання він.

Лепорелльо.

І слава Богу!
Чим даліше він, тим ліпше. Всіх би їх
Розпусників в один мішок і в море!

Дон Жуан.

Що ти верзеш?

Лепорелльо.

Мовчіть! Я так навмисно.

Дон Жуан.

То тут похоронили командора?

Монах.

Тут. Пам'ятник йому здвигнула жінка,
Й приїздить кождий день сюди молити ся
За упокій його душі та плакати.

Дон Жуан.

Ось дивна ще вдова! Не дармо то
Був задрісний покійник, Донну Анну
Держав у заперті так, що ніхто з нас
І бачити її не міг. А гарна з себе?

Монах.

Ми, старці божі, любити ся
Жіночою красою не повинні;
Та гріх брехати, і навіть боговгодник
Признає красу її чудову мусить.

Дон Жуан.

Хотів би я поговорити з нею.

Монах.

О, Донна Анна ні за що не хоче
З мущиною балакать.

Дон Жуан.

Навіть з вами?

Монах.

Зо мною инше діло. Я чернець.
Та ось вона! (*Входить Донна Анна*).

Донна Анна.

Мій отче, відчиніть!

Монах.

Як стій, сінборо! Я вас дожидав,
(*Донна Анна йде за монахом*).

Лепорелльо.

А що? Яка?

Дон Жуан.

Її зовсім не видно
Під тим удовиним серпанком чорним;
Ледви завважив я п'яту вузьеньку.

Лепорелльо.

Досить і того вам. У вас уява
В тій хвили все останнє дорисує;
У вас вона зручнійна, ніж маляр.
Вам все одно, від чого би почать,
Від брів чи від ноги.

Дон Жуан.

Послухай, Лепорелльо!
Я з нею познайомлюсь.

Лепорелльо (сам до себе).

Ось іще!

Ще того не ставало. Мужа вбив,
І рад глядіти на вдовині сльози.
Безсовісний!

Дон Жуан.

Та ось уже і смеркло!

Поки над нами місяць не зійшов
І в світлий сумерк пільми не змінив,
Підем в Мадріт.

Лепорелльо (сам до себе).

Еспанський гранд як злодій

Жде ночі й місяця боїть ся. Боже!
Ось ще жите прокляте! Та чи довго-ж
Мені з ним шлять ся? Пробі, сил вже не стає!

ДРУГА СЦЕНА.

Кімната. Вечеря в Ляври.

Перший гість.

Клену ся тобі, Лявро, ще ніколи
Не грала ти так гарно та чудово!
Як добре в свою ролю ти ввійшла!

Другий.

З якою силою її ти розвинула!

Третій.

Є якою штукаю!

Лявра.

Так, було вдачне

Сьогодні в мене кожде слово й рух,
Свобідно я вітхненню віддала ся.
Слова лились, немов їх родила
Не память боязлива, але серце.

Перший.

Так. Ще й тепер твої блискочуть очи,
Лице палає, і від сцени захват
Ще не пройшов. О Лявро, не давай,
Щоб він простиг безплотно! Заспівай
Що будь!

Лявра.

Ану подай мені гітару! (*Співає*).

Всі гості.

О, браво, браво! Гарно! Пречудово!

Перший.

Спасибі, чарівнице! Ти серця
Чаруєш нам. З солодощів житя
Хиба любові музика уступає;
Але й любов — мельодія. Ось глянь,
Дон Карльос, гість понурий твій, увесь
Зворушений!

Другий.

Ті звуки — ах! І скільки в них
Чії слова там, Лявро? [душі!

Лявра.

Дон Жуана.

Дон Карльос.

Що? Дон Жуана?

Лявра.

Він колись зложив їх,
Мій вірний друг, любимець пустотливий.

Дон Карльос.

Твій Дон Жуан — безбожник і поганець!
А ти дурна!

Лявра.

Чи ти з ума зійшов?
Та я як стій велю тебе зарізати
Свому слугі, хоч ти еспанський гранд.

Дон Карльос (устає).

Ну, клич його!

Перший.

Ей, Лявро, перестань!
Дон Карльосе, не сердь ся! Вона так...

Лявра.

Що? Дон Жуан у поединку чесно
Вбив його брата. Жаль, що не його.

Дон Карльос (зірдно).

Я дурень, що розсердив ся.

Лявра.

Ага,
Сам признаєш, що дурень! Помирім ся!

Дон Карльос.

Я винуватий, Лявро! Вибачай!
Та знаєш, те ім'я байдужно я
Не можу чути.

Лявра.

А чи винна я,
Що що хвилини на язик мені
Приходить те ім'я?

Гість.

Ну, ну, на знак,
Що ти зовсім вже не сердита, Лявро,
Ще дещо заспівай!

Лявра.

Так, на прощанє!
Пора, вже ніч. Та що-ж вам заспівати?
Ось слухайте! (*Співає*).

Всі.

Чарівно! Пречудово!

Лявра.

Добраніч вам, панове!

Гості.

На добраніч!

(*Виходять. Лявра зупиняє Дон Карльоса*).

Лявра.

Ти біснுவатий, зіставай ся в мене!
Подобавсь ти мені. Ти Дон Жуана
Мені згадав і вилаяв мене
Й заскреготав стиснутими зубами.

Дон Карльос.

Щасливий він! І ти його любила?

(*Лявра потакує головою*).

І дуже?

Лявра.

Дуже.

Дон Карльос.

Любиш і тепер?

Лявра.

В отсю хвилину? Ні, вже не люблю.
Любить не можна двох нараз. Тепер
Люблю тебе.

Дон Карльос.

Скажи лиш, Лявро, скільки
У тебе літ?

Лявра.

Минуло вісімнацять.

Дон Карльос.

Ти молода і будеш молода
Ще пять-шість літ. Довкола тебе будуть
Ще пять шість літ горнуть ся кавалери,
Тебе любить, пестить та обдаровувать
І серенадами нічними потішать,
І задля тебе оден одного вбивать
В ночі на роздорожах. Та коли
Мине твій час, твої западуть очи,
Повіки зморщать ся та почорніють
І в твоїх косах блисне сивий волос,
І будуть всі тебе старою звати, —
Тоді — що скажеш ти?

Лявра.

Тоді... По що
Про теє думать? Що се за розмова?

І чи у тебе все такі думки?
Ось — відпри балькон! Як тихо в небі!
Недвижний, теплий воздух... Пахне ніч
Цитринами та лавром... Ярко місяць
Блищить на синяві густій і темній,
І сторожі кричать протяжно та виразно.
А ген на північ, може де в Парижі
Далеко небо хмарами покрите,
Холодний дощ іде і вітер дме.
А нам байдуже! Слухай, Карльосе!
Я хочу, щоб ти зараз усміхнув ся.
Ну, що-ж?

Дон Карльос.

Ах, милий демоне!
(*Стук до дверей*).

Дон Жуан.

Гей, Лявро!

Лявра.

Хто там? Чий голос чую?

Дон Жуан.

Відчини!

Лявра.

Ах! Боже!

(*Відчиняє двері, входить Дон Жуан*).

Дон Жуан.

Чи здорова?

Лявра.

Дон Жуан!

(*Кидаєть ся йому на шю*).

Дон Карльос.

Як? Дон Жуан!

Дон Жуан.

Моя кохана Лявро,
Се хто у тебе тут?

Дон Карльос.

Се я, Дон Карльос!

Дон Жуан.

Ось несподівана зустріча! Завтра я
Готов служити вам.

Дон Карльос.

Ні, пане, зараз
Тепер!

Лявра.

Дон Карльос, дайте спокій! Адже
Ви не на вулиці, а в мене дома.
Будь ласка вийти геть!

Дон Карльос (до Дон Жуана).

Я жду. Ну, що?
Та-ж ти при шпаді.

Дон Жуан.

А, коли тобі
Так не терпить ся, прошу! (*Бють ся шпадами*).

Лявра.

Ай, ай, ай, Жуане!
(*Кидаєть ся на постіль. Дон Карльос паде*).
Що там? Убитий? Гарно! В моїм домі.

І що-ж мені тепер робить, чортяко?
Куди подію я його?

Дон Жуан.

А може
Він ще живий? (*Оглядає тіло*).

Лявра.

Ага, живий! Гляди,
Проклятий! В саме серце пхнув його.
Не бій ся, не схибив. І кров уже
Не йде з трикутної малої ранки,
І вже не дише він — ось як?

Дон Жуан.

Що-ж зробиш?
Сам того, він хотів.

Лявра.

Яй, Дон Жуане!
Йй Богу, аж досадно. Самі збитки.
І все — не винен. Відки ти явив ся?
Давно ти тут?

Дон Жуан.

Я тільки що приїхав,
І то таємно — ще я не власкавлений.

Лявра.

І зараз нагадав про свою Лявру?
Се гарно, гарно, але годі того...
Не вірю я. Ти йшов сюди випадком
І дім побачив...

Дон Жуан.

Ні, кохана Лявро!

Спитай у Лєпорелля! Я спинив ся
За містом у проклятій венті¹⁾, я прибув,
Щоб Лявру відшукать в Мадріті. (*Цїлує її*).

Лявра.

Любий мій!
Стій! При мертвім!... Що нам робити з ним?

Дон Жуан.

Лиши його! Перед свитанєм в ранці
Я винесу його під опанчею
І кину десь на роздорожі.

Лявра.

Тільки
Гляди, щоб не побачили тебе!
Як гарно ти зробив, що появив ся
О кілька хвиль пізнійше. В мене тут
Вечеряли приятелі твої.
Лише що вийшли. Як би ти застав їх —

Дон Жуан (показує на трупа).
А сего здавна ти любила, Лявро?

Лявра.

Кого? Маячиш!

Дон Жуан.

Нї! Ану, скажи лиш,
Скільки разів ти зрадила мене,
Поки мене тут не було?

---

¹⁾ Заїздний дім.

Лявра.

А ти

Мене, пустуне?

Дон Жуан.

Ну, скажи! Та ні!

Про се ще поговоримо пізнійше.

СЦЕНА ТРЕТЯ.

Памятник командора.

Дон Жуан.

Все йде до ліпшого. Нечайно вбивши
Дон Карльоса, пустинником сумирним
Я тут сховав ся, й бачу кожний день
Мою вдову чарівную. Здасть ся,
Що вже завважила й вона мене.
Ми доси мов не бачили одно-одне,
Та нині з нею вдам ся я в розмову.
Вже час! А як почну? „Позвольте!“ Або ні!
„Сіньора“ — Ет, що в голову прийде,
Те й говорити-му без приготови,
Любовну пісню заімпровізую.
Час уже їй приїхати. Без неї,
Гадаю, нудить ся отсей командор.
Яким же велитнем стоїть він тут!
Які плечища! Справжній Геркулес!
А сам покійник був малий та щуплий.
Тут ставши на вшпинки, не міг би я
Рукою досягнуть йому до носа.
Коли зійшлись ми за Ескуріялем,
Наскочив він мені на шпаду й згинув,
Мов хрущ на шпильці. А був за житя

Гордий і смілий і суворий духом.
А, ось вона! (*Входить Донна Анна*).

Донна Анна.

Він знов тут! Отче мій,
Я перервала вам задуму вашу.
Простіть!

Дон Жуан.

Повинен я у вас, сіноро,
Просити прощі. Може не даю
Свобідно вам свій жаль тут виливати.

Донна Анна.

Нї, отче мій! Мій жаль у мні самій,
А молитви мої при вас до неба
Летять спокійно. Прошу й вас свою
Молитву до моєї прилучити.

Дон Жуан.

Мені — молитесь ся з вами, Донно Анно?
Не гідний я такої почеси,
І не посмію скверними устами
Святу молитву вашу повторяти.
Я тільки здалека, з побожністю
Гляджу на вас, як нахилившись тихо
Ви чорні кучері на білий мармур
Розсиплете, й здається, що таємно
На сю гробницю ангел прилетів,
Тоді в трівожнім серці не знаходжу
Я молитов. Дивлюсь лише безмовно
Та думаю: щасливий мармур той
Холодний віддихом її небесним
Огрітий, скроплений любви її слезами.

Донна Анна.

Які се дивні речі!

Дон Жуан.

О сіньоро!

Донна Анна.

Ви забуваєте —

Дон Жуан.

Тут? Що я негідний
Чернець? Що грішний голос мій ось тут
Так голосно лунати не повинен?

Донна Анна.

Мені здало ся... Я не зрозуміла...

Дон Жуан.

Ах бачу, все ви, все ви зрозуміли.

Донна Анна.

Що зрозуміла?

Дон Жуан.

Так! Я не чернець!
У ваших ніг прощення я благаю.

(Клякає перед нею).

Донна Анна.

О Боже! Встаньте! Встаньте! А хтож ви?

Дон Жуан.

Нещасний, жертва безнадійної
Любви!

Донна Анна.

О Боже! Й тут, при гробі тім!
Ідіть геть!

Дон Жуан.

Лиш хвилю, Донно Анно!
Одну хвилину!

Донна Анна.

А як хто прийде?

Дон Жуан.

Решітка замкнена. Одну хвилину!

Донна Анна.

Ну, що-ж, чого вам треба?

Дон Жуан.

Смерти!

О, хай умру край ваших ніг я зараз!
Хай бідний порох мій тут поховають
Не біля пороху так милого для вас,
Не тут — не близько — але де будь далі,
Там у дверей, у самого порога,
Щоб мого каменя могли ви доторкнуть ся
Ногою легкою або одежею,
Коли сюди на пишну сю гробницю
Прийдете кучері склонять і плакати.

Донна Анна.

Ви не при розумі.

Дон Жуан.

Хиба кінця бажать,
О Донно Анно, се безумства знак?

Як би я був безумний, я-б бажав
Живим лишить ся, мав би я надію
Любовю ніжною зворушить ваше серце.
Як би я був безумний, я всі ночі
Проводив би край вашого балькона
І серенадами я-б прогоняв ваш сон.
Я не ховав би ся, а навпаки
Старав ся-б скрізь вам кидатись у очи.
Як би я був безумний, я не став би
Терпіти мовчки.

Донна Анна.

То для того ви
І мовчите?

Дон Жуан.

Припадок, Донно Анно,
Припадок звів мене, а то-б ніколи
Про сумовиту мою тайну ви
Й не чули.

Донна Анна.

Й любите мене давно?

Дон Жуан.

Давно чи не давно, я й сам не знаю.
Та від тоді лиш я пізнав ціну
Минущого життя, лиш від тоді
Я зрозумів, що значить слово щастє.

Донна Анна.

Йдїть геть! Ви небезпечний чоловік.

Дон Жуан.

Чим небезпечний?

Донна Анна.

Лячно слухать вас.

Дон Жуан.

Я замовчу. Лиш не гоніте геть
Того, кому ваш вид — одна відрада.
Я не лелію смілої надії,
Не домагаю ся нічого, тільки вас
Рад бачити, коли вже на жите
Засуджений.

Донна Анна.

Ідіть! Не місце тут
На річ таку та на таке безумство!
Прийдіть до мене завтра. Як мені
Присягнете мене так шанувати,
Я вас прийму — та пізно вечером.
Нікого не приймаю від тоді,
Як овдовіла.

Дон Жуан.

Ангел! Донно Анно!
Потіш вас Бог, як ви самі сьогодні
Потішили нещасного в терпіню.

Донна Анна.

Ну, йдіть же геть!

Дон Жуан.

Іще одну хвилину!

Донна Анна.

Ні! А то я піду. А то й молитва
Мені на ум не йде. Розсіяли
Мене ви світовим тим розговором;

Від нього вже давно моє відвикло вухо.
А завтра вас прийму.

Дон Жуан.

Іще не смію вірить,
Не смію щастю своєму віддати ся.
Ах! завтра вас побачу! І не тут,
І не украдкою!

Донна Анна.

Так! Нехай і завтра!
А як же вас зовуть?

Дон Жуан.

Дієго де Кальвідо,

Донна Анна.

Прощайте, Дон Дієго! (*Відходить*).

Дон Жуан.

Лєпорелльо!

Лєпорелльо (входить).

Чого вам треба?

Дон Жуан.

Любий Лєпорелльо!
О, я щасливий! „Завтра, пізно в вечір!“
Мій Лєпорелльо, завтра!... Приготуй —
О, я щасливий, як дитя!

Лєпорелльо.

То з нею
Ви говорили? Може вам вона

Сказала деяке ласкаве слово,
Чи тільки ви її благословили?

Дон Жуан.

Ні, Лепорелльо, ні! Вона мені
Ось назначила сходини.

Лепорелльо.

Не вже?

О вдови, всі ви знать такі!

Дон Жуан.

А я

Щасливий! Я готов співати, світ весь
Обняти рад!

Лепорелльо.

А командор що скаже?

Дон Жуан.

Чи думаєш, він буде ревнувати?
На певно ні. Він чоловік розумний
І певно заспокоїв ся по смерти,

Лепорелльо.

Ні, гляньте тільки на його статую!

Дон Жуан.

Що-ж?

Лепорелльо.

Бачить ся, він дивить ся на вас
І сердить ся.

Дон Жуан.

Піди лиш, Лепорелльо,
Проси його до мене загостити!

Ні, не до мене, а до Донни Анни
На завтра.

Лепорелльо.

В гості статую? Чого?

Дон Жуан.

Та не того, щоб з нею говорити. .
Проси статую завтра в Донни Анни
Дім прийти пізно вечером і стати
При дверех на сторожі.

Лепорелльо.

Хочеть ся

Вам жартувать, і з ким!

Дон Жуан.

Іди-ж!

Лепорелльо.

Але-ж —

Дон Жуан.

Іди! (*Лепорелльо підходить до статуї*).

Лепорелльо.

Преславна статує чудова!
Мій пан . . . пан Дон Жуан покірно просить
У гості вас . . . їй Богу! Ні, не можу.
Щось страшно.

Дон Жуан.

Трус ти! Ось що я тобі —

Лепорелльо.

Позвольте! (*До статуї*). Пан мій Дон Жуан
[вас просить
На завтра в гості пізно вечером

Прийти до жінки вашої та стати
При дверех.

(Статуя киває головою на знак згоди).

Ай!

Дон Жуан.

Там що?

Лепорелльо.

Ай, ай! Умру!

Дон Жуан.

Що стало ся з тобою?

Лепорелльо (киває головою).

Статуя — так!

Дон Жуан.

Ти кланяєш ся?

Лепорелльо.

Ні, не я, — вона.

Дон Жуан.

Ну, що ти глупости плетеш?

Лепорелльо.

Підіть самі!

Дон Жуан.

Чекай-же, ти ледащо! Ось я сам — *(до статуї)*.
Командоре, прошу тебе прийти
До твоєї вдови, де буду завтра я,
І стать при дверех, наче вартовий.
Що, будеш? *(Статуя киває головою)*.

Боже!

Лепорелльо.

Що? Не мовив я?

Дон Жуан.

Ходім!

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА.

Кімната Донни Анни. Дон Жуан і Донна Анна.

Донна Анна.

Я прийняла вас, Дон Дієго, тільки
Бою ся, що моя сумна розмова
Занудить вас. Я бідная вдова
Все памятаю свою втрату, сльози
З усміхами мішаю, наче цвітень.
Що-ж, мовчите?

Дон Жуан.

Любуюсь мовчки я
Глибоко думкою — будь сам на сам
З прекрасною вдовою тут, не там,
Не при гробниці так щасливого
Покійника. І бачу вас уже
Не на колінах перед мармуровим
Тим мужем.

Донна Анна.

Дон Дієго, ви мабуть
Ревниві. Муж мій іще в гробі вас,
Здасть ся, мучить.

Дон Жуан.

Ревнувати я
Не маю права. Адже ви самі
За мужа вибрали його.

Донна Анна.

Ні, моя мати
Мені веліла Дон Альварови
Віддати руку. Вбогі ми були,
А Дон Альвар багатий.

Дон Жуан.

О щасливий!
Свої багатства він приніс до ніг
Богині! Ось за що він доступив
Роскоші в раю! Як би я вперед
Був вас пізнав, з яким же захватом
Віддав би був достоїнство своє,
Свої багатства, все віддав би за
Один ласкавий погляд ваш. Я був би
Невільником святої волі вашої,
Відгадував би ваші всі бажання,
Щоб наперед сповняти їх, аби все ваше
Житє було безпереривним чаром.
На жаль, судьба не те мені судила!

Донна Анна.

Дієго, перестаньте! Я грішу
Вас слухаючи. Заборонена
Мені любов. Я мушу бути вірна
Покійному. Як би ви знали, як
Любив мене покійний Дон Альвар!
О, він би певно не прийняв до себе
Закоханої дами, як би повдовів.
Він був би вірний першому подружю.

Дон Жуан.

Не мучте серця мого, Донно Анно,
Згадками про покійника! Досить вам

Карать мене, хоч я на кару може
І заслужив.

Донна Анна.

А чим? Адже-ж вузлами
Святими ви не звязані ні з ким.
Мене-ж кохаючи передомною
І перед небом ви оправдані.

Дон Жуан.

І перед вами? Боже!

Донна Анна.

А хиба-ж
Передо мною винні ви чим будь?

Дон Жуан.

Ні, ні, ніколи!...

Донна Анна.

Що таке, Дієго?
Ви винні щось мені? Ну що, скажіть!

Дон Жуан.

Ні, ні за що!

Донна Анна.

Дієго, та се-ж диво.
Я вас прошу, благаю.

Дон Жуан.

Ні, ні за що!

Донна Анна.

А, так то ви послушні моїй волі?
А що отсе мені ви говорили,

Що моїм би хотіли бути слугою?
Розсерджу ся, Дієго! Відповідajte,
Чим проти мене провинились ви?

Дон Жуан.

Не смію, бо зненавидите ви мене.

Донна Анна.

Ні, ні! Я вам заздальгідь прощаю.
Та хочу знать.

Дон Жуан.

І не бажайте знать
Страшну мою, убійчу тайну!

Донна Анна.

Страшно!

Ви мучите мене. Я страх цікава,
Що там таке? І як могли мене
Ви скривдити? Я вас зовсім не знала.
У мене ворогів не має й не було,
Хиба один той, що вбив мого мужа,

Дон Жуан (сам до себе).

Отсе до розвязки доходить діло. (*До неї*).
Скажіть мені: нещасний Дон Жуан
Знайомий вам?

Донна Анна.

Ні, з роду я його
Не бачила.

Дон Жуан.

Душею ви його
Ненавидите?

Донна Анна.

З обов'язку честі.

Та ви сикуєте ся відтягти
Мене від мого питаня, Дон Дієго.
Жадаю —

Дон Жуан.

Що, як би ви Дон Жуана
Зустріли?

Донна Анна.

О злочинцю тому я
Кинжал би вбила в серце.

Дон Жуан.

Донно Анно,
Де ваш кинжал? Ось грудь моя!

Донна Анна.

Дієго!

Що ви?

Дон Жуан.

Я не Дієго, я Жуан!

Донна Анна.

О Боже! Ні, не може бути се!

Дон Жуан.

Я Дон Жуан.

Донна Анна.

Не вірю.

Дон Жуан.

Мужа твого
Я вбив. Не жаль мені його і каеня
Немає в мене.

Донна Анна.

Що я чую? Ні,
Не може бути се.

Дон Жуан.

Я Дон Жуан,
І я люблю тебе.

Донна Анна (паде).

Де я? Де я?
Мені недобре!

Дон Жуан.

Небо! Що се з вами?
Що се з тобою, Донно Анно? Встань,
Отям ся! Твій Дієго, твій слуга
У твоїх ніг.

Донна Анна.

О, геть від мене! (*Слабо*). Ти
Мій ворог, ти забрав у мене все,
Чим я жила.

Дон Жуан.

О любочко моя!
Я всім готов ту страту відкупити.
У ніг твоїх жду тільки наказу:
Вели — умру, вели — і буду жити
Лише для тебе.

Донна Анна.

Так ти Дон Жуан?

Дон Жуан.

А правда, вам представили його
Як злодія, поганця? Донно Анно,

Помовка може й не зовсім неправа.
На совісти моїй утомленій
Богато зла тяжить. Та від коли
Я вас побачив, весь перемінив ся.
Здасть ся, навіть весь переродив ся.
Вас полюбивши люблю чесноту
І перший раз покірно перед нею
Тремтячії коліна приклоняю.

Донна Анна.

О, Дон Жуан проречистий, се знаю!
Чувала я, він хитрий чоловік.
Говорять: він безбожник і розпусник,
Правдивий демон. Скільки бідних жінок
З ума звели ви.

Дон Жуан.

Ні одної доси

Я не любив.

Донна Анна.

Гадаєте, повірю,
Щоб Дон Жуан у перве закохав ся,
Щоб не шукав у мні нової жертви?

Дон Жуан.

Як би я вас задумував дурити,
То чи признав ся-б. чи сказав би те
Імя, якого й чути вам не можна?
Де-ж видно замисл тут або підступність?

Донна Анна.

Та хто вас знає? І як ви могли
Прийти сюди? Адже-ж ось тут пізнати

Вас можуть, і тоді чекає вас
Смерть неминуча.

Дон Жуан.

Що для мене смерть!
За хвилю насолоди я без жалю
Жите віддати готов.

Донна Анна.

Та як же відси
Ви вийдете, необережний?

Дон Жуан (цілує її руки).

Як ви

Турбуєте ся про жите того
Страшного Дон Жуана! Се значить,
Нема ненависти в душі твоїй
Небесній, Донно Анно!

Донна Анна.

Ах,

Як би могла я вас ненавидіть!
Та годі вже! Час нам розстати ся,

Дон Жуан.

Коли-ж побачимо ся знов?

Донна Анна.

Не знаю.

Колись...

Дон Жуан.

А завтра?

Донна Анна.

Деж-би?

Дон Жуан.
Саме туг.

Донна Анна.

О Дон Жуане, як же серцем я
Слаба!

Дон Жуан.

Та на задаток, на прощанє
Один сумирний поцілуй! (*Цїлує її*).

Донна Анна.
Геть, геть!

Дон Жуан.

Іще один, холодний, сумирний...

Донна Анна.

Який ти впертий! Ну, на, ось тобі!
(*Цїлує його. Стук за дверми*).
Що там за стук? Сховай ся, Дон Жуане!

Дон Жуан.

Так прощавай і до побаченя,
Моя голубко! (*Відходить і вбігає знов*).
А!

Донна Анна.

Що там з тобою?
(*Входить статуя командора. Донна Анна паде*).

Статуя.

Ось я прийшов на поклик твоїй.

Дон Жуан.

О Боже!

Гей! Донно Анно!

Статуя.

Та лиши її!

Всьому кінець. Трясеш ся, Дон Жуане?

Дон Жуан.

Я? Ні! Покликав я тебе, то й рад,
Що бачимось.

Статуя.

Дай руку!

Дон Жуан.

Ось вона.

Ах, тай важкий же стиск той камяний
Його правиці! Ну, пусти мене!
Пусти! Я гину! О, всьому кінець!
О Донно Анно!... (*Западають ся*).

Переклад писано в днях 27 лютого — 2 марта 1914 р.

Історична основа Пушкінової драми „Камяний гість“ лежить на еспанськiм ґрунті другої половини XIV в. Тоді жив у Еспанії один із потомків аристократичного роду Севілли Дон Жуан Теноріо, близький приятель короля Дон Педра (1350—1360). Той аристократ визначав ся легкокомисним та злочинним житєм, а останнім його злочином було вбійство командора Дон Гонцага, після якого його постигла несподівана, таємнича смерть. На основі тої історичної події опер еспанський письменник

Тірсо де Моліна (ум. 1648 р.) свою драму „El tur-lador de Sevilla y convidallo de piedra.“ Ся драма мала величезний успіх особливо в Італії, де до глибоко трагічного, але в основі зовсім антипатичного типу Дон Жуана долучено гумористичну фігуру його слуги Лепорелля. Ще в XVII в. сю драму переробляли різні письменники Італії та Франції, в тім числі також найбільший драматург давньої Франції Молієр (ур. 1665), а також Корнель (ур. 1677). В тім-же віці драма стала відомою також у Англії в перерібці Шадуелля. В Німеччині аж у XVIII в. явило ся багато популярних перерібок для людських театрів. Першу оперу на тему Дон Жуана написав Француз Ле Телліє в Парижі 1713 р., а 1761 р. у Відні виставлено балет „Дон Жуан“ з музикою Глюка. Оперу на сю тему написали також Італійці Річіні, Альбертіні, Трітто, Керубіні і и., та всіх їх притьмив своєю оперою „Дон Жуан“ Мозарт, що найбільше причинив ся до популярізації сего типу. Також у XIX в. появляли ся ще проби оброблення сеї теми, прим. недокінчена поема Ленау-а, драми Гольтая, Візе, Фрідмана та Поля Гайзе. Велика гумористична епопея Байрона „Дон Жуан“ має мало спільного з сею темою. В Росії крім Пушкіна написав драму про Дон Жуана Алексій Константинович Толстой; на основі Пушкінової драми була написана опера, до якої музику уложив Даргомижский, а на основі драми Толстого инша опера з музикою Направника.

Комедію зі співами п. з. „Дон Жуан“ виставляв також галицько-руський театр під діреkcією Еміля Бачинського в 70-их роках минулого віку, і я бачив її на сцені в Дрогобичі в 1873 р. Комічна фігура тої штуки, Дон Жуанів слуга, звав ся

Педрілльо, а його ролю з незвичайною бравурою грав Гембіцкий. Тямлю, як на одній виставі після страшного провалу Дон Жуана в пекольну безодню Гембіцкий з посеред тучі бенгальських огнів вискочив на просценію і сказав: „А, волю тут пожити ще з хрещеними людьми, ніж пропасти зі своїм паном.“ Тему Дон Жуана обробила не довго перед своєю смертю також Леся Українка п. з. „Камінний господар“, а основною темою Дон Жуанової легенди (духи померших хоронять живого чоловіка) я покористувався в своїй поемі „Похорон“, написаній р. 1899¹⁾. Ся моя поема має о стілько пророцьке значіне в мойому житю, що мені самому трафіло ся щось подібне в Ліпіку в Хорватії при кінці цвітня 1908 р.

Писано дн. 25 цвітня 1914 р.

Др. Іван Франко.

---

¹⁾ Іван Франко, Поеми. Львів 1899, ст. 87—129.

6.

БЕНКЕТ У ЧАСІ ЧУМИ.

(1830).

БЕНКЕТ У ЧАСІ ЧУМИ.

Вулиця. Накритий стіл. За ним бенкетує кілька муштин і жінок.

Молодий чоловік.

Шановний пане голово! Згадаю
Про чоловіка нам знайомого,
Того, що жартами смішними своїми,
Приповістками та дотепними
Запитаннями й відповідями,
Гризкими та поважними при тім
Так часто оживляв обіди наші
І розгоняв понурість, яку нині
Зараза, гість наш, насилає навіть
На найбистрійші розуми та душі.
Тому два дні наш спільний сміх славив ще
Його промови. Неможлива річ,
Аби на своїм бенкеті веселім
Ми Джексона забули. Ось іще
Стоять крісла пусті, неначе ждуть
Весельчака, та він вже віддалив ся
В холоднее житло там під землею.
Еге, і найпроречистий язик
Замовкнути нарешті мусить в гробі!
Не много нас іще живих, і нам
Нема причини сумувать. І так
Я предкладаю випить в його память
З веселим брязкотом чарок та з окликом,
Немов би він живий ще був між нами.

Голова.

Він першній з круга нашого зійшов,
Тому ми мовчки випєм в честь його.

Молодий чоловік.

Хай буде й так! (*Усі пють мовчки*).

Молодий чоловік (до молодої сусідки).

Твій голос, панно любя,
Виводить звуки рідних нам пісень
Прекрасно так, аж страшно. Ну-ко, Мері,
Ось заспівай понуро та протяжно,
Аби ми потім дужше, шаленійше
До радості звернули ся, як той,
Що від землі якимось привидом
Відлучений був на якусь хвилину.

Мері (співає).

Був час, що країна наша
У спокою процвітала,
Що неділі церков божа
Люду повная бувала;
Наших діток в шумній школі
Гомоніли голоси,
Блискотіли в чистім полі
Искри серпа та коси.
Нині церков запустіла,
Школа замкнена стоїть,
Нива дармо переспіла,
Тільки глухо ліс шумить.
Мов після огню селище
Тихо пусткою стоїть;
Тихо скрізь, лиш кладовище
Не пустіє, не мовчить.

Раз у раз померших носять,
Чути стогони живих;
Боязливо Бога просять,
Аби мир дав душам їх.
Що хвилини місця треба,
І могили все ряснійше,
Мов наляканеє стадо
Тиснуть ся усе густійше.
І як вчасная могила
Суджена моїй весні,
Ти, кого я так любила,
Хто так милий був мені,
Ти, благаю, не зближай ся
До своєї Дженні нині,
Уст мертвих не доторкай ся,
Що лежать у домовині!
Геть іди з оселі сеї,
Забирай ся куди будь,
Де би міг душі своєї
Муки зкинуть і забуть!
Аж коли мине зараза,
Бідний мій відвідай прах,
А Едмонда не забуде
Дженні навіть в небесах.

Голова.

Спасибі вам, тужлива панно Мері,
Спасибі вам за пісню ту жалібну.
Давно колись, як бачимо, така-ж
Чума горби й доли ті навістила,
Такий жалібний стогін розлягав ся
По берегах потоків та річок,
Що нині весело та сумирно
Сей дикий рай ось-тут перебігають.

Понурий рік, в котрім так много сильних,
Відважних, добрих жертв загинуло,
Ледви чи лишить памятку по собі
В якій будь простій пастуховій пісні,
Тужливій та приємній. Ні, ніщо
Так не смутить нас серед радощів,
Як звук тужливий, що в душі лунає.

Мері.

О, як би я ніколи не співала
По за хатиною моїх батьків!
Вони любили слухать свою Мері.
Саму себе, здаєть ся, чую я,
Як там у хаті рідній я співала.
Мій голос солодкійший був тоді,
Бо був він голосом невинности.

Люїза.

Тепер не в моді пісенькі такі,
Та все таки бувають прості душі,
Що люблять таяти від сліз жіночих,
І сліпо вірять їм. Вона ще певна,
Що зір її плаксивий безвідпорний.
А як би про свій сміх те саме думала,
То певно все б лиш тільки усміхалась.
Хвалив же Вальсінгем крикливих північних
Красунь. — і ось вона і розстогналаєь!
Ненавиджу ті жовті коси панночок
Шотляндських.

Голова.

Слухайте, ось стук коліс!

(Іде віз повний мертвих тїл. Неґр поганяє конї).

Ага, Люїзі робить ся недобре.
У неї, думав я по язиці судячи,
Мущини серце. Та ось бач, жорстока
Слабша від ніжної, і страх живе
В душі, яку заповонила пристрасть.
Бризни води в лице їй, Мері! Бач,
Їй ліпше.

Мері (до Люїзи).

О сестрице мого смутку
Й моєї ганьби, притули головку
На грудь мою!

Люїза (приходить до себе).

Страшений демон — ох!
Мені приснив ся, чорний, білоокий.
Мене він кликав до візка свого,
А в нім мерці лежали й лепотіли
Якісь страшні, невідомі слова.
Скажіть, се був лиш сон, чи може справді
Візок поїхав?

Молодий чоловік.

Ну, Люїзо, звесели ся!
Хоч наша вулиця пуста й безмовна,
Від смерти захист, бенкетів пробують
Нічим не затривожених, то знаєш,
Возок той чорний має право скрізь
Переїздити, й пропускає його
Ми мусимо. Послухай, Вальсінгем!
Аби всі суперечки перервати
І наслідки зомлівань тих жіночих,
Ти заспівай свобідну пісню нам,
Живу, не тугою шотляндською

Надихану, але буйну, бакхантську,
Породжену серед чарок пінистих.

Голова.

Такої я не знаю, але гимн
На честь чуми вам можу заспівати.
Я написав його в минулу ніч,
Коли розстались ми. Мені прийшла
Охота дивна до віршованя
Вперве в житю. Послухайте-ж мене!
Хрипливий голос мій тій пісни відповідний.

Многі.

Гимн в честь чуми! Ось гарно! Браво, браво!

Голова (співає).

Коли могутня зима,
Як смілий вожд, веде сама
На нас косматії дружини
Своїх морозів і снігів,
На стрічу їй тріщать долини,
Гуде веселий шум пирів.

Грізна цариця та чума
Тепер іде на нас сама,
Богату жертву щоб пожати;
До нас в віконце день і ніч
Могильні стукають лопати...
Робота? Поміч? Не в тім річ.

Як від напасниці зими,
Запрім ся також від чуми,
Світім свічки та наповнім чарки!

Втопімо весело уми,
Веселі заводім танки
І похвалім пановане чуми!

Буває опяніне в бою,
На краю пропасти мрачної,
В розбурханому океані,
Посеред хвиль грізних і тьми
І у пустиннім гурагані
І в смертоноснім подисі чуми.

Все, що загибіллю нам грозить,
Живеє серце нам морозить,
У собі криє певну насолоду,
Може безсмертності задаток.
Щасливий, хто серед трівог таких
Знайти та відчувать їх міг.

І так хвала тобі, чума!
Нам не страшна могили тьма,
І поклик твій нас не смутить.
Чарками стукнім дружно ми!
І запах рож хай ще нас звеселить,
Хоч може й він — зарід чуми.
(Входить старий священник).

Священник.

Безбожний пир! Безбожні ви безумці!
Ви бенкетом, розпусними піснями
Наругу робите мрачній тиші,
Яку довкола розсіває смерть.
Серед страховищ погребів плачливих,
Серед блідих тих лиць на кладовищі
Молю ся я, а ваші захвати

Ненависні переривають тишу
Гробів і над тілами мертвими
Стрясають землю. І як би старців
Молитви та жінок не освятили
Смертельні, спільні ями, міг би я
Подумати, що се якісь чорти
Безбожну душу мучать і зо сміхом
У тьму кромішну тягнуть.

Декілька голосів.

По майстерськи
Говорить він про пекло. Геть старий!
Іди собі, куди пустив ся йти!

Священник.

Я каклинаю вас святою кровю
Спасителя розпязтого за нас,
Покиньте дивоглядний бенкет сей,
Коли бажаєте зустріти в небі
Утрачені кохані ваші душі.
Геть, розходіть ся по своїх домах!

Голова.

В домах у нас лиш смуток. Молодість
Бажає втіх.

Священник.

Так се ти, Вальсінгем?
Той сам, що тому три неділі ще
Труп матери, приклякши на коліна,
З риданем обіймав і з вереском
Вбивав ся над її могилою?
Чи думаєш, вона тепер не плаче,
Не плаче гірко у самому небі,

Коли глядить на сина в бенкетах
Та в омуті розпусти, коли чує
Твій голос, що співа скажені
Пісні, які мішають ся з святими
Молитвами й зітханями тяжкими?
Ходи за мною!

Голова.

І чого прийшов ти
Мене трівожить? За тобою йти
Не можу й не повинен. Тут держить
Мене розпука, спомини страшні
Та свідомість мого беззаконства,
Та страх перед мертвою пустотою,
Яку стрічаю у своїй домівці,
Та новина скажених радощів
І благодатная отрута сеї чаші,
І пестоші — прости мене Господь! —
Отсих погибших, але милих творів.
Тїнь матери не викличе мене
Від них, і пізно чую голос твій,
Що зве мене. Дармі твої зусилля
Спаси мене. Старий, іди в спокою!
Та будь проклятий, хто піде з тобою!

Многі.

А, браво, браво! Бравий голова наш!
Ось тобі проповідь! Махай, махай!

Священник.

Матільди чистий дух тебе ось кличе.

Голова (встає).

Так присягни-ж мені піднявши в небо
Зівялу руку, що на віки в гробі

Полишиш те забудеє імя!
О, як би від очий її безсмертних
Сховать я міг сей вид! Мене колись
Вона вважала чистим і свобідним,
І знаходила рай в моїх обіймах.
Де я? Святе дитя світляне! Бачу
Тебе я там, куди мій дух пропащий
Ніколи не дійде.

Жіночий голос.

Він божевільний!
Про жінку згадує, яку поховано.

Священник.

Ходім, ходім!

Голова.

Мій отче, ради Бога,
Покинь мене!

Священник.

Спаси тебе Господь!
Прощай, мій сину! (*Відходить. Бенкет тя-
гнеть ся далі. Голова сидить потонувши
в тяжку задуму.*)

Переклад писано в днях 7—8 цвітня 1914 р.

Ся драматична сцена не визначаєть ся такою орігінальністю та глибиною помислу, як інші значні твори Пушкіна, та про те все таки вона заслугує на увагу, хоч би тільки як проба представлення різкого контрасту веселого бенкету в часі страшної пошестн, що на той бенкет накладає

свою фатальну печать. Сей контраст очевидно вразив фантазію Пушкіна в драмі англійського поета і він не відмовив собі приємности передати одну часть тої драми російською мовою. Перекладаючи його драматичні твори я також уважав відповідним не виключати сю сцену з мого перекладу.

Про автора сеї драматичної сцени Джона Вільсона треба сказати, що він уродив ся в р. 1785 у Лондоні й належав до визначних поетів англійської літератури в початку XIX в. Він одержав широку просвіту і крім поетичного таланту визначив ся також як учений, а від р. 1820 був професором моральної філософії на університеті в Едінбурзі. Свої поетичні твори він публікував під псевдонімом Christopher North. Він умер у Едінбурзі 1854 р. Драма „The City of the Plague“, що послужила Пушкінови основою до його твору, вийшла в р. 1816.

На скільки самостійним явив ся Пушкін у обробленю сеї сцени супроти англійського оригіналу, не можу осудити; здаєть ся одначе, що держав ся його досить вірно.

Писано дн. 10 цвітня 1914.

7.

РУСАЛКА.

(1832).

РЯСАНА

РУСАЛКА.

СЦЕНА ПЕРША.

Беріг Дніпра. Млин. Мельник і дочка.

Мельник.

Ой, то-ж то всі ви, молоді дівчата,
Дурненькі! Вже як підвернув ся вам
Завидний чоловік, непростий, то потрібно-б
Його до себе сильно привязати.
А чим? Поводженєм розумним, чесним,
Приваблювати то суворістю,
То ласкою; часом ненароком
Чи натяком про шлюб нагадувать,
А поперед усього зберігати
Свою дівочу честь, безцінний скарб.
Вона мов слово: раз його упустиш,
То вже не вернеш. А коли на шлюб
Нема надії, то все таки можна
Бодай який будь зиск собі та рідним
Якийсь пожиток видумать. Се треба
Обдумати: „Не вічно-ж буде він
Любить мене та пестувать.“ Та ні,
Куди вам думати про добре діло?
І чи подоба? Вас лиш дур береть ся,
Ви раді даром забаги його
Сповнять, готові висіти весь день
На шиї в милого коханчика,

А той коханчик — глянь, і вже пропав,
І слід за ним застив, а ти дурна
Лишила ся ні з чим. Ой, гупі-ж ви усі!
Чи я не говорив сто раз тобі:
„Ей доню, бережись, не будь дурна
І не прогав свого щастя ти!
Не выпускай із рук князя та з дуру
Не погуби сама себе!“ Що-ж вийшло?
Сиди тепер та вічно плач за тим,
Що вже не вернеть ся.

Дочка.

Чому-ж ви, тату,
Гадаєте, що він мене покинув?

Мельник.

Чому? Тому! Та кілька раз бувало
В неділю приїздив він до млина?
Та що в неділю? Кождий божий день,
А иноді й два рази в день. А далі
Став приїздити рідше все та рідше.
І ось уже дев'ятий день минув,
Як ми не бачили його. Що скажеш?

Дочка.

Занятий він. Чи мало в нього діла?
Та-ж він не мельник і вода за нього
Не робить. Часто він казав мені,
Що в нього праця тяжша від усіх.

Мельник.

Е, вір йому! Хиба князі працюють?
І що їх праця? Лисів, заяців

Тровить хортами та бенкетувати,
Сусідів грабувати та таких
Дуріп убогих підмовлять, як ти.
Він сам працює — ой, який же жаль!
На мельника, мовляв, вода працює.
Та в мене в день ні в ніч нема спокою.
А там гляди, то тут то там потрібно
Направить щось, де прогнило й тече.
От як би ти зуміла у князя
Хоч троха гроший випросить для мене
На ті перебудови, було-б ліпше.

Дочка.

Ай!

Мельник.

Що таке?

Дочка.

Здаєть ся, чути тупіт
Його коня. Він! Він!

Мельник.

Гляди-же, доню.
Не забувай, що радив я тобі.

Дочка.

Ось він! Ось він!
(*Входить князь. Конюх відводить його коня.*)

Князь.

Здорова, моя люба!
Здорові, пане мельник!

Мельник.

Ясний пане,
Гаразд із вами! Вже давненько ми

Не бачили очий пресвітлих ваших.
Піду зготовити вам почастунок. (*Відходить*).

Дочка.

Нарешті ти про мене нагадав!
І чи не стид тобі так довго мучить
Мене пустим ожиданєм жорстоким?
І що мені на думку не спадало!
Які страхи не страшили мене!
То думала, що кінь тебе заніс
В болото або в пропасть; що медвідь
Тебе в дрімучім лісі розірвав;
Що ти недуж; що розлюбив мене...
Та слава Богу, ти живий, здоров
І любиш все по давньому мене!
Чи правда?

Князь.

Так, по давньому, голубко!
Ні, більше ще!

Вона.

Про теє-ж ти сумний.
Що стало ся з тобою?

Князь.

Я сумий?
Тобі здасть ся так. Ні, я веселий
Все, як лише тебе побачу.

Вона.

Ні!

Коли веселий ти, то здалека
Спішиш до мене й кличеш: „Де моя
Голубка? Що там порабляє?“ Потім
Цілуєш зараз і питаєш: „Рада

Мойому приходови? Дожидала
Мене так вчасно?“ А сьогодні мовчки
Ти слухаєш мене, не обіймаєш
І не цілуєш в очи. Щось мабуть
Стривожило тебе. І що? Чи може ти
На мене сердиш ся?

Князь.

Не хочу дармо
Я притворяти ся перед тобою.
Так, правда, в серці моїм сум засїв
Тяжкий, і ти не можеш ласками
Любовними розмить його, не можеш
Ані влекшити, ані поділлпти.

Вона.

Мене-ж болить, коли з тобою разом
Не можу сумувати одним сумом.
Скажи-ж мені, що в тебе на душі?
Позволиш, буду плакати, — не дозволиш,
Я ні слезиною тобі не досаджу.

Князь.

Не буду гаять ся. Чим скорше, тим і ліпше!
Моя кохана, знаєш, що на світі
Нема тривкого щастя. Ані рід
Значний, ні сили, ні багатство, ані
Краса біди не може оминати.
І ми — хіба не так, моя голубко? —
Були щасливі. Я по крайній мірі
Щасливий був тобою та твоєю
Любовю. І хоч би в будучім що
Зо мною стало ся, де б я не був,
Все буду споминать тебе, моє коханне.

Того, що трачу враз з тобою, в світі
Ніщо мені ніколи не замінить.

Вона.

Я ще не розумію твоїх слів,
Та вже лякаю ся. Нам грозить доля,
Готовить нам невідоме горе?
Розлуку може?...

Князь.

Може! Ти вгадала.
Розлуку нам судила доля зла.

Вона.

Хто нас розлучить? Чи-ж у мене сили
Немає скрізь іти в твої сліди?
Вберусь я хлопчиком і вірно буду
Служить тобі в дорозі чи в поході
Чи на війні. Війни я не бою ся,
Аби лиш бачила тебе. Ні, ні!
Не вірю! Може ти бажаєш тільки
Думки мої провідати, а може
Лиш жарт пустий собі отсе позволив...

Князь.

Ні, жарт мені не в голові сьогодні.
Думки твої провідувать не треба.
І не готуюсь я в далекую дорогу,
Ні на війну. Лишаюсь таки дома,
Про те розстати ся з тобою мушу.

Вона.

Стривай! Тепер я розумію все.
Ти жениш ся? (*Князь мовчить*).
Ти жениш ся?

Князь.

Так, мушу.

Сама подумай! Ми князі не вільні,
Так як дівчата. Не по серцю мусять
Женити ся, а по рахункам інших
Людей та для чужого інтересу.
Твій сум утішить Бог і довший час.
Не забувай мене! Візьми на память
Сю повязку! Дай, ось тобі я сам
Її надіну. А до того ще
Привіз отсі коралі. На тобі!
А ось іще вітцю твому я
Пообіцяв — віддай йому! (*Дає їй мошонку*).
Прощай!

Вона.

Постій! Тобі сказати мушу ще...
Не тямлю, що...

Князь.

Згадай!

Вона.

Для тебе я
На все готова. Ні, не те... Постій!
Та неможливо, щоб на віки справді
Мене ти міг покинуть! Все не те!
Еге, згадала! Ось сьогодні в мене
Під серцем рушилась твоя дитина.

Князь.

Нещасна! Що-ж із того? Хоч для неї
Побережи себе. Я не покину
Ні твоєї дитини, ні тебе.
З часом... можливо... сам приїду вас
Відвідати. Потіш ся, не жури ся!

Дай, обійму тебе останній раз! (*Відходячи*).
Скінчило ся! Мов лекше на душі.
Я бурі ждав, та справа обійшла ся
Досить спокійно.

(*Відходить. Вона стоїть недвижно*).

Мельник (входить).

Чи не ласка ваша
Покушать меду? (*Бачучи, що князя нема*).
О, а де-ж він дів ся?
Де князь наш? Ба, ба, ба, яка тут чівка!
Вся в дорогих камінях! Ось і перли!
Ну, що й казати, царський подарунок!
От ще добродій! А ось і мошонка!
Не вже в ній гроші? Чом же ти стоїш,
Не відповіш, ні слова не промовиш?
Чи ти від радости нежданої
З ума зійшла, чи тільки остовпіла?

Дочка.

Не вірю! Ні, не може бути! Я так
Його любила! Адже він не звір!
Хиба космате в нього серце?

Мельник.

Про кого

Се ти говориш?

Дочка.

Таточку, скажи,
Чим я могла прогнівати його?
Пропало? Чи його отрутою
Хтось напоїв?

Мельник.

І що з тобою, доню?

Дочка.

Ріднесенький, відіхав він! Он скаче!
А я дурна його пустила! Я
Не зачепила ся йому за поли,
Не звисла на узді його коня.
Нехай би він розсердив ся й по локоть
У мене руки відрубав! Нехай би
Тут розтоптав мене своїм конем!

Мельник.

Що з нею?

Дочка.

Бачиш ти, князі невільні
Так як дівчата й не по своїм серцю
Беруть собі жінок. А вільно їм,
Чи бач, піддурювать, божить ся, плакати
І говорить: „Тебе я повезу
В свою палату, в ясну світлицю,
І наряжу в парчу та аксаміти!“
Їм вільно вчить дівчат нещасних рано
На свист їх підіймати ся з постелі
І до зорі сидіти за млином.
Їм любо серце князівськеє тішити
Бідою нашою. А там — махай!
Иди, голубочко, куди захочеш,
Люби, кого задумаєш!

Мельник.

Ось яке діло!

Дочка.

Та хто ж у нього суджена? На кого
Він проміняв мене? О, знати-му,
Дізнаю ся та скажу тій змиї;

„Відстань від нас! Ти-ж знаєш, дві вовчиці
Не згодять ся в одній дебри“.

Мельник.

Дурна ти!

Вже коли князь бере собі невісту,
Хто може перешкодити йому?
Чи я не говорив тобі?

Дочка.

Та як же міг він,
Як добрий чоловік прощати ся зо мною,
Мені дарунки ще давать? О Боже!
І гроші! Викупить себе він думав,
Язик мені сріблом тим загатити,
Аби про нього не пішла зла слава
І не дійшла до жінки молодої.
Ага, забула я тобі віддати
Отсю мошонку. Се він дав тобі
За те, що добрий ти для нього був,
Дочку пускав ти тягати ся з ним
І не держав її на острозі.
Нехай же вийде на добро тобі
Моя загибель! (*Кидає йому мошонку*).

Мельник.

Ось чого дожити
Прийшло мені! Що Бог довів почути!
Та гріх тобі так гірко докоряти
Вітцези рідному. Одна ти в мене
Дитина на весь світ, одна відрада
У моїй старости, то як же мав я
І волі не давать тобі? І покарав
Мене Господь за те, що слабо я

Держав тебе та не сповнив вітцівський
Свій обов'язок.

Дочка.

Душно! Душно! Душно!
Зм'я холодна в мене шию дусить.
Змиєю підколодною мене
Опутав він, а не намистом сим!
(*Рве на собі намисто*).

Оттак би розірвала я й тебе,
Змиє, проклятая розлучнице моя!

Мельник.

Та що ти? Справді, ти з ума зійшла.

Дочка (здіймає з голови чівку).

Ось мій вінець! Ганебний се вінець!
Ось чим вінчав мене лукавий ворог,
Коли я відрекла ся від усього,
Що перше дороге мені було.
Ми розвінчали ся. Пропадь, віночку!
(*Кидає чівку в Дніпро*).

Тепер всьому кінець! (*Кидаєть ся в ріку*).

Мельник (здіймаючи руки).

О горе, горе!

СЦЕНА ДРУГА.

Княжий терем.

Весілле. Молоді сидять за столом. Гості. Хор дівчат.

Староста.

Веселе ми весіллечко зіграли.
Здоров будь княвю й молода княгине!

Дай Боже вам в любові та в згоді жити,
А нам у вас як найчастійш гостити!
Що-ж ви, дівчата гарненькі, замовкли?
Що ж ви, біленькі лебідки, притихли?
Чи всі ви співанки переспівали,
Чи може горла в вас від співів пересохли?

Хор.

Сватоньку, сватоньку,
Нерозумний сватоньку!
По княгиню їхали,
В огород заїхали,
Бочку пива розілляли,
Всю капусту обілляли,
Плотови вклонили ся,
Лісі помолили ся.
„Лісо моя, лісонько,
Покажи доріженьку
По княгиню їхати!“
А ти сватоньку догадай ся,
За мошонку принимай ся!
А в ній грошики шевелять ся,
Гарним дівочкам знадоблять ся.

Староста.

От сміхунки! Тай співанку дібрали!
Ну, нате вам, аби на старосту не кривдували.

(Обдаровує дівчат).

Дівочий голос (невідомо відки).

По камінцях, по жовтому пісочку
Пробігала бистра річенька.
В бистрій річеньці дві рибоньки гуляють,
Дві рибоньки, плотиці дві малесенькі.

„Чи чула ти, рибонько-сестронько,
Наші новини, наші річнії?
Як вечером у нас біда зчинила ся,
Гарна дівчина утопила ся.
Потопаючи плакала-ридала,
Свого милого кляла-проклинала“.

Староста.

А гов, дівчата! Що за пісня се?
Такої на весіллю не співають.
Хто з вас співав сю пісню?

Дівчата.

Ні, не я!

Не я! Не ми!

Сшароста.

Хто-ж заспівав її?
(*Між дівчатами шепіт і неспокій*).

Князь.

Я знаю, хто.
(*Встає з за стола й говорить до конюха*).

Се мельниківна тут!
Скоренько виведи її, та запитай,
Хто смів її впустить?
(*Конюх входить між дівчат*).

Князь (сам до себе).

А то вона
Готова тут такий зробити шум,
Що я зо стиду сам не внати-му,
Куди й сховати ся.

Конюх.

Я не знайшов її.

Князь.

Шукай! Я знаю, вона тут. Вона
Отсе співала.

Один іість.

Гей, солодкий мід!
І в голову і в ноги так і бє.
Та жаль гіркий; підсолодить його
Ніколи не зав'дить. (*Молоді цілюють ся.*
Чути слабій окрик).

Князь (здріаючи).

Знов вона!
Се крик її ревнивий. Що таке?

Конюх.

Я не знайшов її нїде

Князь (сердито).

Ог дурень!

Дружба (встаючи).

Час нам княгиню мужеви віддати
Та молодих у дверех хмелем посипати.
(*Усі встають).*)

Сваха.

Та певно час. Давайте-ж півника!
(*Молодих годують печеним півнем, обсипають хме-
лем і ведуть у спальню).*)

Сваха.

Княгине-душенько, не плач, не бій ся!
Послушна будь!
(*Молоді відходять у спальню. Всі розходять ся
крім свахи та дружби).*)

Дружба.

Де чарочка? Всю ніч
Під вікнами я мушу їздити,
То й покріпити ся вином не вадить.

Сваха (наливає йому чарку).

На, випий на здоровлє!

Дружба (випиває).

Гай, спасибі!

А гарно вийшло все у нас, не правда?
На славу весіле!

Сваха.

Так, слава Богу.

Все гарно, лиш одно не гарно...

Дружба.

Що?

Сваха.

Не на добро ту пісню заспівали —
Бог зна яку, а не весільную.

Дружба.

Се все дівчата! Аби що було,
Вони напакостять. І чи подоба-ж
Псувать навмисно княжее весілле?

СЦЕНА ТРЕТЯ

Світлиця.

Княгиня й мамка.

Княгиня.

Здаєть ся, трублять! Ні, не їде він!
Ой шамочко, як був він женихом,

Від мене він на крок не відлучав ся,
Очий бувало не зводив із мене;
А оженив ся — все пішло не так.
Тепер мене ранесенько розбудить,
І вже велить собі коня сідлати,
І до ночі Бог знає куди їздить.
А вернеть ся, заледво любе слово
Мені промовить, ледво ласкаво
Рукою по лиці мене погладить.

Мамка.

Княгинечко, мущина наче півень:
Кукуруіку, мах-мах крилом — і геть!
А жінка, наче бідна квочка та,
Сиди в гніздї та курят виводи!
Поки жених, то й не насидить ся,
Не їсть, не пє, глядить і не надивить ся;
А оженив ся — клопоти настануть.
То треба у сусїдів погостити,
То з соколами їхати на лови,
То на війну несе нечиста сила, —
Сюди-туди, а дома не сидить ся.

Княгиня.

Як думаєш? Нема в нього якої
Таємної принади?

Мамка.

Не гріши!
Та на кого тебе він проміняє?
Ти над усіх розумна та вродлива,
Звичаями й умом всіх перейшла.
Подумай, серденько, в кім він знайде
Щось красше, ніж у тебе?

Княгиня.

Як би Бог
Та вислухав мої благаня й дав
Мені дітий, тоді-б я знов зуміла
До себе мужа привязать. А, двір
Весь повен стрільців! Певно муж до дому
Приїхав. Чом же ще його не видно?

(Входить ловчий).

Що князь? Де він?

Ловчий.

Князь наказав до дому
Нам їхати.

Княгиня.

А де він сам?

Ловчий.

Лишив ся
У лісі сам на березі Дніпра.

Княгиня.

І як-же сміли ви князя самого
Лишити там? От-то ви вірні слуги!
Махай назад, за ним ви їдьте зараз!
Скажіть йому, що я прислала вас.

(Ловчий відходить).

Ой, Боже мій! У лісі в час нічний!
А дикий звір і лютий чоловік
І лісовик там бродить — до біди
Хиба далеко? Скорше, мамочко,
Три свічки засвіти перед іконою!

Мамка.

Біжу, моя голубочко, біжу.

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА.

Дніпро. Ніч.

Русалки.

Веселою юрбою
З глибокого дна
Ми нічу впливаєм,
І місяць гріє нас.
Любо нам в нічний сей час
Дно річнеє покидать,
Головами свобідними
Річні хвилі розділять,
І дзвінками голосами
Теплий воздух потрясать,
І зелені вохкі коси
В нім сушить та осушать.

Одна.

Тихо! Пташки під корчами
Стрепенули ся у млі.

Друга.

Поміж місяцем і нами
Хтось там ходить по землі.
(*Ховають ся*).

Князь.

До сумовитих берегів отсих
Невільно яюсь притяга мене
Якась недовідома сила. Місце се
Знайоме, будить жаль в душі. Пізнав
Я все довкола! Млин, ось він уже
Весь розвалив ся. Шум його коліс,
Колись такий веселий, вже затих.

Спинив ся камінь. Видно, вмер старий.
Доньку свою нещасну довгий час
Оплакував... Сюди вила ся стежка, —
Вона вже заросла... Давно, давно
Сюди ніхто не ходить. Тут садок
Був із оплотом, — та не вже заріс
Хашцем він кучерявим? Ах, а ось
І дуб старий! Під ним вона обнявши
Мене тулила ся до мене мовчачи.
Та чи можливо-ж? (*Іде до дверей*).

А се що? Листки
Пожовклі, скручені на раз із шумом
Мов дощ посипались на мене. Ось
Передо мною голий хтось і чорний
Стоїть як дерево прокляте!
(*Входить дідусь у лахмітю, на пів голий*).

Дідусь.

На здоровлє!

Здоров був, зятеньку!

Князь.

Ти хто?

Старий.

Тутешній.

Князь.

Не пізнаю. Ти мельник?

Старий.

Де там мельник?

Я млин продав запеченим чортам,
А гроші дав на склад русалці віщій,
Моїй доньці. Вони в піску Дніпровім

Засипані. Їх рибка одноока
Знай стереже.

Князь.

Нещасний! Одурів.
Його думки розсипані, немов
По бурі хмари.

Старий.

А чому до нас
Ти не приїхав вечером? У нас
Була гостина, довго ждали ми
Тебе.

Князь.

Хто ждав?

Старий.

Хто ждав? Та відомо, донька.
Ти знаєш, я на неї все дивив ся
Крізь пальці, й волю вам даю тепер.
З тобою хоч усю ніч до зорі —
Я не скажу ні слова.

Князь.

Бідний мельник!

Старий.

Та я не мельник. Признаюсь тобі,
Я крук, не мельник. Сталось дивне диво.
Коли в ріку — ти тямиш — вона впала,
Я кинув ся, побіг слідом за нею,
І з того-ж берега хотів ускочить.
Та враз почуло ся мені, що двоє крил
Міцних у мене виросло на плечах,
І піднесли мене в повітрі. Від тоді
То сям то там літаю та клюю

Здохлу корову, або на могилі
Сиджу та кракаю.

Князь.

Ось жаль який!
Хто-ж доглядає за тобою?

Смарий.

Е, за мною? Я
Старий став та пустий, за мною
І доглядати не біда. Спасибі,
За мною догляда русалочка.

Князь.

Русалочка?

Старий.

Так, внучечка.

Князь.

Та годі!
Не можна сему вірити. Старий,
Ти в лісі тут хоч з голоду загинеш,
Хоч звір тебе заїсть. А може хочеш
Забрати ся в мій двір, зо мною жити?

Старий.

В твій двір? Спасибі! Ти мене заводиш,
А потім і одуриш, задавиш
Коралями. Не хочу я в твій двір. (*Відходить*).

Князь.

Се все моя вина! Боюсь з ума
Зійти. Вже лекше вмерти. На мерця
Глядять з повагою, за нього молять ся.
Рівняє смерть з ним кожного живого.

Та хто з ума зійшов, той робить ся
Не-чоловіком. Дармо він говорить,
Але словам своїм він не володар.
Хиба лиш звір пізна в нім свого брата,
А людям він на сміх, над ним усякий
Свобідний: хоч би вбив його, то Бог
Його не судить. Бідний сей старий!
Всі муки каяття у мні збудив
Сам вид його. (*Входить ловчий зі стрільцями*).

Ловчий.

Ось він! На силу ми
Знайшли його.

Князь.

Чого ви тут?

Ловчий.

Княгиня
Післала нас, бояла ся за тебе.

Князь.

Незносна вже мені її старанність!
Чи я дитина, що ні кроку вже
Мені ступить без дозору не можна?
(*Відходить. Русалки виринають із води*).

Русалки.

Що, сестриці, в чистім полі
Може-б ми дігнали їх?
Плюском, реготом і свистом
Коний налякали в них?
Пізно. Хвилі вже холодні,
Півні проспівали вже,
Потемніло небо синє,
Місяць заховав ся вже.

Одна.

Підождем іще, сестрице!

Друга.

Ні, не час, не час, не час!

Дожидає нас цариця,

Люта мати жде там нас.

(Щезають у воду).

СЦЕНА П'ЯТА.

(Дніпрове дно).

(Терем русалок. Русалки прядуть коло своєї цариці).

Старша русалка.

П киньте пряжу, сестри! Сонце сіло,
І місяць стовпом блискає над нами.
Орля! Пливіть на верх води під небом
Пограти ся, та нікого сегодня
Не зачіпайте! Ані пішохода
Не смійте лоскотать, ні рибакам
Їх невід обтяжать травою та
Намулом, ані хлопчика у воду
Заваблювать оповіданнями
Про рибку! *(Входить русалочка).*

А ти де була?

Молода русалка.

На землю виходила
До діда. Вечір він просив мене
Із дна ріки зібрати йому ті гроші,
Які колись у воду він до нас

Покинув. Довго я шукала їх,
А що такеє гроші, я й не знаю.
Про те я винесла йому для втіхи
Дві пригорщі барвистих мушельок.
Він дуже рад був їм.

Русалка.

Скупар безумний!
Послухай, доню! Нині я на тебе
Надію маю. Нині тут на беріг
Прийде мущина. Стережи його,
Піди йому на стрічу! Він нам близький.
Він твій отець.

Русалочка.

Той сам, що тебе, мамо,
Покинув і княгиню взяв за жінку?

Русалка.

Той сам. До нього ніжно примиляй ся
І оповідж йому все, що від мене
Ти знаєш про народжене своє,
Й про мене. А як запитає він,
Чи я його забула, або ні,
Скажи, що все його ще памятаю
Й люблю і жду до себе. Зрозуміла?

Русалочка.

О, зрозуміла.

Русалка.

Йди-ж! (*Сама*). Ой, від коли
З розпуки й сорому дівочого
Я опинила ся на дні Дніпра
Русалкою холодною, міцною,

Минуло вже довжезних вісім літ.
І кождий день я думаю про пімсту —
Здаєть ся, нині вже настав той день.

СЦЕНА ШЕСТА.

Бері.

Князь.

До берегів сумних тих по неволі
Мене недовідома тягне сила.
Все тут нагадує мені минуле,
Свобідної, прекрасної молодости
Моєї милу, хоч гіркую повість.
Ось тут колись мене стрічала вільна
Любов ще вільного. Я був
Щасливий. О безумний! І я міг
Так легкодушно сам себе позбавить
Свого щастя! Ой, сумні, важкі мрії
Вчорашня стріча в мене оживила.
Отець нещасний — як-же він страшний!
Ану-ж сьогодні знов його зустріну,
І згодить ся він кинути сей ліс
І перебрати ся до нас.

(Русалка виходить на бері).

А відки ти, прегарная дитино?

.....
Переклад писано д. 8—10 цвітня 1914 р.

Отся, на жаль недокінчена фантастична драма, якій до кінця бракує дуже небогато, являєть ся одною з проб Пушкінової музи брати теми з українського життя та з вірувань українського народу, Вірування про русалок, о скільки мені відомо, зо-

всім чужі великоруському племени, і нерозривно звязані з середнім і долішнім руслом Дніпра. Не можна сказати, аби Пушкінова проба поетичного зображення української природи та українського простолюддя була зовсім удачна. Його мельник нагадує більше великоруського колдуна, ніж українського мельника, та й у зображеню його дочки бачимо більше інтелігентну Росіянку, ніж українську дівчину. Так само свобідно та мало відповідно до української дійсности змальований у Пушкіна князь, а особливо ті дарунки, які він на прощанє дає уведеній ним дочці мельника. В російськїм оригіналі сей уступ іще більше разить неточністю побутових подробиць, бо князь надіває сільській дівчині на голову „повязку“, очевидно металеву діядему насаджену дорогими камінцями, та дає їй на шию перлове ожерелле, якого ніяка українська дівчина не стала би носити. Так само мішок із червінцями, який дає князь для мельника, нагадує радше той шабльоновий мішок із червінцями, який у давніх еспанських та французьких драмах дають богаті рицарі та барони своїм слугам або бідним прошкакам, ніж звичайні дарунки, які українські пани давали своїм підданам. Про те все Пушкінова драматична проба має високу літературну вартість уже хоч би тим, що вона справді драматична й малює деякі трагічні моменти людського житя з великою художньою силою. Варто зазначити, що дуже подібні мотиви стрічаємо також у поезії Шевченка, особливо в віршах „Причинна“ та „Русалка.“

Писано д. 10 цвітня 1914.

Передне слово.

Переклад драматичних творів Пушкіна з великоруської мови на українську, докнаний мною весною сего року по умові з д. Іваном Калиновичем для його „Всесвітньої Бібліотеки“, виходить тепер без участі видавця покликаного до військової служби, під моєю редакцією та моїм заходом. Випускаючи його в світ як 4 і 5 випуск „Всесвітньої Бібліотеки“ я чиню се тільки наслідком наляганя шан. дірктора друкарні, аби не лежав готовий уже склад, і не беру на себе ніяких дальших зобовязань що до розсилки та розпродажі, які й без того серед теперішньої війни майже неможливі.

Львів д. 3 падолиста 1914.

Др. Іван Франко.

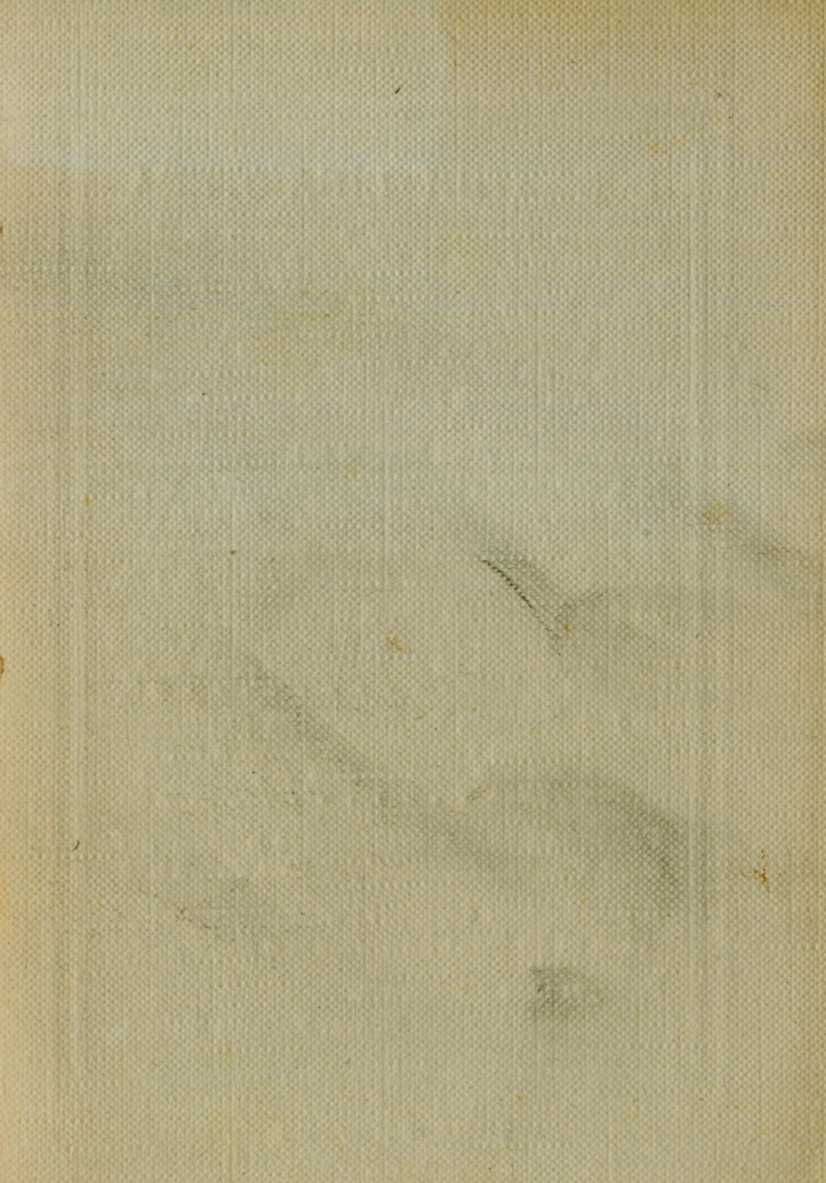
Зміст.

	Сторона
Александр Сергієвич Пушкін, стаття дра Івана Франка	V—XXXVII
1. Борис Годунов	1—100
Історичне та літературне значіне Пушкінової драми „Борис Годунов“	101—119
2. Сцена з „Фавста“, фрагмент	120—127
Увага І. Франка	127—128
3. Скупий рицар, трагедія	129—150
Увага І. Франка	150
4. Мозарт і Салїєрі	151—162
Увага І. Франка	162—163
5. Кам'яний гість	164—202
Увага І. Франка	202—204
6. Бенкет у часї чуми	205—216
Увага І. Франка	216—217
7. Русалка	218—245
Увага І. Франка	245—246

INDEX

1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

ВСЕСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА

виходить поодинокими випусками довільного об'єму і має на ціли дати українському громадянству в перекладах на нашу мову кращі твори всесвітньої літератури перекладом європейських класиків, зі вступними статтями та з відповідними поясненнями, — не виключаючи також оригінальних писань українських авторів.

Доси появили ся:

- № 1. ФРІДРІХА ШІЛЛЕРА: ПОЕЗІЇ. (Вступне слово. Дрібні поезії) Вип. I. 60 сот.
- № 2—3. ФРІДРІХА ШІЛЛЕРА: ПОЕЗІЇ. (Баляди. Поеми. Примітки) Вип. II. 1 К.
- № 4—6. АЛЕКСАНДРА С. ПУШКІНА: ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ, в перекладі, з передмовою та поясненнями Д-ра Івана Франка . . . . . 3 К.
- № 7—8. ЙОГАНА ВОЛЬФГАНГА ГЕТОГО: ГЕРМАН І ДОРОТЕЯ, поема в перекладі і з передмовою Д-ра Івана Франка . . . . . друкуєть ся.

Головний склад видавництва в „Книгарні Наук. Т-ва ім. Шевченка“ у Львові, Ринок ч. 10.

В редакційних справах і з передплатою звертати ся до Івана Калиновича в Бориславі.

Редагує: Іван Калинович.

Видає: Удїлова Спїлка.

438079

B 2.659